

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Studijní program Genderová studia

Bc. Aneta Anne-Marie Podzimková

(Ne)tuctové stáří: nenormativní stárnutí starších osob v České
republice

Diplomová práce

Praha 2022

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Studijní program Genderová studia

Bc. Aneta Anne-Marie Podzimková

(Ne)tuctové stáří: nenormativní stárnutí starších osob v České
republice

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. Kateřina Kolářová, Ph.D.**

Praha 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne:

Aneta Anne-Marie Podzimková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé diplomové práce Mgr. Kateřině Kolářové, Ph.D. , zejména za její vedení této práce, ochotné a trpělivé diskuze, které mi po celou dobu psaní poskytovala a velmi inspirativní a cenné rady, které mi během diskuzí dávala. Také bych ráda poděkovala Mgr. Jolaně Novotné za odborné konzultace v oblasti nenormativního stárnutí, specificky co se příprav a tvoření duhových letáček týče, ale také za pomoc při jejich rozesílání. Mé poděkování patří i komunikačním partnerům_kám, kteří_ré do této práce přispěli_y rozhovory, svým cenným časem a konzultacemi, které probíhaly před i po provedených rozhovorech. Bez nich by tato práce nevznikla.

Abstrakt

Nenormativní stáří? Existují senioři a seniorky, kteří disponují nenormativní genderovou a sexuální identitou? Důvodem odmítaví reakce na podobné otázky (Dvořáková 2018) je převládající představa, že starší lidé jsou asexuální, genderovou identitu již nevyjednávají a otázka sexuality, sexuálního aktu a partnerství je jim zcela „neznámá“. Tato diplomová práce se snaží reagovat na tyto předsudečné představy o stáří. Teoretická část představuje koncept, který ve své práci, a na základě provedených rozhovor, definuji jako *(ne)tuctového stáří*. Analýza chce nabídnout vhled a porozumění stárnutí, do kterého se promítají životní volby, které senioři a seniorky volí s ohledem na jejich neheteronormativní genderovou a sexuální identitu. Specificky se práce věnuje nejen utváření nenormativních identit, či partnerství, ale také tomu, jak senioři a seniorky stáří prožívají.

Klíčová slova

Stáří, gender, sexualita, LGBT identity, nenormativita, sebeuvědomění, partnerství, prožívání stárnutí

Abstract

Non-normative old age? Are there elderly men and women with a non-normative gender identity: questions that often provoke a kind of 'horror'. The reason for such a reaction (Dvořáková 2018) is the socially prevailing notion that older people are asexual and that the issues of sexuality, sexual acts and partnership are completely 'unknown' to older people. The thesis challenges such discriminating notions about older people. The theoretical framework the concept of (un)conventional old age. The analysis aim to provide an insight into the non-normative aging and reflects the experiences of and life choices that the elderly men and women make with regard to their non-hetero-normative gender and sexual identity. Specifically, the thesis deals not only with the formation of non-normative identities or partnerships, but also how the elderly experience old age.

Keywords

Old age, gender, sexuality, LGBT identities, non-normativity, self-awareness, partnership, experiencing aging

Obsah

1	Úvod.....	1
2	Kulturní obrazy (ne)heteronormativního stáří	3
3	Věk aneb ‚doing nonheteronormative ageing‘	10
3.1	Stáří.....	10
3.2	Gender jako nesvobodná volba.....	12
4	Neheteronormativní stárnutí	16
4.1	Historie nenormativních identit	17
4.2	Sebepojetí neheterosexuálních seniorů a seniorek	20
4.3	Partnerství.....	22
4.4	Prožívání stárnutí	25
5	Metodologie	29
5.1	Výzkumná otázka a výzkumný cíl.....	34
5.2	Průběh výzkumu	35
5.3	Etické zásady výzkumu	40
5.4	Pozicionalita badatelky	42
6	Analýza	47
6.1	Být jiný_á	49
6.1.1	Sebeuvědomění	50
6.1.2	Neheterosexuální sebepojetí seniorů a seniorek	57
6.1.3	Nezaměnitelnost.....	61
6.2	Polysémantické partnerství.....	66
6.3	Seniorský věk, aneb „počkej to bude...“	72
6.4	Shrnutí	76
7	Závěr	78
	Seznam použitých zdrojů	81

Příloha 1.....	93
Příloha 2.....	94
Příloha 3.....	96

1 Úvod

Křehkost. Koncept, který je spojován v normativně nastavené společnosti s osobami, klasifikovanými jako marginalizovaní. Součástí klasifikace jsou například ženy, fyzicky nezdatní lidé, starší osoby, lidé s různými genderovými identitami, ale též etnický lidé. Na takové jedince se většinou hledí jako na ty ‚druhé‘. Na základě této logiky fenomén křehkosti a druhotnosti budí zároveň strach i úctu (Beauvoire 1967: 69-75). Gerontologický a geriatrický diskurz konceptualizuje stáří jako křehké, a to ve smyslu ‚chátrání‘ starého těla. Křehkost je ilustrována jako věkově podmíněný pokles fyzické zdatnosti a psychického zdraví, respektive je-li člověk definován jako křehký, znamená to, že již není vitálním (Kalvach, Holmerová 2008: 66). Ředitel neziskové organizace Jaroslav Lorman v jednom svém rozhovoru hovoří o marginalizaci starších osob, jejichž genderová a sexuální identita naborává normativy o stáří. Nenormativní stáří spojuje s fenoménem křehkosti. Spojení vysvětluje tím, že křehkost je způsobená minoritním stresem, z čehož vyplývá ‚osamělost‘. Důsledkem jejich osamocení je úplná absence rodiny či příbuzných, nebo vlivem sebeuvědomění poškozené rodinné vztahy (Vokurková 2021). Z nedostatečného společenského vědění o životech seniorů a seniorek, jejichž genderová identita není součástí normativu, vyplývá sociální tabu, ‚skrytost‘ identit nenormativních starších osob, ale také nepřipravenost institucionální péče. Seniori a seniorky se díky své identitě ocitají menšinou v menšině.

Tato témata mě vedla k tomu, že jsem si položila otázku zda (a jakým způsobem) nenormativní seniori a seniorky ‚dělají‘ stáří? Zároveň diplomová práce reaguje na společenské ideje o nenormativním stárnutí. Zejména se soustředí na přiblížení života seniorů a seniorek, jakým způsobem utváří svoji nenormativní identitu a v souvislosti s ní, jak prožívají stárnutí. Jejich sebeprožívání a životní volby utvářejí fenomén *(ne)tuctového stáří*. Takto vydefinovaná témata podléhají kvalitativnímu výzkumu, specificky biograficky zaměřeným rozhovorům, které se snaží o ilustraci toho, jak starší nenormativní osoby prožívají stárnutí. V tomto smyslu je potřeba ukázat zda (a jakým způsobem) neheterosexuální stáří naborává genderové normativy, jakým způsobem utváří svoji nenormativní identitu, která se pojí se stárnutím, respektive, zda vlastní prožitek stárnutí nabízí kritický pohled na stárnutí a společenská očekávání. S tím také souvisí otázka, jaké strategie či životní rozhodnutí volí seniori a seniorky, jejichž sebeprožívání a životní volby nekorespondují s genderovými představami a očekáváními.

Diplomová práce je rozdělena na tři hlavních částí, tj. část teoretická, metodologická a analytická. V první teoretické části nabízím východiska související s fenoménem *(ne)tuctového stáří*. Mezi něž patří témata kulturních obrazů, věk a nenormativního stárnutí. Snahou prvního tématu je zmapování demografických a gerontologických diskuzí, které ovlivňují nejen samotnou popkulturu, ale také sociálně-vědní bádání. Druhá kapitola je spojením gerontologických diskurzů a genderové perspektivy, které dle mého názoru charakterizují fenomén *(ne)tuctového stáří*. Ve třetí kapitole se zabývám nenormativním stárnutím, které ilustruje moment, ze kterého pramení ‚skrytost‘ genderové a sexuální identity starších osob. Dále v kapitole představuji historické momenty, které se podílejí na utváření sebe samé_ho, na což navazuje sebepojetí seniorů a senierek. To, jak osoby uvažují o sobě samých se propisuje do oblasti partnerství. Zároveň historické momenty, sebepojetí a vztahovost výrazně ovlivňují to, jak lidé prožívají stárnutí s ohledem na jejich nenormativní identitu, což je posledním bodem, konceptualizující poslední teoretickou kapitolu.

Metodologie se zaměřuje na klady a zápory tématu práce. Součástí kapitoly je vysvětlení zvolené kvalitativní metodologie a užití biografických rozhovorů. Metodologickou část rámuje konstruktivistické paradigma, od kterého se odvíjí způsob, jakým je celá diplomová práce koncipovaná. Vzhledem k tomu, že se práce nese v duchu feministického myšlení, kapitola ‚pozicionalita badatelky‘ odkrývá vlastní rovinu, což jsou mé motivace pro výzkum zvoleného tématu. Kapitulu vnímám jako jednu ze zásadních částí feministicky orientovaného výzkumu.

Poslední analytická část se věnuje způsobu analýzy pořízeného materiálu a klíčových momentů, utvářející fenomén *(ne)tuctového stáří*. Výsledná analýza je rozdělena do třech hlavních kódů. Kód ‚být jiný_á‘ jsem rozdělila do třech podkategorií, které jej koncipují. ‚Polysémantické partnerství‘, jako druhý zvolený kód, ilustruje to, jak může být partnerství ve starším věku variabilní a mnohvrstevnaté, respektive, že má mnoho variabilních forem. Životní milníky, spojené s partnerstvím, se podílejí na tom, jak jedinci vnímají a prožívají stáří s ohledem na nenormativní genderovou identitu, což je posledním zvoleným kódem analytické části práce.

2 Kulturní obrazy (ne)heteronormativního stáří

Lidský život je protkán spoustou fázových linií, kterým jako lidská populace dáváme určité hodnoty. Lépe řečeno, určité fáze života ohraničené pomyslnou věkovou hranicí jsou vnímány jako jsou více ‚produktivní‘, či věk má charakter legislativní. Společnost rozděluje jedince na ty, kteří jsou klasifikováni jako mladí a starší.

Tato kapitola se zaměřuje nejen na diskuzi demografického a gerontologického zkoumání, ale primárně na to, co znamená věk, a jakým způsobem věkové kategorie utváří normy o tom, co znamená být ‚starým člověkem‘. S konceptem věkové kategorie se pojí masová média a populární kultura, generující kulturní obrazy o starším věku. Kulturní obrazy znamenají pro Maxe Horheimera a Theodora Adorna (1998) druh manipulace, prostřednictvím které se utváří sociální představy, o tom, po čem by měli jedinci toužit a ilustruje společenské hodnoty. Tyto kulturně utvořené hodnoty následně zrcadlí společnost, což zároveň usnadňuje komunikaci společnosti jako celku. Lépe řečeno, kultura hierarchizuje to, co znamená stáří a volby, které starší osoby volí s ohledem na jejich (ne)normativní identitu, respektive dle jejich genderové a sexuální identity.

Stáří je v dominantním kulturním diskurzu prezentované jako předpokládané a neproblematicky heteronormativní. Zaměřuji se na to, zda (a jakým způsobem) společnost reflektuje diskurz stáří a diskurz nenormativních starších osob, a to pomocí kulturních obrazů o stáří, jako je například asexualita (Knauer 2012: 298), zdatnost seniora_ky (Holmerová et al. 2007: 28), aktivita seniorů_ek, specificky do jaké míry jsou aktivními starší lidé (Hasmanová Marhánková 2018). Tyto diskurzy poukazují na absenci kulturních reprezentací queer a nenormativních forem stárnutí. Na absenci nenormativity starších osob poukazuje například Ken Plummer (1995: 95-98) s konceptem ticha, či Nancy Knauer (2011) s konceptem neviditelnosti, jež je zapříčiněná strachem, které osoby sužoval_uje. Protože je pro moji diplomovou práci důležitá otázka odborných úvah o diskurzu stáří, druhá část teoreticko-konceptuálního úvodu je popsáním sociálně-vědních výzkumů v oblasti nenormativního stárnutí. Tuto část zakončuje pohled do českého vědeckého prostředí.

Všichni jedinci podléhají hodnocení, které vyplývá z věkové kategorie, do které daná osoba spadá. O sociálním konstruktivním věkové struktury vypovídá koncept generace, který jako první použil v sociologických vědách Karl Mannheim. Generace dle Mannheimova

je dynamickým aspektem společnosti a jejího vývoje (Mannheim 2007). Jinými slovy, generace je rozdělena do několika věkových úseků, z nichž každý úsek má určitou společenskou roli. Z hlediska stáří je tento věk naplňován zejména legitimizací nároku na úctu a autoritu. Jedním ze zásadních kritérií, určující stáří jako úctyhodný věk je institucionální péče. Důraz, který je kladen na autonomii, jedince zejména ve stáří, je také formován tzv. třetím a čtvrtým věkem, o kterém mnohdy rozhoduje nutnost subsidiární péče (Šmausová 2004).

Stárnutí a věková struktura populace je procesem, který je sledován demografií. To znamená, že se zvyšují počty starších jedinců a snižují počty mladších osob (Kozáková 2006: 20). Dle takového vymezení následně demografická disciplína určuje kritérium pro definování populace specifickým pojetím, tj. dosahuje-li podíl osob ve věku 65 let a vyšším 8 %, společnost je chápána jako ‚stárnoucí‘ (Ibid.). Tím, že se lidé dožívají stále vyššího věku je hodnoceno jako pozitivní výsledek medicíny. Zároveň silný rozvoj medicíny a stárnoucího obyvatelstva má například ekonomické, (zdravotně) sociální, osobní a jiné dopady (Ibid.). Jiřina Ondrušová vede diskuzi o těchto dopadech, kdy z hlediska ekonomiky je zapotřebí, že v daném státě musí být vzájemný poměr produktivních a neproduktivních obyvatel (Ondrušová 2017: 32-33). Díky okolnímu nátlaku na ‚hezký‘ a ‚mladý‘ vzhled stárnoucích osob se čeští_ké seniorky_ky potýkají s diskriminací, což je vede k různým chirurgickým zákrokům. Z nich pak vyplývá jejich horší ekonomická situace (Maršálková & Schmeidler 2016). Starší lidé bývají méně soběstačnými. Zvýšená nemocnost, spojená s vyššími potřebami zdravotní a sociální péče, odkazuje k zdravotně-sociálním dopadům stárnoucí populace (Ondrušová 2017: 35). Ondrušová vychází z úvah, že stáří je heterogenním rysem. Dle ní je zapotřebí vytvořit pozitivní přístup ke starším lidem, a to prostřednictvím pochopení a naplnění jejich potřeb či zmírnění mezigeneračních konfliktů. K integraci starších osob by měly přispět sociální instituce, jimiž jsou rodina a vzdělávací instituce (Ibid.: 36). Diskuze, kterou vede Ondrušová se pojí s konceptem seriality osob, který dále rozvíjí feministická filozofka Iris M. Young. Serialita je definována kolektivem, jehož členy_ky sjednocuje strukturální historie, ale také jednání, které je orientováno stejnými objekty. Na základě této konceptualizace se jedná o amorfní kolektiv, tedy o proměnlivou skupinu jedinců (Young 2008: 130-134). Young prostřednictvím seriality upozorňuje, že (nenormativní) seniorky a seniorky nejsou homogenní skupinou, respektive nemají stejné zkušenosti, prožitky, není na ně vyvíjen stejný tlak, či nemají všichni stejný přístup k moci (Young 2008). Posledním důsledkem stárnutí dle Ondrušové je osobní stránka. Ta vyplývá z životními úskalími

seniorů_ek, například zvládání úmrtí partnera_ky, zhoršení zdravotního stavu nebo snížení či ztráta soběstačnosti (Ondrušová 2017: 37-38).

Věk je jedním ze základních statistických ukazatelů demografie. Demografická data sledují nejen strukturu obyvatel konkrétní země dle věku, ale demografické pozorování se také soustředí na sběr dat na základě narození, pohlaví, porodnosti, úmrtí apod. (Čevela, Kalvach & Čeledová 2012). Sledování demografických dat je v otázce stárnutí důležitým bodem, protože na základě těchto dat lze sledovat lidskou populaci. Společnost z demografického pohledu může také zkoumat jedince dle jejich genderu (Šmausová 2004: 13). Věk společně s genderovou rolí je spjat se sociálními očekáváními, pozicemi, či aspiracemi, utvářející hierarchické uspořádání společnosti (West, Zimmerman 2008: 100). Socioložka Gerlinda Šmausová upozorňuje na to, že i věková kategorie, která se jeví jako biologicky daným ‚faktem‘, je ve skutečnosti sociálně konstruovaná čili podobně jako gender, ‚hraná‘ (Šmausová 2004). ‚Dělat‘ nebo ‚hrát‘ gender znamená vytvářet rozdíly mezi jednotlivými genderovými a sexuálními identitami, přičemž tyto rozdíly se stávají sociálně institucionalizovanými, čímž se jeví jako přirozené, tudíž ‚normální‘. Zároveň, ‚děláme-li‘ svůj gender v určité věkové kategorii, podléháme tím hodnocení, které je také součástí normativních postojů a jednání, přičemž toto vyvíjí značný tlak na samotné jedince. V tomto kontextu aspekt genderu a věku se stávají rutinizovanými (West, Zimmerman 2008: 100-110). Na základě těchto aspektů jedinci orientují svá chování. Následující pasáže této kapitoly se věnují reflexím a implikacím tématu nenormativního stárnutí. Téma bude diskutováno z hlediska popkulturní produkce, a poté bude vedena sociálně-vědní diskuze.

V (zahraniční) popkultuře se začaly objevovat filmové snímky reflektující stáří a ‚vypořádání‘ se ním. Jedním z takových snímků je německý film *Die Wolke 9 (Sedmé nebe)*, který byl režírován Andreasem Dresenem a uveden roku 2008. Dějovou linkou je milostný příběh mezi mužem a ženou v důchodovém věku. Hlavní hrdinka Inga se po třiceti letech svého manželství zamiluje do vitálního Karla, pro kterého pracuje a naváže s ním milostný vztah (Dresen 2008). Snímek je pro moji diplomovou práci zajímavý tím, jak tematizuje stáří a milostný vztah, počínající ve straším věku. Moment milostného vztahu ve stáří otevírá prostor pro diskusi tabuizovaných témat, jímž je v tomto případě sexuální akt a jeho prožitek ve stáří.

Et si on vivait tous ensemble? (Co kdybychom žili společně?) je francouzsko-německá komedie, režírovaná Stéphane Robelin, uvedena roku 2011. Film představuje ‚alternativu‘ k heteronormativní organizaci života ‚zestárlých‘ lidí. Tato ‚alternativa‘ spočívá ve společném

soužití pěti osmdesátiletých přátel, kteří si navzájem pomáhají a starají se jeden o druhého. Jejich snahou je vyhnout se institucionalizované péči, které dle nich porušuje individuální autonomii i jejich představy o životě ve stáří. Hlavní myšlenkou filmového narativu je svobodné a důstojné stáří ve vzájemnosti a vzájemné pomoci a asistenci (Robelin 2011). Tato vzájemnost dokáže řešit individuální ztrátu zdatnosti a samostatnosti.

Filmy reflektující stáří v kontextu nenormativity se začaly objevovat později. Jedním z nich je americký dokumentární snímek *A Secret Love (Tajná láska)*, režírovaný Chrisem Bolanem a uvedený na Netflixu v dubnu roku 2020. Dokument reflektuje láskyplný a dlouholetý vztah mezi dvěma ženami. Hlavní hrdinky Pat a Terry odkrývají vlastní soukromí a počátky vztahu, tj. od roku 1947. Oslovení, jako je spolubydlící, sestřenice, teta či velmi dobré kamarádky, byla pro obě ženy každodenní zkušeností. Z počátku ženy sužoval strach z odhalení, které by v době, kdy byla rozsáhlá kriminalizace nenormativity, přineslo značné problémy. Pro ženy, které spolu milostně žijí přes šedesát pět let bylo těžké o dlouholetém vztahu hovořit před vlastní rodinou. Narativ filmu o životě postarších lesbických žen řeší i běžné otázky, které stárnutí přináší. Mezi ně patří například zestárnutí, onemocnění (v tomto případě Parkinsonova choroba), ale také otázky nové a veřejně projevované lesbické lásky starších žen, který doprovází po sedmdesáti letech vztahu svatební akt (Bolan 2020).

Filmový trh začínává mnohem více nabízet témata, která dříve byla tabu, jako je například počátek nové lásky, či milostné poměry v důchodovém věku. Věk v tomto momentě přestává hrát hlavní roli. Je zde snaha o boření mýtů stáří jako fyzicky nedostatečného a čekajícího na smrt. Linka výše jmenovaných filmových narativů ilustruje aktivní stárnutí a v případě fyzické nedostatečnosti/nemoci určitou snahu o vypořádání se s touto skutečností.

Mezi zahraniční studie věnující se absentujícímu tématu o sexualitě patří například odborná kniha sociologa Kennetha Plummera *Telling Sexual Stories. Power, Change and Social World* (Plummer 1995). Dílo se zaměřuje na narativy v souvislosti se sexuálním životem lidí, specificky jak lidé vypovídají o osobních sexuálních zkušenostech, jakým způsobem tyto lidé vypráví své příběhy, a jak se do příběhů propisuje jejich identita (Ibid.). Narativní paradigma „sexuálních příběhů“ se vztahuje k „umlčení“ a inertnosti lidí, kteří byli zneužívanými, ale i k lidem, jejichž identita je klasifikovaná jako genderově nenormativní. Soustředí se na oblast sebeuvědomění, zneužívání a zotavení ze sexuálního znásilnění (Ibid.).

Relevanci knihy shledávám v tom, jakým způsobem Plummer uchopuje narativy, se kterými pracuje, tj., že vyprávění ‚sexuálních příběhů‘ prostupují osobní, sociální a politickou dimenzí. Přesněji narativy prostupují osobními zkušenostmi lidí, ale i sociálním a politickým jednáním, které Plummer definuje jako ‚intimní občanství‘ (Plummer 1995). Diskurz ‚intimního občanství‘ odkazuje k diskuzím, které byly často ve veřejném prostoru opomíjeny. Označení intimnosti vychází z toho, že se lidské představy o právech a povinnostech dotýkají osobních tužeb, a způsoby potěšení a bytí (Plummer 1995: 151). Velmi zajímavým momentem, který spojuje dílo a tuto diplomovou práci je otázka identity a její ‚odlišnosti‘. Plummer vede diskuzi o tom, jak se ‚odlišná‘ identita člověka stává součástí narativů, a jak se dílčí zkušenosti přesouvají do jazyka, tedy jak jsou příběhy v kontextu ‚odlišnosti‘ vyprávěny. Způsob, jakým jsou příběhy vyprávěny se přesouvá do veřejného prostoru, kde si snaží získat ‚hlas‘, čímž se utváří základ identity člověka a její ‚odlišnosti‘ (Ibid.: 128). To platí i v případě nenormativního stárnutí, které v minulosti bylo ‚neviditelným‘ a ‚umlčovaným‘. S Plummerem se shoduji v tom, že je zapotřebí dát všem genderovým identitám ‚hlas‘, aby se jejich osobní příběhy staly součástí veřejného prostoru, a byly vyslyšeny jejich zkušenosti, momenty, pojící se s genderovou a sexuální identitou apod. Dalším důležitým, a pro mě inspirujícím bodem je ten, že sociálním interakcím a vyjednáváním nenormativních identit v naracích je věnováno méně pozornosti. Volbou biografických příběhů lze vytvořit ucelenější obraz nenormativních seniorů a seniorek v souvislosti s vyjednáváním jejich identit, a toho, jak prožívají stárnutí.

Pro badatelku Vanessu Fabbre, která se zabývá oblastí genderových a sexuálních studií, je zásadní sociální kontext a normy, utvářející životní směr člověka, a to primárně v kontextu stárnutí. Na základě těchto aspektů se konstruují sociální normy, jež jsou spjaté s věkem jednice (Fabbre 2015). Fabbre upozorňuje na silný vliv heteronormativních norem v procesu stárnutí, jež je doprovázen představami a předpoklady o úspěšném heterosexuálním stárnutí v páru. Výzkum zkoumá zkušenosti trans* lidí¹, kteří uvažují nebo usilují o změnu pohlaví v pozdějším životě, a pomocí queer teorie rekonceptualizuje pojmy o ‚úspěšném‘ a ‚neúspěšném‘ stárnutí u queer seniorů (Ibid.: 148-150). Výzkum poukazuje na absenci nenormativních identit u starších osob, čímž vypichuje potřebu zachytit zkušenosti a klíčové momenty k alternativním volbám trans*, nebínárních a dalších genderových a sexuálních identit. Především je zde kladen

¹ Konceptualizací termínu je fluidita genderu a vyhnutí se binárnímu rozdělení na muže a ženy, konkrétně přeměnu pohlaví M/F (z muže na ženu) a F/M (přeměna z ženy na muže). Fluidita genderu zajišťuje symbol ‚*‘ (Fifková et al. 2002).

důraz na to, že i stáří se může stát momentem, ve kterém se někteří jedinci rozhodnou svou identitu nově pojmout a ‚dělat‘. V této souvislosti Fabbre upozorňuje, že internalizovaná homo/transfobie zásadně ovlivňuje životy nenormativních starších osob. Prostřednictvím integrace queer perspektivy do výzkumu stáří lze zvýšit povědomí o tom, co znamená stárnutí, a přispět k rozšíření příležitostí pro ‚dobré‘ a ‚úspěšné‘ stárnutí. Jak Fabbre poznamenává, tyto perspektivy mohou rozvíjet akceptovatelnější představy o pozdějším věku (Ibid: 148-151). Socioložka Jaroslava Hasmanová Marhánková koncept ‚úspěšného‘ a ‚aktivního‘ stárnutí kritizuje. Považuje jej za velmi problematický z perspektivy nastavení a fungování sociální politiky, která má dopad na to, jak starší lidé vnímají a prožívají své stáří. Problematicnost konceptu je shledávána v uchopení nových forem sociálního kapitálu, kdy ne všichni senioři_ky mají podobné možnosti participace na těchto nově utvořených formách (Hasmanová Marhánková 2014).

O nenormativních rámcích stárnutí v českém prostředí lze diskutovat jako o neviditelné menšině. Výzkum z českého prostředí propojuje stáří s genderovaností a sexualitou v kontextu institucionální péče. Autorky výzkumu, jako je socioložka Jaroslava Hasmanová Marhánková, aktivistka Jolana Novotná, socioložka Ivana Olecká a socioložka Naděžda Špetenková se zaměřují na představy a očekávání nenormativních starších osob z hlediska poskytování péče, ale také na míru ‚připravenosti‘ institucionálních pečovatelských institucí pečovat o nenormativní senioři_ky. Expertní výzkum se soustředí na koncept neviditelné menšiny (tj. generace nenormativních seniorů_ek, která část svého života byla stigmatizovaná) a na úroveň poskytování přívětivé péče nenormativním starším. Studie se soustředí na to, zda *„jsou profesionální pečující o senioři a seniořky připraveni poskytovat služby neheteronormativním osobám a pečovat o ně“* (Hasmanová Marhánková et al. 2016: 26). Svým výzkumným zaměřením autorky zdůrazňují, že toto téma prozatím nebylo v České republice detailněji zkoumáno a diskutováno. Vzhledem k tomu, že se jedná o prolomení tabuizovaných témat, jako je institucionální péče pro senioři_ky, přístup pečovatelského personálu k starším lidem ‚odlišné‘ genderové a sexuální identity. Zároveň se zde naskytuje možnost rozšíření těchto málo tematizovaných oblastí v kontextu České republiky.

Odborná bádání se soustředila na několik sociálních rovin stárnutí. Jednou z těchto rovin je reflexe a zasazení tematiky sexuality, podílející se na lidské identitě, tedy vnímání toho ‚kým jsem‘. Tato dimenze poukazuje vliv normativních sociálních představ a očekávání na to, jak lidé vnímají a prožívají vlastní identitu a ‚odlišnost‘. Normativní nastavení společnosti

zobrazuje, jak senioři_rky s alternativní genderovou a sexuální identitou propadají sociálním útlakům. Sociální normy v souvislosti s genderovými a sexuálními identitami odhalují absenci témat jako je stáří a zkušenosti s volbami, pojící se s utvářením nové identity. Poslední zkoumanou rovinou je pečovatelsví. Opět se zde vynořují určitá pojetí nenormativních seniorů_ek ve vztahu k pečovatelsví, ale také připravenost managementu a personálu institucionální péče k poskytování těchto služeb. Pro seniory_ky s alternativní genderovou a sexuální identitou je mnohem důležitější perspektivou psychické a fyzické zdraví, než vlastní identita.

Následující kapitoly této části jsou věnované teoretickým východiskům, pojící se s konceptualizací genderu, věku a stárnutí. Na konceptualizaci navazují bližší aspekty neheterosexuálního stárnutí. Zejména se jedná o historické vymezení situace v Československé socialistické republice, konceptualizace partnerství a strategie prožívání stárnutí.

3 Věk aneb ‚doing nonheteronormative ageing‘

3.1 Stáří

Stárnutí, stáří či stařecký věk jsou termíny, mnohdy spojované s mýty, jako jsou například pocity neštěstí, a to především s odkazem na blížící se konec života (Haškovcová 2010: 315), stáří, které vzniká dnem odchodu do důchodu, homogenní reprezentace stáří (Haškovcová 2010: 42-43; Cimický & Sámková 2018), či absence lásky a sexu v seniorském životě (Haškovcová 2010: 157). V těchto momentech se manifestují diference předchozích životních fází a senescence. Zajímavým jevem při úvahách o stárnutí je určitá spojitost s věkem. Do jisté míry se stává charakteristickou člověka, kdy identifikujeme chronologický věk, či matriční věk, jehož čas je vyjádřen číslem, kolik let a měsíců uplynulo od narození. S chronologickým věkem jsou spojována také legislativa, která již nejsou v souladu s pojetím stáří a jeho věkové hranice. Jde tak o věkové hranice, dle kterých je jedincům umožňován, popřípadě zakazován způsob jednání. Druhou rovinou je funkční věk, který je souhrnem biologické, psychické a sociální charakteristiky jedince. V praxi při posuzování starého člověka se pracuje s funkčním věkem, jenž je považován za objektivní metodu (Pacovský 1990: 15-17).

Z demografického hlediska je věk ukazatelem bio-sociálního procesu o dané populaci. Sledování bio-sociálních ukazatelů znamená vytváření si poznatků a to z hlediska natality a fertility, mortality, či nadějí dožití (předpokládaný počet let konkrétní osoby). V souvislosti se stářím se na demografie také zabývá aspekty jako je průměrný věk zemřelých, dlouhověkost, nebo epidemiologie stáří, která se prolíná do sledování demografických dat populace (Kalvach et al. 2004: 50-51). Podle sociologa a demografa Ladislava Rabušice (2002: 5-7) slouží demografický ukazatel věku a stárnutí pro administrativní potřeby státu, s čímž se také pojí koncepce seniora a seniorky a jejich odchodu do důchodu, či to kdy se stávají starými jedinci, a kdy se jako senioři a seniorky cítí být. Otázka genderu je v demografii pojímána pouze z hlediska fyziologických a psychických charakteristik jedince. Věková hranice seniora a seniorky je závislá na pohlaví osoby. Rabušic uvádí hraniční věk pro muže seniory pohybující se okolo 67,8 let a pro ženy seniorky průměr okolo 66,1 let. Zároveň to, jak senioři a seniorky vnímají stárnutí, rozděluje Rabušic na dvě úrovně, tj. ‚vidět se jako starý_á‘ a ‚cítit se jako starý_á‘. ‚Vidět se jako starý_á‘ odráží to, jakým způsobem intervenuje věk člověka. Do této části se propisuje tlak od okolí, respektive po padesátém roce života člověka je osoba vnímaná

jako stará. Důležité je však upozornit, že to, jak okolí vnímá člověka po padesátém roce jeho života, se nikterak nepojí s tím, jak jedinec sám sebe vnímá, a jak se cítí, odpovídající druhá úroveň ‚cítit se jako starý_á‘.

Gerontologická disciplína pohlíží na stáří primárně z hlediska zdatnosti, míry závislosti, potřeby zdravotní péče, rizikovosti apod. Senioři a seniorky patřící do skupiny zdatných starších osob nevyžadují podrobnější geriatrickou péči², ale je o starší osoby pečováno prostřednictvím preventivních prohlídek. Druhou skupinu z pohledu gerontologického diskurzu tvoří (ne)závislost, specificky míra závislosti starších osob. To spočívá v tom, zda senioři_rky potřebují zdravotní či pečovatelskou pomoc, či nikoliv. Poslední skupinu tvoří starší jedinci a jejich zdravotní stupeň onemocnění, konkrétně rizikovosti. Zde vyvstává otázka onemocnění a míry stability onemocnění. Jedná se o jedince s chronickým rizikem pádů, s onemocněním kardiovaskulárního aparátu či o jedince se zhoršenými kognitivními schopnostmi (Holmerová et al. 2007: 28).

Věk je považován za diskontinuitní a individuální proces, zejména v souvislosti se stárnoucí životní fází člověka. To znamená, že v některých fázích života člověk stárne rychleji, v jiných naopak zase pomaleji (Haškovcová 2010: 20). Zároveň okamžik stáří nelze spojovat se žádnými legálními právy člověka, mezi které by například patřil zákonný nárok na starobní důchod, protože je pro každého jedince odlišný (Pacovský 1990: 16). Věk se tak stává variabilní dimenzí sociální struktury. Gerontologové Zdeněk Kalvach a Zoltán Mikeš (2004) upozorňují, že za počátek stáří je považována věková hranice 65 let, ze které lze rozdělovat jedince na ‚mladé seniory_ky‘ a ‚starší seniory_ky‘. Orientačně lze stáří členit na tři věkové rozmezí. První rozpětí 65 – 74 let, definují Kalvach a Mikeš jako ‚mladí_é senioři_rky‘, které je charakteristické problematikou penzionování, seberealizace a volného času. Věkové rozhraní 75 – 84 let jako ‚staří_ré senioři_rky‘, kde se jeví jako problematická adaptace, tolerance zátěže, či osamělost. Poslední věkové rozpětí 85 let a více je označováno jako ‚velmi staří_ré senioři_rky‘, kde vyvstávají otázky soběstačnosti a zabezpečení (Kalvach & Mikeš 2004: 47).

² Geriatrie či geriatrická péče je lékařský péče interdisciplinárního charakteru poskytující specializovanou zdravotní péči, a to lidem ve starším věku, především nemocným seniorům a seniorkám. Cílem geriatrie není pouze léčení nemocných osob ve vyšším věku, ale též optimalizace zdravotního a funkčního stavu seniorů a seniorek. Do svých stanovisek o zdravotní péči zapracovává integraci, participaci, nediskriminovanost a modifikaci zdravotnických služeb. S tím také souvisí otázka kvality podávaných zdravotních služeb (Holmerová et al. 2007: 13).

Stáří, jakožto ontogenetická fáze, postihuje sociální role, ale také potřeby, které závisí na ekonomickém zaopatření, zdravotní stránce, či na životním stylu člověka. Toto všechno patří mezi základní charakteristiky soudobé stárnoucí populace, což zároveň zobrazuje gerontologii jako sociální konstrukt, jenž odhaluje dílčí aspekty stárnutí. Mezi nějž patří otázka samostatnosti a (ne)závislosti. Dle gerontoložky Jiřiny Ondrušové samostatnost ve stáří člověka ovlivňuje zejména zdraví, které také hodnotí jako zásadní aspekt kvality života. Dalšími rysy, které mají vliv na to, jak je stáří prožíváno, jsou míra ochoty a pomoci ze strany okolí, či špatná dostupnost zdravotnické a sociální péče (Ondrušková 2020: 22-23). To výrazně ovlivňuje participaci na sociálním životě jedince. Z ekonomického hlediska a kvality stáří se vynořuje další otázka, která je spojená s chudobou, a to zejména u žen. Jednou z příčin je nerovné odměňování ve mzdách, což se následně propisuje do výše důchodů (Nová 2020). Aby se dalo hovořit komplexně o kvalitním stárnutí, je zapotřebí přátelského a bezpečného prostředí, které mnohdy neheterosexuální senioři_rky ve svých životech postrádají (Ondrušková 2020: 27). Gerontologické, demografické a sociálně-vědní otázky se točí kolem věkové hranice a legislativních možností dle věku, fyzické a psychické stability lidského organismu, rizikovitosti, onemocnění, popřípadě do jaké míry je jedinec nemocí zasažen, a jak je následně ovlivněn ve svém běžném životě. To, co z gerontologického diskurzu zcela vypadá, tak jsou otázky genderu, sexuality a vnímání stáří z pohledu genderu a neheterosexuálního zaměření, popřípadě jak neheterosexuální starší osoby vnímají stáří, jak oni sami stáří pociťují, jaké možnosti péče se těmto lidem dostává. Následující kapitola se věnuje konceptualizaci genderu z pohledu sociologie, akademických představitelů_ek a prozaiků_ek.

3.2 Gender jako nesvobodná volba

Gender je jedním z aspektů společenského systému a je součástí například politické, náboženské, sociální či ekonomické struktury. Mnoho teorií hovoří o sociálních strukturách, které jsou utvářeny mimo lidské jednání, a které značně ovlivňují jednání a myšlení člověka. Na tomto základě také vzniká odlišné vnímání sebe samých. Respektive na základě sociálně utvořené struktury společnosti jsou jedinci donuceni vtěsnat se do předpřipravených a rozdílných sociálních rolí. Tyto role jsou předem definovány a každá z rolí má definovaný (genderově orientovaný) scénář (Gagnon, Simon 1986). Tyto genderové role mají ale omezené možnosti volby, co se politiky identity týče.

Na nesvobodné možnosti genderové politiky identity odkazuje sociolog Pierre Bourdieu (2000) a to primárně skrze koncept mužské nadvlády. Koncept konstruuje tělo jako sexualizovaný atribut, jenž je spojovaný s dělením na binární systém, založeným na opozitech, respektive na schématech maskulinity a feminity. Představy o genderu a genderovaných tělech vychází ze sexualizované topologie, konkrétně s aktivitou, či pohyby, kdy výrazná aktivita, či dokonce transcendence (srov. Beauvoire 1967; Bourdieu 2000: 10-14) je spojována s maskulinní identitou. Podobně k tomuto dochází i u pohybu, jenž je identifikovaný směrem vzhůru, vpřed, erektivní, tvrdý apod. Sémantické konotace s feminitou se naopak pojí s opozicemi jako jsou ‚být dole‘, imanentnost, měkkost, či dokonce vlhkost. Myšlenková schémata o maskulinitě a feminitě se jeví jako objektivní, protože jsou naturalizována. Diferencované dělení utváří normalitu a řád, čímž dochází k omezené individuální volbě jedince. Androcentricky utvořený pohled na sociální svět si osvojujeme, čímž se dále (re)produkuje v sociálním systému (Bourdieu 2000: 9-14).

Pro Barbaru Risman (2006) je aspekt genderu implementován do společenského systému, načež je konceptualizován jako jedna z složek, jež sociální systém stratifikuje. Je součástí makro úrovně (konkrétně rodinné, politické a ekonomické oblasti), ale také genderový aspekt nalezneme na úrovni mikroperspektivy, specificky vztahuje se na individuální a interakcionistický společenský systém. Zde probíhá (ne)verbální vyjednávání mezi jednotlivými jedinci, které je utvářeno binárními a strukturovanými (genderovými) rolemi. Tyto role jsou předem definovány a každá z těchto rolí má vlastní (rolový) scénář (srov. Gagnon, Simon 1986; Risman 2018: 30). Jednotlivé genderové nuance se projevují například v myšlení, jednání, ale také v zdůrazňování minimálních rozdílů genderových těl, jako je např. úprava vlasů, oblékání typů oblečení, či kosmetiky, aj. (Šmausová 2002: 21-22).

Díky takto definovanému sociálnímu a stratifikačnímu systému je genderová složka považována za základní komponentu kultury. Ta utváří sadu přístupů ke kulturnímu vědění. Prostřednictvím aspektu genderu v rámci kulturního systému dochází k vzájemnému porozumění a utváření smyslu ve společnosti a interakce. Zároveň veškeré kulturní vědění, jednání a vzájemné pochopení je hluboce habituováno, kdy jakékoliv vědění, jednání a myšlení je následně internalizováno. Habitualizace se tak stává součástí somatizace genderu, respektive gender se propisuje do těl jednotlivců (Bourdieu 2000).

Na základě našich těl je nám přiřazen gender či genderová kategorie. Ty však zahrnují individuální rovinu člověka, tedy kým je, kým se cítí být, jeho vlastní identitu, osobnost,

či aspirace. Bourdieu (2000) tak poukazuje na silný vliv sociálna. Ve své teorii diskutuje vliv habitů, který vysvětluje, jak je lidské tělo prostřednictvím habitu konstruováno, či jak jsou vytvářeny genderové rozdíly na mikrosociologické úrovni. Optikou klasifikace nahlíží na společnost také Arlene Stein (2004), která vede diskuzi o genderu a sexualitě jako o dvou kognitivních aspektech, výrazně ovlivňujících sociální strukturu společnosti a její chápání. Mají tak schopnost definovat a organizovat způsob toho, jak nahlížíme na svět, a jaké (re)interpretace vnášíme do tohoto světa, čímž se utváří sociální realita. Díky sociální realitě je ukotvována ‚normální biografie‘ člověka. Šmausová (2002) dochází k tomu, že každý jedinec ve svém životě projde momenty, kdy dočasně zaujme perspektivu opačného genderu, čímž získá schopnost porozumět maskulinitě a feminitě, a tudíž hrát jejich role. Každý jedinec tak hraje všechny genderové role. Mechanismus přispívá ke komunikaci a k porozumění mezi jedinci obou genderů, čímž je spjat s inherentním nátlakem k heterosexuality. Aspekty hraní genderových rolí a ‚normální biografie‘ vedou k volbě reziduální genderové identity, jež je neustálým procesem zdůrazňování diferencí mezi muži a ženami.

Z koncepce ‚normální biografie‘ se vynořuje touha po osobách druhého pohlaví. Feministická aktivistka a prozaička Adrienne Rich (2003) heterosexuální svazek nevnímá jako touhu, ale jako politickou instituci, kterou označuje jako nucenou heterosexuality. Velmi radikální a mocenská instituce pracuje s konceptem romantické lásky, prostřednictvím níž jsou jedinci ‚nuceni‘ do zalíbení a přitažlivosti k opačnému pohlaví. Rich poukazuje na masmediální kulturní produkci, jako jsou pohádky, filmy, reklamy, literatura či hudba (Rich 2003: 24; Rich 2011: 11-12). Součástí politické instituce heterosexuality je také otázka sexuální etiky, respektive studu (*sexual shame*). Cílem je poukázání na to, že instituce heterosexuality je mnohdy dáována do kontextu s morálkou a přirozeností. Politika etiky sexuality odkazuje k normativním rámcům, jaké touhy lidé mají nebo by měli mít (Warner 1999: 7). Sociální teoretik Michael Warner (1999) pracuje se studem jako s procesem internalizované stigmatizace. Proces stigmatizace utváří prostor pro morálku, spojenou se sexuální normou (Warner 1999: 12-13). Diskurz normality pracuje s identitou člověka, kde označení nenormality, či dokonce patologie uvrhne jedince nejen do studu, ale také do tichosti (Warner 1999: 28-33). Queer politika se v tomto smyslu dotýká všech, kteří se nějakým způsobem vzdalují (hetero)normativním představám a očekáváním ohledně vlastní identity, ale také sebeprožívání. Podobnou optikou lze tak nahlížet i na nenormativní stárnutí. Ačkoliv spojitost genderu a stárnutí na poli české společnosti výrazně absentuje, ráda bych zde uvedla vědeckou badatelku, která se jako první začala soustředit na toto téma, a jíž je socioložka Jaroslava

Hasmanová Marhánková. Badatelka reflektuje absenci témat nejen na poli sociálně-vědního bádání, ale také ve společnosti (Hasmanová Marhánková et al. 2016; Hasmanová Marhánková 2018). Tématizuje normativní představy o stárnutí, kdy aktivní stáří je privilegovanější (Hasmanová Marhánková 2018). Zároveň se ve svých pracích zaměřuje na institucionální péči a její absenci pro neheterosexuální jedince (Hasmanová Marhánková et al. 2016). V následujících kapitolách se budu věnovat stáří a stárnutí z hlediska neheteronormativních identit. Představím tak nenormativní diskurz počínaje historickým zasazením do konkrétních souvislostí. Na tuto linii naváže politikou těla, propisující se do partnerských vztahů a prožívání stárnutí.

4 Neheteronormativní stárnutí

V naracích o intimních životech jedinců se lze zaměřovat na vztahovost mezi jedinci navzájem, či genderovou a sexuální identitu. Šíře zahrnující oblast intimnosti se dotýká procesu sebeuvědomování, sexuální vzrušivosti, tj rozkoše a dysfunkce (Plummer 1995: 6-7). Silný rozvoj masové kultury podporuje příběhy, zaměřující se na jednotlivá témata, a mnohdy i poskytuje ‚návody‘ jak provést ‚coming out‘. Avšak mnohé oblasti byly z masové narace vynechány. Příkladem takovýchto vyprávění mohou být příběhy černých žen a mužů, příběhy leseb a gayů, hispánských neheterosexuálních jedinců, či vyprávění neheterosexuálních starších osob. Všechny narace spojuje velmi podobný rys, jímž je vynechání z historie příběhů, umlčení a následná transformace do narativního světa, neboli jak popisuje Plummer, prolomení ticha (1995: 95-98). Pojítkem je jasná artikulace vlastní identity, překonání popírání a začlenění se do narací (Plummer 1995: 98). Nejvíce náchylnými jedinci jsou neheterosexuální starší osoby, které jsou díky alternativní sexuální a genderové identitě uzavřené, nebo dokonce sužované strachem (Knauer 2011). Neheteronormativní stárnutí se zaměřuje na zpracování několika linek, které vedly, a mnohdy ještě vedou, k uzavřenosti a izolovanosti starších osob. Jedním z důležitých rysů diskurzu je oblast partnerství, což přispívá také k celkovému obrazu prožívání stárnutí. Než ale budu podrobněji rozebírat vztahy mezi neheterosexuálními seniory a seniorkami, tak v prvé řadě ilustruji historický kontext neheterosexuálních starších osob. Jedná se zejména o ilustraci jejich zkušeností jako neheterosexuálních osob v době, která velmi znesnadňovala život nenormativním identitám. Od okolního vlivu se začalo formovat to, kým se jedinec cítí být a kým je, neboli pojetí sebe samé_ho.

Na základě toho, jak jedinci sami sebe pojmají, kým se cítí být, jaké mají touhy apod., tak tím se formuje také chtíč po druhé osobě, respektive vztah dvou nenormativních lidí. Nejen historické události, sebepojetí a partnerství utváří to, jak situace a sebeprožívání vnímáme, ale také je určitá fáze, ve které se jedinec ve svém životě nachází. V tomto případě odkazují ke stáří, specificky k neheterosexuálnímu stárnutí. Poslední částí, kterou v této kapitole představím je prožívání stárnutí, pohledem neheterosexuálních starších osob. Téma toho, jak senioři a seniorky prožívají stáří v souvislosti s jejich alternativní identitou mi přijde jako jedno z důležitých témat, které v rámci veřejného diskurzu, ale i sociálně-vědeckého bádání absentuje. Rozhovor s ředitelem neziskové organizace Jaroslavem Lormanem v článku Ivy Vokurkové ukazuje, že se ve společnosti vede málo diskuzí. Hovoří o tom, že senioři_rky zůstávají se svoji identitou ‚skryti‘, protože téma jejich intimity je něco, co je osobní a má být

,skryté. Na základě této logiky vznikají mnohdy problémy v rámci institucionální péče, kdy se jedinci stydí za svoji genderovou identitu, takže při vyplňování nástupních smluv nevyplňují kolonku blízkých lidí (Vokurková 2021).

4.1 Historie nenormativních identit

Neheteronormativní instituce obsahuje široké spektrum toho, co je sledováno jako soukromé a co jako veřejné. Klasifikace sfér se pojí s mlčenlivostí (*secrecy*) v souvislosti se soukromou oblastí života a s odhalením (*disclosure*) v kontextu veřejném. K tomu se též pojí koncept izolovanosti (*the closet*) a uvědomění si (*coming out*). Binární spektra se propisují do genderové, sexuální či ekonomické struktury. Normativní instituce svým postavením na poli sociálních struktur je vnímaná jako utlačující nenormativní identitu člověka (Kosofsky Sedgwick 1990: 71). Bilaterální systém ve svém kanonickém díle Eve Kosofsky Sedgwick popisuje jako epistemologii uzavření, či izolovanosti (*the epistemology of the closet*). Koncept izolovanosti vnímá jako strukturu, odvozenou od útlaku neheterosexuálních osob ve 20. století (Ibid.). Na základě tohoto nasazeného pohledu na neheterosexuální jedince vnímám jako potřebné mnohem bližší představení historického spektra. Historické události, společně s medicínskými autoritami výrazně ovlivnily chápání sebe samé_ho a reprezentaci vlastního ,já'. Od těchto linií byly odvozeny důsledky, projevující se ve vztahu k sobě samé_mu, ale též ve vztahu ke svému okolí.

Jedním z důležitých témat neheterosexuálního stárnutí je proces sebeuvědomování. Technika či proces uvědomování si vlastní ,alterity' spočívá v postupném odhalování vlastní identity, respektive v askezi. Odmítavá individuální linie ilustruje odhalení a pochopení pravdy o sebe samé_m (Foucault 2000: 202). K sebepoznání dochází nejen ve věku dospívání, kdy se objevují odlišné individuální zájmy a dětské skupinky, tvořené z děvčat, či chlapců, se začnou rozpadat, ale také v pozdním věku. U takových osob může docházet k neporozumění vlastních citů, a to zda se jedná o ,erotické' či ,neerotické' vazby k druhým osobám. Vztahy k ostatním mohou být velmi nečitelné, což způsobuje sebeuvědomění až po několika letech normativního manželství, či ve středním věku (Brzek, Pondělíčková-Mašlová 1992: 42-43). Cílem pochopení sebe samé_ho je tak subjektivní náhled, jenž si lze osvojit pomocí etických principů v rámci procesu socializace (Foucault 2000: 202). Metodiky etických principů pro poznání sebe samé_ho nepřímou konstruuje vyloučení individuálních ,alterit'

(Foucault 2000: 190-192). Veškeré aspekty, které přispívají k pochopení sebe samé_ho, též utvářejí genderovou identitu seniorů_ek, která je mnohdy fluidní a postupem času může být samotnými jedinci rozvíjena.

Erving Goffman (1999) ve svém díle *Všichni hrajeme divadlo* přichází s analýzou inscenování a pojetím vlastního „já“. Objevuje se zde klíčová metafora divadla, kde osoby, k nimž připisujeme určitou identitu se prezentují na „jevišti“, respektive, to jak lidé vystupují, záleží v jakých situacích se objevují. Vnímání sebe samých, či jak jsme vnímáni okolím, je produktem organizovaných společenství, kdy se učíme daným rolím (Goffman 1999: 242-245). Během hraní rolí dochází k uvědomění kým jsem, a tudíž k prezentaci vlastního „já“. Zároveň identita podléhá představám normativního diskurzu.

O diskurzu postižení v kontextu (ab)normalit, odkazujících k jinakosti tělesnosti, podléhající nejen kontrole, ale také vymezování se a poznání, vede diskuzi Kateřina Kolářová (2012). Upozorňuje na to, že diskurz postižení nesouvisí pouze s fyzickou jinakostí tělesnosti, nýbrž se jedná o společenský konstrukt, vykazující stigmatizaci (Kolářová 2012: 11). Robert McRuer dokonce hovoří o postižení v kontextu neheterosexuality jako o prostorových metaforách, vytvářející tzv. neheterosexuální svět. Prostorovost vnímá jako součást „crip taktiky“, neboli taktiky postižení. Metafora neheterosexuálního světa Metafora pojednává o komunitách, či skupinách lidí, kteří se identifikují prostřednictvím odlišnosti a ztělesněného postižení. Materialita (postiženého) těla definuje tyto lidi jako „ty druhé“ (McRuer 2018: 92-95). Tělesná materialita dle Butler je imperativem (sebe)prezentace, přesněji řečeno, smýšlíme o pohlaví v normativních sociálních rámcích, pojí se materialita s regulačními normami a (sebe)identifikací (Butler 2016:16-17). Crip seniory_ky spojuje blízkost a neviditelnost komunit, ve kterých se nacházejí, čímž se zároveň snaží o vlastní reprezentaci ve společnosti a identifikaci vlastního „já“ (McRuer 2018: 96-98). Zároveň proces sebepoznání se paradoxně může stát sebezapřením (Foucault 2000: 190-192).

Důsledek vlastního zapření vzniká na základě nastaveného dominantního medicínského diskurzu. Zásadními tématy diskurzu o neheterosexualitě byla identifikace sexuálního pudu jako poruchy, neboli sexuální deviace. O zdravotní klasifikaci sexuální orientace a genderové identity jako psychické poruchy člověka bylo pojednáváno v esencialistickém paradigmatu, tedy, že „*homosexuální sexualita neslouží hlavnímu účelu sexuality, to jest rozmnožování*“ (Bártová 1989: 96). Samotná osobnost neheterosexuálního jedince byla vnímána skrze osobnostní rysy opačného pohlaví, tedy femininní (homosexuální) muž a maskulinní

(homosexuální) žena. Díky nejen těmto aspektům se snažili lékaři o léčení odlišného sexuálního zaměření (Bártová 1989). Na homosexualitu se také pohlíželo jako na následek nepříjemného zážitku, jenž jedinec prožil v dětském věku. Proto se jí mnozí lékaři snažili léčit prostřednictvím katarze, tedy podáváním LSD. Terapeutická forma měla vyvolat stav, při kterém léčená osoba ztrácí nepříjemné zážitky z dětských let. Jinými formami medikalizace byla například lobotomie, nebo kastrace osob (srov. Freund 1962: 214-243; Šípošová 2002: 31).

Odmítnutí psychologizace a medikalizace neheterosexuální orientace a genderové identity se stalo důsledkem procesu dekriminalizace homosexuálního jednání (Sokolová 2006: 255). Období od března do června roku 1961 se nese v duchu vznesení požadavků na zrušení všeobecné trestnosti nenormativních identit, konkrétně homosexuálně orientovaných. Jiří Hendrych, jako jeden z představitelů Komunistické strany Československa, vyjádřil za politickou stranu implicitní souhlas s odrestněním homosexuality. Návrh na odrestnění byl projednáván v období od konce října do konce listopadu v Národním shromáždění. Prvního ledna roku 1962 byl zákon podepsán prezidentem Antonínem Novotným a vstoupil tak v platnost. Pohlavní styk osob homosexuálních identit tak již v Československu nebyl považován za trestní čin (Seidl 2012: 280-282)³. Po dekriminalizaci homosexuality následovalo vyřazení homosexuality ze seznamu poruch. K tomuto v Československu došlo v roce 1992 (Sokolová 2006: 255; Šípošová 2002: 31).

Sebezapření, medikalizace nenormativních identit a dekriminalizace jsou aspekty, které s sebou přinášejí obstrukce, ale také předsudky vůči nenormativním seniorům a seniorkám. Nancy Knauer (2011: 55) toto identifikuje jako dvojité zahalení (*a sort of double veiling*), spočívající v homofobním sociálním nastavení a ageismu⁴. Součinnost pojetí přispívá k utváření obav a sociální skrytosti nenormativních osob. Starší osoby tak bývají vynechávány z politiky nenormativní identity. Hlavním důvodem jsou stereotypní konstrukce sexuality a stáří, které se neprotínají. Stáří je reprezentováno jako morální životní fáze, která je definována v mezích přijatelného a nepřijatelného chování, a především asexuálního vyjádření. Kdežto nenormativní identity jsou konceptualizované skrze sexuální aktivitu. Reprezentace stárnoucích

³ Československá republika byla jednou ze zemí, která dekriminalizovala homosexuální styk mezi dospělými osobami. Odstranění trestnosti pohlavního styku mezi osobami stejného pohlaví bylo iniciováno lékařem Kurtem Freundem, který došel k názoru, že není důvod užívání „psychoterapií“ pro jinak sexuálně orientované osoby. Zároveň bylo uznáno nepřiměřenosti léčeb (Freund 1962: 243-244).

⁴ Lucie Vidovičová (2008: 113) definuje ageismus jako ideologii, jež je založena na sdíleném přesvědčení nerovnosti dané životní fází, tj. stáří. Tu manifestuje prostřednictvím procesu stereotypizace a diskriminace jedinců, kteří jsou příslušníci určité generace.

nenormativních těl tak bývají vyčleněné do prostoru, ilustrující teatrálnost⁵, či dokonce hypersexualizovanost. Procesy směřující až ke komické performaci problematizují představy o starších neheterosexuálních seniorech_kách (Knauer 2012: 298). V tomto případě se také historie, společně se sociálními konstrukty mají vliv identitu člověka. Jak poznamenává Nancy Knauer (2013), historická podmíněnost se promítá do sociálně konstruované identity, jež se stává fluidní či multivalentní. Dokazují to dominantní diskurzy, interpretující o neheterosexuálních jedincích jako o osobách duševně nemocných, či jako o trestaných osobách.

Pro utváření vztahu mezi osobami je důležité téma sebeuvědomování, jež tkví v náhledu na sebe samého_ou, ale také v porozumění citů a vazeb k druhým lidem. Linií sebepoznání značně ovlivňoval medicínský diskurz, jenž o nenormativních identitách smýšlel v kontextu sociálních (a sexuálních) deviacích. Díky této psychologické klasifikaci se mnoho lékařů pokoušelo o medikalizaci homosexuality v ČSSR. V roce 1961 došlo k odrestnění homosexuálních styků mezi osobami stejného pohlaví. Seniorská nenormativní těla byla formována právě v období předsudků, až homofobních vyjádření. Důsledkem historických skutečností je „skrytost“ nenormativních seniorů_ek. Dalším důvodem jejich absence ve veřejném prostoru jsou reprezentace, které představují stáří jako asexuální životní stádium, a sociální konstrukce nenormativity, odkazující k výrazné sexuální četnosti. Seniorská těla pak mohou působit velmi humornými způsoby, kterým předchází všeobecný konstrukt přijatého označení, respektive politika těla.

4.2 Sebepojetí neheterosexuálních seniorů a senierek

Pro pochopení koncepce *(ne)tuctového stáří* je zapotřebí si klást otázky jak neheterosexuální senioři a seniorky vnímají stárnutí, jak stárnutí prožívají, jak nenormativní stárnutí nabourává genderové normativy. Pro zodpovězení těchto otázek a jejich ucelené pochopení je potřeba se nejprve věnovat otázce identity, specificky pojetí sebe samé_ho a to v kontextu stáří a neheteronormativity.

⁵ Teatrálnost je konceptualizovaná jako komičnost, neboli parodování neheterosexuálních jedinců. Způsob parodování neheterosexuality ilustruje postava Dr. Franka-N-Furtera ve ztvárnění herce Tima Curryho v inscenaci *The Rocky Picture Horror Show* (Sharman 1975) nebo herec Billy Porter v roli kmotry v muzikálové komedii *Příběh Popelky* (Cannon 2021).

Člověk je v komplexní síti sociálních vztahů pojímán jako subjekt. Sociální vztahy, ve kterých je člověk zapasován mají mocenský charakter (Foucault 2003: 196). Pro porozumění komplexnosti vztahů je zapotřebí analýzy forem odporu. Jedná se o snahu rozpojení mocenských vztahů (Ibid.: 200). Rezistence je profilována do zápasů s autoritami. Konkrétními charakteristikami rezistentního postoje v rámci mocenských vztahů je transverzálnost, neboli globální rozvrstvení moci. V síti moci je kladen důraz na účinnost moci nad lidskou tělesností. Z pohledu moci se jedná o nekontrolovatelnost. Součástí rezistentního boje je problematizování statusu subjektu. Sociolog Michael Foucault (2003: 200-202) shledává hlavní příčinu zápasů s autoritami odlišnost. Ta je na jednu stranu vyzdvihována, a to v případě, jedná-li se o individualismus, tedy to, co dělá člověka člověkem. Na druhou stranu tato je to právě koncept odlišnost, co jedince výrazně sociálně separuje. Zároveň účinky moci podsouvají normativní reprezentace. Celá tato skladba moci a zápasů s autoritami odkazuje k primární otázce, jíž je kým jsme? Podobně jak sami sebe vnímáme a to v rámci životních fází, v tomto případě stáří? Jak se senioři a seniorky vnímají jako starší a neheterosexuální osoby?

Pojetí sebe samé_{ho} tkví v technice a procesu subjektivity (Foucault 2000: 202-203). Mocenské konflikty jsou založené nejen na rezistenci, ale také na pravidlech, povinnostech a zákazech, zejména těch sexuálních, ve kterých je zřetelná odlišnost, která je popsána výše. Avšak sexuální zákazy odkazují k jedné formě přispívající k subjektivitě, a to k ‚povinnosti říci pravdu o sobě samé_m‘, odkrýt svoji vlastní identitu. To, co utváří rovinu sebepojetí je asketismus (Foucault 2000: 186-187), pojící se s genderovými normativy ve starším věku, popřípadě s individuálními životními volbami.

Spojníkem mezi sebepojetím a normativností je koncept materiality těl, na kterém se podílí historie, upravujíc kulturu a pochopení sebe samé_{ho} (Butler 2014: 206). Ve své podstatě zde vzniká hranice mezi vnitřním a vnějším tělem subjektu. To, co vnitřní a vnější tělo subjektu dělí, tak jsou regulace, normy a vnější kontrola (od okolí). Na základě porozumění hranic mezi vnitřním a vnějším těle, kdy se obsah ‚vnější‘ stává v momentě vypuzení, se vytváří binární sociální systém. Pomocí nějž subjekt konsoliduje. Vnitřní část těla subjektu, tj. psychický proces člověka, se vписuje do politiky tělesnosti, čímž vznikají konstrukce genderového těla. Určení příslušnosti genderového těla vzniká díky binárnímu rozlišení, specificky prostřednictvím toho, je přijatelné, a co nikoliv. Veškeré naše vnímání a chápání je důsledkem tělesného označování. Sebeпоjetí z této perspektivy odkazuje k performaci tělesnosti. Performace jako taková odkazuje k tomu, že identita je umělým produktem, který vznikl a je

udržovaný tělesnými znaky a jinými diskurzivními prostředky. Znamená to, že tělo nemá ontologický státu. Hlavní podstata tělesnosti je působení veřejného a sociálního diskurzu a regulace fantazie. Funkce tak působí na utvoření těla a tělesnosti, čímž se vytváří genderová identita člověka a pojetí sebe samé_ho. (Ibid.: 209-213).

Tužby, například ty sexuální, či tužby po partnerovi_ce nejsou součástí tělesnosti jedince, ale jsou výsledkem sociálních konstrukcí a jejich (re)produkce. Vše co je mimo stanovenou normu, jako jsou například sexuální tužby, gesta či praktiky, nositelé těchto reprezentací jsou pojímáni velmi negativním způsobem (Butler 2014: 208). Podobným způsobem jsou vnímáni společnosti nejen senioři a seniorky, ale nejvíce toto dopadá na neheterosexuální starší jedince, a to v oblasti sexuálních tužeb, prožitků a partnerství. Mnohem více tyto myšlenky rozvíjí ve svém článku Petra Dvořáková (2018), která zároveň upozorňuje, že neheterosexuální senioři a seniorky jsou jakousi menšinou v menšině, neboli neviditelná menšina. V queer komunitě se hovoří o neheterosexuálních starších lidech jako o asexuálních jedincích, pečující jeden o druhého. Když se hovoří o sexualitě mezi staršími lidmi a partnerství, mnozí za tím vidí pouze sexuální akt, který je pro tuto věkovou skupinu ‚nepřístupným‘. Protože neheterosexuální senioři a seniorky vyrůstali v socialistické době, se svými partnery_ky v době režimu se vídali primárně utajovaně. Následující kapitola pojednává o tom, jak se lidská identita propisuje do oblasti partnerství, jak bylo partnerství chápáno a jaká byla konceptualizace dřívějších neheterosexuálních vztahů.

4.3 Partnerství

Politika těla je vnímaná jako něco, co existuje před tím, než se vytvoří genderové identita, a pohlaví získá vlastní význam. Lidská těla se tak stávají pasivními přijímateli hodnot, významů či označení. Soubor symbolických praktik spoluutváří tělesnost a stabilní hranice těl. O tyto konstrukce se opírá tělesná propustnost a nepropustnost (sexuálních) praktik, stanovujících kulturní linie toho, co bylo součástí identity člověka. Jinými slovy, se jedná o proces (ne)poskvrnění identity skrze (až erotické) části těla, jež jsou základem fantazií. Na základě této myšlenky je neheterosexualita chápána jako pošpiňující status člověka (Butler 2014: 203-209).

Podle feministky a filozofky Judith Butler je identita umělým produktem, jenž vznikl a je udržovaný tělesnými znaky a jinými diskurzivními prostředky, jimiž mohou být například

fantazijní figury, neboli objekty touhy (Butler 2014: 211; Butler 2016: 140). Objekty touhy lze charakterizovat jako prostor, oddělující tyto fantazie od normálu, což nabízí mnohé alternativy žití (Butler 2016: 140-141). Princip fantasmatu se odráží od performativní roviny, která je formovaná činy, gesty a touhami, přispívající k vnitřní podstatě identity. Ta se promítá na povrchu těla artikulací aktů, díky čemuž se utváří iluze vnitřní genderované identity (Butler 2014: 211-213). Nenormativy genderové identity přispívají k pochopení sebe samé_ho. Jedná se tak o scénu, kde dochází ke strategiím vymezení sebe samé_ho, ale také ve vztahu k druhým osobám.

Performativita vztahu se utváří na poli heteronormativní instituce. Rich definuje heteronormativitu jako násilnou instituci, vynucující si podřízení. Tato skutečnost se projevuje také v párování, kde je předpoklad heterosexuální orientace jedinců. Idealizace takovýchto vztahů je podporována masmediálními prostředky, kde je zobrazována skrze nukleární rodinu, zároveň to bylo považováno jako nutnost z ekonomického hlediska. Díky tomuto předobrazu ideálního partnerství se mnozí jedinci uchylují k rozměru dvojího života (*the double life*). Koncept dvojího života lze charakterizovat jako heterosexuální lež, jež se snaží vtěsnat osoby do nekonformního vztahu, ve kterém myšlení a sexualita člověka podléhá předepsaným scénářům (Rich 2003). Jedinci jsou tak odmalička indoktrinováni do romantické lásky, jejíž podstatou je přijímání genderově binárních rolí (Rich 2003: 24). Sexuální moc a touha je považována za univerzální ideologii, jež se stává centrem maskulinity. Díky tomuto univerzálnímu poznání femininní jedinci upozadují vlastní identitu a důležitost, čímž přijímají sekundární roli, neboli kategorii ‚těch druhých‘ (Beauvoire 1967; Rich 2003). Objektivní pozice žen je zbavená transcendence (Beauvoire 1967).

Historička Lilian Faderman (1981) ve své práci přichází s podobnou teorií partnerství, pro kterou je zásadní emocionální úroveň až rodinné soužití dvou jedinců. Tuto percepci ilustruje na konceptu romantických přátelství, popisujíc vzájemné sdílení mezi dvěma neheterosexuálními osobami. Základem interpersonálního vztahu je důvěra, opora, svěřování se a celkové sdílení. Láska mezi neheterosexuálními osobami není líčena skrze sexuální kontakt, ale primárně je tento vztah založen na emocionálním pnutí. Historička Leila Rupp (2002) vnímá partnerství dvou žen velmi podobně jako Faderman, tj. jako romantická přátelství, jejichž podstatou je důvěra a silná intenzita přátelského vztahu. Autorky Faderman (1981) a Rupp (2002) jsem si vybrala pro svoji práci jako jedny ze zásadních děl, konceptualizujíc partnerství mezi neheterosexuálními jedinci a to z několika důvodů. Jedním

z nich je velká absence dat, specificky deníkových záznamů, dopisů, beletristických a akademických knih, které by pojednávali o nenormativnosti v oblasti partnerství. Dalším důvodem je ilustrace lásky mezi neheterosexuálními osobami a její možné projevy. Jako poslední důvod shledávám diverzitu děl, tj. autorů a autorek zaměřující se na zkušenosti neheterosexuálních osob.

Pro Faderman znamenají romantická přátelství emocionální pouto mezi dvěma osobami (Faderman 1981), kdežto pro Rupp je rovina emocionality přesah do sexuálního chování. Navíc dle Rupp byla tato forma poměrně akceptovatelnou, či „*dokonce obdivovaná, a často trvala od puberty přes manželství až do stáří*“ (Rupp 2002: 49). Faderman se ve svém díle primárně zabývala romantickým přátelstvím mezi ženami, kde se vymezuje konceptu lesbismu. Podobně tomu tak je i u Rich, která koncept lesbismu považuje za omezující a nedostatečný (Rich 2003: 27). Proto ve své práci zavádí dva zásadní termíny, jimiž jsou lesbická existence a lesbické kontinuum. Lesbická existence dle Rich mnohem lépe pokrývá skutečnost, že neheterosexuální ženy vždy v historii byly. Koncepte lesbického kontinua pak pokrývá řadu zkušeností, jež jsou identifikované se ženami. Konkrétně se jedná o intenzitu vztahů mezi ženami. Ta zahrnuje sdílený vlastních prožitků a zkušeností (Ibid.). Dle Faderman (1981) a Rich (2003) lesbismus expresivně odkazuje k sexuální tenzi mezi osobami, konkrétně na patriarchální nastavení sociálního normativu (tj. mužské nadřazenosti), jenž se nejčastěji zobrazován mužské masové produkci. Zároveň se dle autorek jedná o velmi omezující až klinické asociace (jako medicínský problém). Koncept lesbismu, popřípadě nenormativity, je v rámci patriarchátu založen na sexuálním kontaktu osob, a to bez ohledu na to, zda k němu vůbec došlo, či zcela v partnerství absentuje. Toto Faderman (1981) a Rich (2003) vnímají jako zcela problémové vymezení vztahovosti a konceptualizace lesbismu. S tímto teoretickým vymezením souhlasím, nicméně bych koncept diverzifikovala, konkrétně aby zahrnoval všechny neheterosexuální jedince.

Koncept partnerství, založený na romanci, podléhá ‚přirozené‘ maskulinní sexuální touze, čímž je považováno za dogma, protože se hojně objevuje v masmediální kultuře. Mediální obrazy touhy a lásky zprostředkovávají formu a intenzitu normativních vztahů, jenž má mocenský (zejména imanentní) charakter. Diskurz moci se projevuje v nesubjektivitě a intencionalitě, což se promítá do porozumění a pochopení (partnerských) vztahů mezi jedinci. Mocenské strategie touhy a lásky, vykrytalizované ve institucionální formě jako je například rodina, víra, partnerství, jsou ztělesněné ve státních aparátech, upravujících legislativou. Vnější a všudypřítomná moc, vycházející zdola formuje vztahy mezi jedinci, jenž jsou lokální

a nestabilní. Sex a láska mezi osobami jsou vystavovány absolutnímu násilí (Foucault 1999: 108-116). Důsledkem infinitezimální moci je skrytost nenormativních seniorských těl, jež jsou těmto strategiím podrobena.

Do roviny regulací vztahů se promítá sémantické médium komunikace, jímž je přátelství a láska, přesněji řečeno to, jak se konceptualizují vztahy (Luhman 2002: 17-23). Partnerství je formou jednání, které je předkládáno ještě před tím, než si lidé naleznou partnera_ku. Mezi jedinci je očekáván určitý model chování, respektive totalita vztahu. Ta tkví v univerzalitě vztahu, ve smyslu respektování partnera_ky ve všech situacích. Partnerský vztah je chápán jako kódování. Mediální přenos kódů vztahovosti slouží k usnadnění komunikace. Skrze mediální obrazce jsou společnosti předkládány kódy lásky, jež transformují komunikace mezi osobami. Vztah a láska se stává vlastním popisem kódu (Luhman 2002: 25-27). Všechny komunikační kódy určitým způsobem ovlivňují nejen vztah mezi samotnými osobami, tj. partnery_kami, ale také strukturální vztah. Ten se vyznačuje tenzí mezi jednotlivcem a normami (sociálním) na něj působícími. Makroperspektivní vztahové pnutí mají dopad na sociální situace, ve kterých se starší osoby nacházejí, ale taktéž jak je prožívají. Navazující kapitola se zaměřuje na to, jak neheterosexuální senioři a seniorky prožívají stárnutí, a co je pro ně v této fázi důležité.

4.4 Prožívání stárnutí

Kapitola „prožívání stárnutí“ si klade za cíl konceptualizovat prožívání samotných starších neheterosexuálních osob, jaké charakteristiky a zkušenosti seniorů a seniorek se k této životní fázi vztahují. Ráda bych poukázala na historický kontext nenormativních těl, doléhající na stáří. Z toho následně vyplývá to, jaký život osoby ve starších letech žijí. Důležitá je konceptualizace jednotlivých témat, která se váží k této pozdější fázi života a jak její lidská sexualita ovlivňuje. Koncepty jako je institucionalizace, marginalizace či homofobie, jsou koncepty, které současným neheterosexuálním seniorům a seniorkám nejsou vůbec cizí. Prostřednictvím teoretických děl bych tak ráda zodpověděla to jakým způsobem stáří a jeho prožívání nabourává genderové normativy? Jaké jsou životní volby seniorů a seniorek, jejichž prožívání není v souvislosti s genderovými normativy?

Historický kontext společnosti, jejíž součástí je institucionalizovaná homofobie, společně s přetrvávajícími předsudky, marginalizace a neviditelnosti se podílejí na utváření

sociálního vztahu jedince a společnosti. Ten se projevuje určitou vazbou mezi neheterosexuálním_í seniorem_kou se svým okolím, ale také zkušenostmi a prožíváním v kontextu stárnutí. Knauer toto považuje jako základ „(...) *ilustrující historicky podmíněnou povahu neheterosexuálních identit*“ (Knauer 2011: 8). Proto senioři_rky v rámci normativně orientované společnosti žijí mnohdy bez rodin a o samotě (srov. Foucault 2003: 200-20; Knauer 2011: 4-9; Boggs et al. 2017).

Výše bylo zmíněno, že proces stárnutí v případě neheterosexuálních seniorů_ek je považován za dvojitou diskriminaci (viz. Beňová et al. 2007; Knauer 2011; Kia 2015; Hasmanová Marhánková 2016, 2018). V souvislosti s prožíváním stárnutí sociologové Brian Heaphy, Andrew K. T. Yip a Debbie Thompson (2004: 884) poznamenávají, že invertní senioři_rky „(...) *prožívají proces stárnutí méně problematictěji,*“ než jejich heterosexuálně orientovaní vrstevníci. Důvodem, proč tomu tak je, je žitý život v alternativní identitě, jež vždy byla a stále je sociálně (a institucionálně) stigmatizovaná. Tato zkušenost tak přináší určitou míru zvládnání sociálního nátlaku. Senioři a seniorky disponující alternativní identitou, jež je součástí multidimenzionality stigmatu, tj. sexuální orientace, věku, ale i genderové a sexuální identity, mívají obavy nejen ze životní fáze, kterou právě procházejí, ale především ze sociální izolovanosti (Knauer 2011: 4-9; Boggs et al. 2017: 1545). Sociální izolace seniorů_ek se zároveň stává normalizovaným mechanismem, a tudíž i součástí procesu stárnutí (Knauer 2011: 9). Jak poukazují badatelé Jennifer Boggs a kolektiv (2017: 1540) zkušenost a prožívání stárnutí o samotě utváří základ pro scénáře stárnutí. Ty člověka omezují, ve smyslu utvoření nové a smysluplné identity a životního stylu člověka. Prožívání a jednání v rámci nenormativní identity seniorů a seniorek probíhá na individuální úrovni (Heaphy, Thompson, & Yip 2004: 886). Díky této omezující individuální perspektivě jsou neheterosexuální senioři_rky ‚nuceni‘ utvářet alternativní prostředí podporující jejich diferenciovanou pozici.

Senioři a seniorky vyhledávají místa pro ‚pohodlnější‘ a ‚svobodnější‘ prožívání jejich stárnutí. Těmito místy jsou primárně neheterosexuální komunity, které tak podporují pozitivní vnímání této životní fáze, určitý vztah k alternativní komunitě, ale také aktivitu v ní (Boggs et al. 2017: 1547). Význam těchto komunit se zvyšuje s důležitým aspektem, jímž je přátelství. Vztah přátel a komunity utváří určitou formu sociální péče o starší jedince (CPA 2016: 6). Avšak ani komunitní centra pro neheterosexuální seniory_ky nemusejí vždy působit konformně. Podle Boggs a kolektiv (2017: 1545-1549) může být nekonformita způsobena právě ‚akceptovatelnou‘ diskriminací a internalizovanou homofobií alternativních identit.

Kvalitativní studie, provedená těmito autory poukazuje také na další významnou rovinu, které ovlivňuje zkušenost a prožitek stárnutí. Oblastí, ovlivňující život seniorů a seniorek je sociální a zdravotní pomoc. Starší lidé s alternativními sexuálními a genderovými identitami v této fázi zakouší určitou míru strachu a nepohodlí ve svém každodenním životě. Nepohodlnost v každodenním životě vyplývá z ‚odhalení‘ necigenderismu, tedy v rozdílech, jenž souvisejí s fyzickým, ale i psychickým tělem člověka.

Díky historickému pohledu na neheterosexuální seniory a seniorky, tj. útlaku a institucionální homofobii, bývají jedinci hodně opatrní ve zviditelňování jejich alternativní sexuální orientace. Tato opatrnost k okolí se projevuje výrazněji v těchto sociálních a zdravotnických institucích a k jejich pracovníkům/opatrovníkům (Boggs et al. 2017: 1551-1552), kteří jsou silně ovlivněni heteronormativním vztahem k ‚odlišným identitám‘. Na základě toho, že neheterosexuální senioři a seniorky nejsou homogenní skupina (srov. Young 2008: 130-134; Boggs et al. 2017: 1551; Hasmanová Marhánková 2018: 68-69), nelze u nich také přepokládat stejné zkušenosti se stárnutím a jeho prožíváním. Jak Boggs a kolektiv (2017) upozorňují, tato diverzní skupina jedinců vyžaduje také specifické potřeby, čímž odkazují na neznalost sociálních a zdravotních pracovníků ohledně zacházení a péče o neheterosexuální seniory_ky v prostředí asistované péče (Boggs et al. 2017: 1551). Na stále rostoucí sociální rozmanitost společnosti upozorňuje také Karen Fredriksen-Goldsen (2011), která pojednává o nových podmínkách, porozumění a potřebách pro starší osoby. Stárnutí v rámci neheterosexuální politiky je dle ní „(...) *multidimenzionální proces, jehož součástí jsou přetrvávající nerovnosti*“ (Fredriksen-Goldsen 2011: 10).

Obecně vztah člověka a společnosti/komunity, ve které se nachází je velmi důležitou komponentou, zvláště ve fázi stárnutí. Neheterosexuální senioři_rky jsou vlivem historických událostí považovány za neviditelnou skupinu, a proto zkušenosti se stárnutím prožívají jedinci velmi rozmanitě. V porovnání se svými seniorskými (heterosexuálními) vrstevníky_cemi mohou prožívat tento proces méně problematictěji, protože ve své podstatě byli vždy diskriminováni. To je také připravilo na zvládání vyloučení v pozdějším věku. Multidimenzionální stigma jejich identity vede k sociální izolovanosti. V tomto důsledku jsou neheterosexuální senioři a seniorky nuceni vytvářet alternativní prostředí komunit, jež jsou pro ně konformní. Najdeme ale také prostředí, která jsou součástí životní fáze stáří, a která bývají méně vhodná či méně konformní pro seniory_ky alternativních identit. Patří mezi ně institucionální péče. Na základě historickým událostem a zkušenostem jedinců bývají senioři a

seniorky velice opatrnými ve zviditelňování jejich genderové a sexuální identity. Pro institucionální pečovatele a pečovatelky je tak důležité pochopení této queer politiky.

5 Metodologie

Při výběru výzkumného tématu a přípravě metodologické části DP jsem se potýkala s několika problémy. Ty se zejména týkaly výběru sběru dat a vhodné analytické metody. Samotný výběr kvalitativní metodologie pro mě byl jasnou volbou, a to hned z několika důvodů. Jedním z nich je samotná charakteristika tématu, tj. nenormativní stáří. Lépe řečeno kvalitativní metodologie se užívá „*k odhalení a porozumění tomu, co je podstatou jevů, o nichž toho ještě moc nevíme. Mohou být také použity k získání nových a neotřelých názorů na jevy, o nichž už něco víme. V neposlední řadě mohou kvalitativní metody pomoci získat o jevu detailní informace, které se kvantitativními metodami obtížně podchycují*“ (Strauss, Corbin, 1999: 11). Jednodušší komunikace a vzájemné porozumění se staršími osobami je dalším důvodem, proč jsem zvolila tuto metodologii. Jako poslední důvod, který mě vedl k rozhodnutí k užití kvalitativních metod je pojetí tématu z perspektivy feminismu a feministických kvalitativních metod.

Co však bylo obtížné, byl výběr konkrétní kvalitativní metody, včetně způsobu získávání dat. Moment výběru metody vnímám jako problematický, a to z hlediska zvoleného tématu. Již od začátku výběru výzkumného tématu jsem si byla vědoma toho, že téma nebude lehké zpracovat, protože ve veřejném prostoru není diskutováno. Díky této absenci se zde ani „nevyskytují“ senioři a seniorky jiných nenormativních identit, popřípadě tito jedinci „nestárnou“. Dávám toto do uvozovek, protože není mnoho informací, například z pečovatelských či pobytových zařízení pro starší osoby. Dalším výrazným důvodem zneviditelnování neheterosexuálních seniorů_ek je absence legislativy, která by zohledňovala starší nenormativní osoby. Navíc historický kontext umocnil, že starší jedinci, jejichž genderová a sexuální identita nekoresponduje s normativními představami a očekáváními, zůstávají společnosti opomíjeni.

Vzhledem k tomu, v jaké době jsem výzkum prováděla, tj. během silící koronavirové pandemie, bylo ještě těžší se s komunikačními partnery_kami spojit. Proto i výběr metody byl rozmyšlen v souvislosti s aktuální situací a pandemickými opatřeními. Veškeré tyto reflexe přispěly k rozsáhlým úvahám o výběru vhodné metody a sběru dat primárně feministickými očima.

Kvalitativní metodologie se obvykle zaměřuje na jeden případ nebo omezený soubor případů. Hlavními charakteristikami kvalitativně orientovaného výzkumu je případová studie, interpretace dění ve společnosti a velmi zhuštěný popis informací (Morrow 1994: 206). Součástí kvalitativních metod, specificky případových studií je dle Morrow (1994) nikoliv generalizace, ale kazuistika s porozuměním komplexu faktorů, pomocí kterých lze případ vyhodnotit jako individuální, organizační či společenský. Kvalitativní a hloubkový popis konkrétního případu vytváří sociální realitu, která následně popisuje a interpretuje společenský kontext událostí.

V rámci feministické kvalitativní metodologie jde o pochopení genderových vztahů mezi jedinci, a to z hlediska jazyka, ale také politiky (Ramazanoglu, Holland 2004: 4). Výzkumná metoda se tak stává jakýmsi politickým aktem (Morrow 1994). Genderový aspekt v rámci metody zahrnuje mnoho perspektiv, mezi něž patří například to, jak lidé popisují a prožívají vlastní sexualitu, jak pojmají maskulinitu a feminitu, kde jsou mezi nimi hranice. Genderový aspekt zahrnuje otázky, jež jsou spjaté s kulturním prostředím, zkušenostmi, myšlením a prožívám jedince ve společnosti (Ramazanoglu, Holland 2004: 4). To, jakým způsobem pojednávám v této diskuzi o feministické metodologické perspektivě, souvisí s konstruktivistickým paradigmatem. O konstruktivistickém paradigmatu také diskutují Egon G. Guba a Yvonna S. Lincoln (1994: 110-116), dle kterých je paradigma založené na ontologických, epistemologických a metodologických předpokladech. Ontologický předpoklad konstruktivistického paradigmatu zachycuje reality v mnohonásobných konstrukcích. Tyto konstrukce jsou založené na společenském základě, jenž je spoluutvářen sociálními faktory, které do těchto realit vstupují. Rovina epistemologie předpokládá interaktivní propojení badatele_ky s komunikačními partnery_kami. Veškerá získaná data jsou vytvářena v průběhu zkoumání. Cílem metodologického předpokladu je snaha získat mnohem sofistikovanější konsensuální konstrukci o sociálním světě. Na základě těchto paradigmatických rovin předpokladů se snaží výzkumník_ice pohlížet určitým způsobem na realitu, zachycovat ji a následně ji ve svém bádání interpretovat.

Realita je vždy závislá na kultuře, ve které je výzkum prováděn. Výzkumník_ice svým vstupem do specifického prostředí tak narušuje okolí, a proto se tak nenachází ve výzkumné objektivní pozici. Cílem výzkumu, který je založen na konstruktivistickém paradigmatu, je porozumět konstrukcím, které se relativně shodují, ale zároveň je badateli_ce umožněna nová interpretace poznání. Guba a Lincoln upozorňují, že realita poznání není jedna

jediná a objektivní, ale že se jedná o více sociálních realit a jejich interpretací. To odkazuje k poznání, které je otevřené (re)konstrukci realit (Guba, Lincoln 1994: 111-116).

Moje diplomová práce vychází z konstruktivistického paradigma primárně proto, že diskurz genderové a sexuální identity člověka, společně s koncepty věku a stáří, pojmám jako sociální konstrukty. Zároveň se jedná o diskurzy, které se proměňují v závislosti na čase, prostoru a politicko-právních podmínkách. O těchto proměnách diskutují ve svých pracích například Jonathan N. Katz (2013) a Nancy J. Knauer (2013), kteří k těmto diskurzům nepřístupují jako k neměnným nebo ahistorickým. Jejich přístup podléhá proměnlivosti kulturních kategorií, ale také roli jazyka a diskurzních rámců, které poukazují, co je ve společnosti považováno za „normu“ a za „přirozenost“. Tyto až mocenské diskurzy se podílejí na utváření identity každého jedince a společenských skupin. Především sleduji vyjednávání neheterosexuálních identit. V průběhu výzkumu a psaní diplomové práce si kladu několik výzkumných otázek. První výzkumnou otázkou je zda (a jakým způsobem) neheterosexuální stáří nabourává genderové normativy. Dalším tématem je jakým způsobem utváří svoji nenormativní identitu, která se pojí se stárnutím, respektive, zda vlastní prožitek stárnutí nabízí kritický pohled na stárnutí a společenská očekávání. S tím také souvisí otázka, jaké strategie či životní rozhodnutí volí senioři a seniorky, jejichž sebeprožívání a životní volby nekorespondují s genderovými představami a očekáváními.

Odpovědi na výzkumné otázky budu hledat za pomoci kvalitativní metody, konkrétně biograficky orientovaných rozhovorů. Taková metoda je vhodná pro sběr dat už tím, že „*čím otevřenější otázky a volnější rozhovor, tím více je zachycena aktéřská (emická) perspektiva, ale tím méně lze srovnávat výpovědi z různých rozhovorů*“ (Hájek, Havlík, Nekvapil 2014: 30). Biografický přístup se ve společenských vědách snaží uchopit život člověka, a zmapovat jej, společně s jeho zkušenostmi a způsobem, jakým o nich vypovídá. Zároveň dotazovaný, který vypráví svůj příběh, utváří určitou fikci. Jedná se tak o biografickou iluzi, která vypovídá o umělém vytváření smyslu dotazovaného, a to proto, že život člověka je určitou trajektorií a má také posloupnost. Jednotlivé skutečnosti sami o sobě tak nemusejí dávat smysl. Biografická metoda je založena na paměti komunikačních partnerů_ek, jejich příběh je ovlivněn různými fakty a činy, a především je spojen s identitou vypravěče_ky (Horký, Tomalová 2008: 177-183). Dle Normana K. Denzina a Yvonne S. Lincoln (2013) slouží biografické narativy ke studiu způsobů reprezentací zkušeností jednotlivců, a to jak ve vztahu k sobě samým, tak ve vztahu k okolí. Vzhledem k tomu, že narativy jsou prováděné retrospektivní formou, soustředí

se na to, jaký smysl lidé přikládají určitým etapám, a jakým způsobem hierarchicky řadí své vlastní zkušenosti. Metoda biografie v rámci získávání dat je výzkumným procesem (Horký, Tomalová 2008: 188). Při tomto procesu sbírání informací se výzkumník_ice snaží získávat relevantní odpovědi na stanovenou výzkumnou otázku, a to bez zjevného nátlaku na komunikačního partnera_ku. Hlavním důvodem je, co nejlepší zachycení vypravěčova_ky osobní, tj. emické, perspektivy. Pro Martina Hájka, Martina Havlíka a Jiřího Nekvapila (2014) je biografie metodou čistě k zajištění autentického vyprávění. V tomto má narativ pro badatele_ku specifický význam. Pro lepší pochopení struktury života a životních zkušeností je metoda biografických rozhovorů velmi produktivním rámcem referencí. Lépe řečeno se jedná o přístup k perspektivě komunikačního partnera_ky, zejména k jejich vlastním hodnotám, a tomu jaký osobitý význam jim člověk dává, jak definuje situace apod. Biografická metoda je založena na vyprávění životních příběhů komunikačních partnerů_ek, a to v částech vlastního života, které osoba pokládá za relevantní (Bertaux, Kohli 1984: 216-2017). V souvislosti s komunikačními partnery_kami se v biografii setkáváme s pojmem ‚křehká identita‘. Příčinou křehkosti identity je pocitování konfrontací s druhými jedinci na základě ‚jinakosti‘ člověka. To, že osoba se prezentuje způsoby, vybočujícími od normativu, tak je okolím vnímán jako ‚podivný‘ a ‚nebezpečný‘. Křehkost identity spočívá v tom, že okolí neunáší prezentace lidí, kteří vedou ‚odlišný‘ způsob života (Ricoeur 2000: 29). Způsob, kterým se ve své historii identifikujeme sami se sebou je součástí narativní roviny. Narativ, jakožto subjektivní příběh, je vyprávěn selektivně. To znamená, že komunikační partneři_rky vypráví pouze specifické části životních příběhů (Ibid.: 37).

Narace, jsou považovány za jednu ze starších forem lidské tradice a to primárně v předávání životních zkušeností. Hlavním rysem takovýchto narací je snaha o zachycení skutečnosti a skutečných životů jednotlivců. DeAnne K. Hilfinger Messias a Jeanne F. DeJoseph (2004) pracují s naracemi jako metodickým nástrojem, který zachycuje lidský život velmi komplexně. Narace jsou tak základní jednotkou poznání, pro kterou je nezbytná lidská paměť. Ta dává životu a následně naracím smysl (Bufort 1996: 11). Messias a DeJoseph poukazují na diverzitu definičních a metodických rozdílů, ze kterých následně vzniklo několik přístupů k analýze a interpretaci. Dle nich narativní přístup spočívá v reprezentaci a interpretaci lidských příběhů. Ty jsou zkoumané prostřednictvím feministických narativních interpretací (Messias, DeJoseph 2004: 41-42). Feministické narace dávají jedinci svým zkušenostem určitý smysl. Zároveň feministická perspektiva narativních rozhovorů napomáhá lidem rekonstruovat jejich vlastní život, a podporuje tak rozličnost při získávání vědeckých poznatků (srov. Ayres 2000: 359-360;

Messias, DeJoseph 2004: 41-43). Feministické interpretace se soustředí na procesy vytváření příběhů v souvislosti s tím, jakým způsobem jsou narace konstruovány a z jaké genderové perspektivy jsou vyprávěné (Messias, DeJoseph 2004: 41-43). Hlubkové rozhovory ve výzkumu Messiasa a DeJosepha *Feminist Narrative Interpretations: Challenges, Tensions and Opportunities for Nurse Researches* jsou vyprávěné velice spontánně. Komunikační partnerky byly požádány, aby vyprávěly o konkrétní životní situaci, a to jakýmkoliv způsobem. Na základě této výzvy získali_y badatelé_ky mnohem přirozenější a jasnější vhled do zkoumané problematiky, ale také osobnější interpretace zkušeností a významných momentů jedinců. Tento způsob získávání dat na základě vlastních interpretací umožňoval komunikačním partnerkám volný tok myšlenek a aktivnější zapojení do samotného výzkumu. Na výpovědi komunikačních partnerek bylo pohlíženo jako na reprezentace vlastních zkušeností a vnímání osobních realit, jež jsou spoluutvářené skrze pocity komunikačních partnerek, ale také tím, jak jedinec reaguje na badatele_ku (Ibid.: 43-44).

Narativní výpovědi reprezentují nejen osobní zkušenosti samotných komunikačních partnerů_ek, ale také mají vypovídající hodnotu o genderové konstrukci v daném sociálním kontextu. Biografie člověka je úzce spjatá s inherentním nátlakem k ontické představě sebe samé_ho (Šmausová 2002). Feministická perspektiva v rámci metodologického přístupu zahrnuje takové poznání, které zkoumá marginalizované a sexuálně objektivizované jednotlivce a skupiny, mající tendenci čelit útlaku. Diskriminace a útlak skupin probíhá nezávisle na genderové nerovnosti uvnitř nich. Z(ne)výhodněné sociální pozice se opírají o patriarchální systém, které redukují objektivizované identity jako utlačované (Sokolová 2004). Metodologickým východiskem mé diplomové práce je tak konstruktivistické paradigma, tak jak ho pojímá Guba a Lincoln (1994) a feministická perspektiva. Tato dvě východiska pro svoji práci považuji za velmi relevantní a základní. Jednak tomu je z důvodu aktivnějšího zapojení komunikačních partnerů_ek do vytváření mozaiky o jejich životě (Reinharz 1992: 18-20). Dalším důvodem je dekonstrukce inherentních ontických představ o genderu, zkušenostech, které jsou spjaté s genderovou otázkou, genderovou a sexuální identitou, stářím a jejich následná redefinice (Šmausová 2002).

Gayle Letherby (2003) upozorňuje na potenciálně vykořisťovatelskou povahu hlubkého rozhovoru. Tato mocenská pozice vzniká mezi respondentem_kou a samotným_ou výzkumníkem_icí, proto je třeba brát v úvahu intersekcionalní perspektivu a etiku výzkumu, jenž zajistí rovnocenný vztah mezi badatelem_kou a komunikační_m partnerem_kou.

Kvalitativní metodologie ve feministickém výzkumu požaduje určitý kritický postoj. Feministická pojetí výzkumu se soustředí především na interpretaci zkušeností ‚umlčovaných‘ jedinců. Vhled do zkušeností s opesí vypovídá o jedinečné zkušenosti člověka. Tuto interpretaci zkušeností nelze generalizovat na ostatní jedince, kteří si prošli obdobnou situací. Feministická metoda není univerzální, ale nabízí jeden z pohledů, jak porozumět lidským životům. Podle Shulamit Reinharz (1992: 130-134) je cílem feministické narace vytvořit písemný záznam o životě dotazovaného_é a to z jeho_jejího pohledu. Tato kvalitativní feministická metoda se snaží o oživení a o přivedení marginalizovaných jedinců do historických záznamů, čímž se zvyšuje povědomí o jejich ‚neviditelném‘ životě. Větší potenciál jejich zařazení do dějin přináší zkoumání rozmanitého vzorku komunikačních partnerů_ek.

5.1 Výzkumná otázka a výzkumný cíl

Otázky stáří a alternativní identity velmi silně rezonují s genderovými studií a feministickými epistemologiemi. Jak jsem se snažila nastínit výše, neheterosexuální stáří je vnímáno jako fenomén rezistence. V předchozích kapitolách byla reflexe o lidské sexuální odlišnosti seniorů_ek pojímána jako odraz politiky marginalizace. V tomto případě jedinci zažívají určitou bolest, která je v tomto případě spojována se sexuální orientací (Clare 2012; Moraga & Anzaldúa 2002: xv1-i). Na otázky stárnutí a neheterosexuální identity seniorů_ek se zaměřuji z několika důvodů. Prvním důvodem je absence studií, které by reflektovaly zkušenosti neheterosexuálních starších osob. Vzhledem k rostoucímu zahraničnímu zájmu o studium queer sexualit ve spojitosti se stárnutím, se domnívám, že počet studií v českém prostředí bude stoupat. Je na místě pokládat si otázky, které by odrážely rovinu pečovatelsví, metody dobrého stárnutí/dožití, či právní normy, které utváří životní podmínky neheterosexuálních osob⁶. Ráda bych svou prací přispěla k představení tématu a zvýšení povědomí o něm v českém prostředí. V tomto ohledu jsem se inspirovala Cherrie Morragou a Gloria Anzaldúa (2002) a jejich koncepcí, vytváření mostů‘ (*the bridge*): metafora, které mluví o intersekcionalní solidaritě a tedy propojení seniorů_ek neheterosexuální identity a s osobami heterosexuálními, popřípadě seniory_kami (jiných sexualit a genderových identit). Spojení či

⁶ Neheterosexuální jedinci čelí značným právním obtížím, zvláště ti, kteří vyrůstali v době, kdy byla homosexualita kriminalizovaná a klasifikovaná jako závažné onemocnění člověka (Bártová 1989). Ač v průběhu let docházelo k větší toleranci a právnímu a společenskému přijetí (Seidl 2012: 280-282; Šípošová 2002), jedinci, a to zejména seniory_rky, žijí velmi utajovaným životem (Knauer 2012).

spolupůsobení se tak stává osvobozujícím momentem, kdy neheterosexuální starší lidé mají možnost být otevřenými (*allowed to be visible*) a hovořit o svých zkušenostech.

Na základě tohoto uvažování je mým výzkumným záměrem přiblížení zkušeností stárnoucích neheteronormativních seniorů_ek a toho, co konceptualizují jako *(ne)tuctové stáří* v rámci České republiky. Především sleduji vyjednávání neheterosexuálních identit. V průběhu výzkumu a psaní diplomové práce si kladu několik výzkumných otázek. První výzkumnou otázkou je zda (a jakým způsobem) neheterosexuální stáří nabourává genderové normativy. Dalším tématem je jakým způsobem utváří svoji nenormativní identitu, která se pojí se stárnutím, respektive, zda vlastní prožitek stárnutí nabízí kritický pohled na stárnutí a společenská očekávání. S tím také souvisí otázka, jaké strategie či životní rozhodnutí volí senioři a seniorky, jejichž sebeprožívání a životní volby nekorespondují s genderovými normami.

5.2 Průběh výzkumu

Prvním krokem pro získání dat pro svoji práci bylo navázání kontaktu s neziskovou organizací. V této organizaci jsem začala pracovat jako dobrovolnice. Nejdříve jsem byla dobrovolnicí na pořádané mezinárodní konferenci, kde jsme se setkala s ředitelem organizace a také účastnila tematického bloku, který byl věnován neheterosexuálnímu stárnutí. To mě velice zaujalo a rozhodla jsem se ve stáži dále pokračovat spoluprací v oblasti neheterosexuálního stárnutí. V neziskové organizaci jsem se angažovala od října roku 2020 až srpna roku 2021. Jedním z mých záměrů o absolvování stáže bylo nejen získání zkušeností v organizaci, ale také zájem o tematiku stárnutí (také v kontextu neheterosexuality), s čímž souvisí vypomáhání a utváření příjemného prostoru pro (neheterosexuální) seniory_ky a přiblížení se tak jejich běžnému životu a tomu, jak tito lidé prožívají vlastní stárnutí. Tyto strategie následně vedly k nápadu o zakomponování těchto příležitostí do mé diplomové práce. S veškerými souhlasy jsem navázala kontakt s neheterosexuálními seniory_kami a začala s nimi pracovat. Mým hlavním úkolem v neziskové organizaci a spolupráci s neheterosexuálními seniory_kami bylo utváření příjemného a uvolněného prostoru, kde jsme mohli zcela otevřeně diskutovat. Vzhledem k tomu, že stáří bývá mnohdy marginalizované, prožívání neheterosexuálního stárnutí bývá mnohonásobně zneviditelňováno. To dokazuje minimální zájem o docházení na setkání, která jsem v organizaci pořádala. Je třeba také upozornit, že

setkání probíhala již od začátku online formou a to prostřednictvím aplikace Zoom. Důvodem byla epidemiologická krize, její zhoršení a následná zavedení restrikcí, což narušilo osobní setkávání se. Díky přechodu na online formu setkání, a i přes rozeslání návodů, jak se připojit na Zoom, mnoho seniorů_ek nebylo schopno se k nám připojit.

První setkání proběhlo pouze s hlavními organizátory_kami této pravidelné setkávací akce. Od druhého setkání jsem byla v kontaktu s panem ředitelem organizace, organizátorkou, ale také s jednou neheterosexuální paní. Zpočátku schůze probíhali každý týden, kde jsem se potkávala s ředitelem, organizátorkou a seniorkou. Na některých setkáních jsem byla pouze já a seniorka.

Po novém roce (leden 2021) byly tyto akce pořádané v intervalu jednou za čtrnáct dní. Na první lednové setkání se k nám připojil další člen. Bohužel absence technických a jazykových dovedností byla u seniorů znát, protože mi chodily emaily o tom, že se nemohou připojit, protože neví, jak se do aplikace dostat a co jim aplikace píše za výzvy. Veškeré problémy vždy byly konzultovány se zodpovědnou osobou, tj. hlavní organizátorkou schůzek. Mnozí seniori_rky měli_y vlastní program, jímž bylo, či stále je dobrovolnictví. To bylo také důvodem jejich nízké účasti. Z těchto setkání jsem si dělala pravidelné poznámky, které jsem si zapisovala do terénního deníku.

Na online setkání docházelo velmi málo účastníků_ic, kteří by měli_y zájem přispět vlastní biografií do mého výzkumu, proto bylo nutné začít hledat komunikační partnery_ky i jiným způsobem, než byl můj původní záměr. Dalším důvodem také byla určitá homogenita, čímž myslím lidé z jednoho města, nějakým vztahem k neziskové organizaci, a disponující určitými vybavenostmi, ač technickými, zájmovými, či jazykovými. Z hlediska feministického výzkumu bylo třeba zapojit také seniory_ky, kteří_ré by ilustrovali_y intersekcionalní rovinu, a to připojením kategorií jako je alternativní sexuální a genderová identita, věk, sociální třída, míra soběstačnosti či lokace bydliště. Zapojení konceptu intersekcionality do sociálně-vědního bádání napomáhá vzájemnému propojení kategorií, ale také pro lepší analýzu. Intersekcionalita se vyhýbá esencialistickému paradigmatu a umožňuje mnohem lepší vhled do problematiky a to také v rámci interagování jednotlivých (nejen politických) kategorií (Adib, Guerrier 2003: 414-416), jež jsou uvedené výše. V této návaznosti jsem vytvořila dvě formy letáků, které jsem nosila do zařízení s pečovatelskou službou a do domovů pro seniory_ky. Vzhledem k tomu, že v té době byla druhá vlna koronavirové pandemie, instituce jsem primárně obvolávala telefonicky, a poprosila jsem vždy odpovědnou osobu o vyvěšení velkého duhového (viz.

Příloha 1) letáku na nástěnkách v dané instituci, a rozdání menších letáků (stejný leták, ale formátu A5) každému_é seniorovi_ce. Celkem jsem obvolala a rozeslala emaily do deseti institucí, sídlících ve Středočeském, Plzeňském, Ústeckém a Jihomoravském kraji. Obsahy telefonátů a emailů vždy tvořily uvedení kdo jsem, co je mým výzkumným cílem a prosbu o vyvěšení vytvořeného letáku. „*Vztah NEMUSÍ být jen mezi osobami opačného pohlaví,*“ bylo hlavní a jasnou informací na duhových letáčcích⁷. Dále obsahovaly stručné představení sebe samé jako výzkumnice, koho pro svoji práci hledám a zaručení diskrétnosti a anonymity po celou dobu manipulace s nasbíranými daty. Poslední část doplňoval kontakt na spojení se mnou, tedy telefonní číslo.

Další zdrojem hledání komunikačních partnerů_ek pro diplomový výzkum byly sociální sítě. Svoji žádost jsem odeslala prostřednictvím emailů do organizací, které pečují o pozůstalé, občanských sdružení, nabízející své služby pro seniory_ky, ekumenických společností, sdružující neheterosexuální jedince, magazínu, otevřených kolektivů, vyjadřující svoji neheterosexuální hrdost a do několika facebookových skupin. Tento výběr byl z části také konzultován s aktivistkou Mgr. Jolanou Novotnou, která moji výzvu s kompletními informacemi předala dále, například do facebookových skupin, kde je sama členkou, a kde by se mohli_y vyskytovat potencionální komunikační partneři_rky. Z hlediska lokace byly výzvy směřovány do hlavního města Prahy, dále do Ostravského, Olomouckého, Jihomoravského a Plzeňského kraje. Facebooková skupina sdružovala české a slovenské neheterosexuální jedince. Mé vytvořené letáky se tak objevovaly nejen fyzicky v organizacích a pečovatelských institucích, ale také virtuálně na internetových stránkách organizací, magazínů a sociálních sítích jako je Facebook, či Instagram. Hlavními kritérii pro oslovení potencionálních komunikačních partnerů_ek byla neheterosexuální orientace českého jedince, ve věku 65 let a více.

Považuji za velmi důležité zreflektovat výraznou citlivost zkoumaného tématu. Některým lidem otevřenost v tomto tématu nedělala vůbec problém. Avšak tento přístup se netýkal všech. Pro některé osoby je téma vlastní nenormativity, popřípadě sebeuvědomění v pozdějším věku, velmi silné a těžké ho nějakým způsobem otevírat i třeba v rámci běžných konverzací. To se

⁷ Zde bych ráda zmínila, že textová a jazyková úprava duhových letáků byla konzultována s Mgr. Jolanou Novotnou. První verze obsahovala název „Neheteronormativita se týká i seniorů a seniorek“. Během konzultací jsme došly k tomu, že identifikace „neheterosexuality“ u jedinců starších 65 let může být poněkud problematická, a to primárně z hlediska terminologie. Generace, ke které toto bylo směřováno je zvyklá na označení jako je homosexuál, lesba, gay apod. Z tohoto důvodu bylo zvoleno neutrální oslovení seniorů a seniorek.

ukázalo během konverzací s jednou ženou. Zpočátku měla zájem přispět do této práce svými zkušenostmi, pohledem, představami, ale brzy odmítla, protože nechtěla znovu otevírat svoji minulost, která je pro ni velmi těžká. V rámci feministické povahy výzkumu a feministické etiky jsem se rozhodla toto respektovat a dále jsem v tomto ohledu ženu již nekontaktovala. Celkem jsem získala tři komunikační partnery_ky, jimiž jsou dva muži a jedna žena. Dvě osoby ze zkoumaného vzorku si nepřejí být nějak blíže specifikováni například z hlediska věku, bydliště, vzdělání apod. Třetímu jedinci nevádí být uveřejněn_a konkrétně a pro účely této práce si ponechal_a své reálné jméno. Ráda bych charakteristiku všech mých komunikačních partnerů_ek sjednotila, a tudíž nebudu psát žádné bližší informace o jednotlivých komunikačních partnerech_kách. Důvodem je, že jsem od svých komunikačních partnerů_ek získala určitou důvěru, vzhledem k mnohdy velmi citlivým tématům, a tímto by byla důvěra z mé strany porušena. Vztah mezi badatelem_kou a komunikační_m partnerem_kou je velmi křehký a problematický, zejména, vstupují-li do interakce odlišnosti, jimiž jsou například sociální třída, věk, či v sexuální preference (Reinharz 1992: 65). Již z těchto hledisek bylo potřeba dbát na velmi křehký vztah, který vznikl mezi mnou a mými komunikačními partnery.

Co se týče lokace získaných jedinců, jedna osoba pochází z hlavního města Prahy, jedna z Jihomoravského kraje a třetí osoba bydlí v Plzeňském kraji. Jeden_na z komunikačních partnerů_ek reagoval_a na moji výzvu prostřednictvím emailu v prosinci roku 2020, o které se dozvěděl_a z jedné z neziskových organizací. Dalšího_í participanta_tku jsem získala na svých pořádaných setkání během ledna roku 2021. S poslední osobou jsem byla v kontaktu již v minulosti. Během ledna roku 2021 jsem tomuto člověku napsala email, ve kterém jsem se ho poptala, zda by měl zájem přispět svojí biografií do mého bádání pro diplomovou práci. Se všemi participanty_kami byla udržována určitá komunikace, prostřednictvím emailových konverzací, ale i online setkáním, a to po celou dobu, než došlo k rozhovorům (v některých případech k prvním rozhovorům). U dvou osob komunikace stále přetrvávala i po uskutečnění biograficky orientovaných rozhovorů.

Za běžného stavu bych si s jednotlivými komunikačními partnery_kami domluvila osobní setkání v tváři v tvář, přičemž by si sami_y zvolili_y místo naší schůzky tak, aby se cítili_y co nejvíce příjemně. Bohužel v době, kdy jsem konzultovala téma diplomové práce, vytvářela přípravu pro projekt a prováděla sběr dat, zasáhla koronavirová pandemie. To si vyžádalo okamžité přizpůsobení se náročné situaci, což také výrazně ovlivňovalo průběh výzkumu a sběr samotných dat. S komunikačními partnery_kami jsem komunikovala pomocí emailů a telefonu,

přičemž jsme se vždy dohodli_y na dni, kdy rozhovor spolu uskutečníme, hodině a na jaké platformě se sejdeme. Komunikace probíhaly zavoláním na telefonní číslo, další z nich se uskutečnil na Messengeru a poslední spojení bylo navázáno prostřednictvím Skypu. Různé platformy také odpovídaly různé kvalitě zvuku, s čímž bylo těžké se také popasovat v mých zápisech. Mnohdy totiž nebylo rozumět, co komunikační partner_ka hovoří.

Během rozhovorů jsme se snažila o otevřenost a porozumění prožívání jednotlivých komunikačních partnerů_ek a jaké pocity, či emoce přikládají určitým situacím ohledně jejich životní biografie a stáří, a jakým způsobem interpretují vlastní životní zkušenosti. Narativní rozhovory se skládaly ze tří hlavních sad otázek (viz. Příloha 3). První blok otázek se zaměřoval na dobu, kdy si osoba uvědomila, že začala toužit po osobách stejného pohlaví. K tomuto se vázaly podotázky, rozvinující porozumění, jako je například vzhled do počínajících vztahů, prožívání tehdejších a nyníšších vztahů. Ve druhém bloku jsme se snažila zachytit vlastní prožitky stárnutí. Součástí tohoto bloku byl také popis pocitů a emocí s představami ohledně stárnutí. Poslední blok se soustředil na současnou situaci této životní fáze. Důležité bylo pochopení toho, jak senioři_rky vnímají vztah okolí k nim samotným, zda pociťují nějaké bariéry v jejich stárnutí, či zda pociťují vlastní sociální zneviditelnění. Doplňující sadou otázek byla identifikace klíčových momentů ve stáří. Na konci každého biografického interview jsem nechala prostor aktérům_kám pro vyjádření se k tématu, či prostor pro doplnění informací, které může dotyčný považovat za důležité.

Během (online) kontaktu s participanty_kami, a rozhovoru s nimi, jsem usilovala o objektivní, otevřený a rovnocenný přístup a vztah. Kim England považuje snahu o objektivní zkoumání jako distancování se výzkumnému vzorku. V sociálně-metodologickém bádání je postulována objektivita, a to především skrze metody nestrannosti či výzkumné a osobní nezájatosti. Pro England je nestrannost a objektivistická neutralita ve feministickém výzkumu zásadní, protože svět, ve kterém žijeme je intersubjektivním výtvozem, a proto se stává předmětem zájmu zkoumání. Vztah mezi (feministickým_kou) badatelem_kou a zkoumaným osobami spočívá v neustálém vypořádávání se s asymetrií, tj. mocenskými vztahy (England 1994: 242-243). Během prováděných rozhovorů je klíčové udržovat a neporušit tak křehkou hranici mezi zkoumanými osobami a výzkumníky_cemi. Tím, že účastník_ice začne sdílet vlastní životní biografii je zapotřebí výrazného respektu ze strany zkoumajících (Seidman 2006: 97). Reinharz (1992: 20-21) uvádí, že primárním zájmem badatelů_ek při získávání dat je utváření a rozvíjení pocitu sounáležitosti s komunikačními partnery_ky. Pocit sounáležitosti a

abdikace kontroly vede komunikační partnery_ky k aktivnějšímu zapojení se do výzkumného projektu a skrze nejen podávaných informací o vlastních životech, ale také například výběr pseudonyma. Aktivní formování výzkumu ze strany zkoumaných osob je součástí feministicky zaměřeného bádání, čímž lze také přispět k rovnostářským vztahům, metodám a sběrům dat.

Celková komunikace s komunikačními partnery_kami se pohybovala kolem dvou hodin a třicet minut, přičemž čas rozhovorů činil minimálně jednu hodinu a čtyřicet pět minut až maximálně necelé dvě hodiny a třicet minut. S jedním_ou komunikačním partnerem_kou byl rozhovor opakován pro získání doplňujících informací. U osoby, se kterou jsem prováděla rozhovor pro svoji bakalářskou práci, tak jsem se jejím souhlasem pracovala s transkripcí, která byla použita i pro analýzu v bakalářské práci. Délka všech interview se pohybovala okolo šesti hodin a čtyřiceti minut.

Biografické rozhovory byly nahrávány vždy se souhlasem komunikačních partnerů_ek a to na aplikaci v notebooku (Recorder – Listen and Write Free) a jako zálohu jsem použila diktafon na telefonu. Následně byly pořízené materiály doslovně přepsány pomocí aplikace Listen and Write Free a vloženy do Wordu, kde jsem si také poznamenala doplňující informace ohledně verbálních interakcí aktéra_ky. Doplňující informace zaznamenávaly například smích, změnu v hlase (údiv), zdůraznění, pocity (když bylo v hlase slyšet štěstí, smutek apod.). Doba přepisu jednoho rozhovoru trvala osm až devět a půl hodiny. Celkem trvaly všechny přepisy zhruba čtyřicet hodin. Po transkripcích byly přepisy překontrolovány a několikrát pročitány.

5.3 Etické zásady výzkumu

Nedílnou součástí každého bádání je otázka etických aspektů. Otázce je věnována značná pozornost, jedná-li se o feministicky orientovaný výzkum, jenž obsahuje mnoho morální a etické odpovědnosti, vzhledem k typu a citlivosti zkoumaných osob. Diskuze o etických zásadách výzkumných procesů se staly hlavním rysem feministických prací a jejich neodmyslitelnou součástí, primárně těch empiricky a kvalitativně zaměřených. Etická koncepce takovýchto výzkumů se řídí principy, jimiž jsou poctivost, respekt a spravedlnost. Feministické myšlení klade velký důraz na sociální hodnoty jako je péče a odpovědnost zkoumaného vzorku než na politiku výzkumu, tedy výsledky, práva a spravedlnost. Tyto perspektivy jsou součástí etických dilemat, kde do popředí vstupují emoce a péče o etické chování (Edwards, Mauthner

2002: 18-19). Sociálně-morální hodnoty utvářejí vztah mezi výzkumníkem_cí a zkoumaným vzorkem. Do badatelské relace jsou implikovány aspekty, které Iris Marion Young identifikuje jako asymetrická vzájemnost. Tu konceptualizuje jako morální úctu (*moral respect*), která umožňuje porozumění napříč rozdíly v rámci dialogů. (Young 1997: 38-41). Jinými slovy se jedná o vzájemné respektování během interakcí, kde etický vztah je založen na solidaritě a otevření se druhému člověku při konverzování (Ibid.: 49-50). Zároveň formulace etických otázek se snaží o vypořádávání se s ambivalencemi či rozpory, nikoliv o jejich eliminaci (Edwards, Mauthner 2002: 24).

Od začátku svého bádání jsem si vědoma, že otevírám téma, které je pro mnoho lidí, zejména neheterosexuální seniory_ky, velmi osobní a nese s sebou taktéž spousty těžkých a citlivých životních momentů. Ač jsem již měla výzkumnou zkušenost s jedinci neheterosexuální orientace a věku čtyřiceti pěti až šedesáti pěti let, zkušenost s tématem stárnutí neheterosexuálních seniorů_ek mi byla poněkud neznámá. Narativní rozhovory jsem tak vždy otevírala pobídnutím k vyprávění vlastního života komunikačních partnerů_ek, konkrétněji: „*chtěla bych Vás poprosit, abyste mi vyprávěl_a o Vašem životě. Můžete začít třeba dobou, kdy jste začal_a toužit, nebo že kdy jste si uvědomil_a, že se Vám líbí osoby stejného pohlaví*“ (viz. Příloha 3). Po vybídnutí se mi dostalo mnohdy poměrně dlouhého vyprávění a zorientování se o životech tázaných osob. Většina obsahovala klíčové momenty a postupné kroky sebeuvědomování, navazování prvních vztahů (ne vždy partnerských), pocity, které se k těmto momentům váží, popřípadě nějaká vypořádávání se s nimi. Počátky vyprávění byly velmi otevřené, a abych takovéto otevřenosti dosáhla, bylo potřeba vytvořit prostor, který by umožňoval konverzace o citlivých až mnohdy těžkých tématech. Toho jsem dosáhla pomocí zásadních atributů feministického bádání, jimiž jsou péče a odpovědnost o získaná data, spravedlnost a vzájemné respektování ve vztahu ke zkoumaným osobám. Aby bylo získávání dat co nejvíce etické, patří k tomu také svobodný a vědomý souhlas o podávání informací během prováděných narativních rozhovorů. Tento základní aspekt etiky feministického výzkumu jsem ošetřila vytvořením informovaného souhlasu, kde byly účastníci_ice seznámeni_y s charakteristikou výzkumu, tématem, metodou sběru dat, jejich využitím a cílem výzkumu (viz. Příloha 2). Dalším podstatným aspektem je důvěrnost, skrze kterou se zavazují zkoumaným osobám k uchování záznamů v soukromí, ve kterých budou tyto osoby anonymizovány. Jak poznamenává Irving Seidman (2006: 65) komunikační partneři_ky mají v sociálně-vědních bádáních právo na neidentifikovatelnost. Jejich totožnost tak zůstává neuvěřitelně, společně s dalšími rysy, pomocí kterých by mohly být zkoumané osoby

dohledatelné. Anonymizace v celém výzkumu byla dosažena volbou pseudonymů, nezahrnováním žádných konkrétních informací o dané osobě, či nějaké zřejmé osobní charakteristiky, které by jej snadno identifikovaly. Mezi něž patří vyvarování se uvedení názvů měst, organizací, pojmenování jiných osob, vztahů mezi osobami apod.

Komunikační partneři_ky byli_y také seznámeni_y s možností odmítnutí dát odpověď na otázky během naší konverzace. Na jejich požádání mohl být stopnut rozhovor a mohli_y tak odpovědět na položenou otázku bez zaznamenání, a tudíž bych s touto výpovědí, jakkoliv dále v rámci výzkumu nepracovala. Avšak s tímto jsem se u žádného ze svých narativních rozhovorů nesetkala. V neposlední řadě bylo třeba ujistit komunikační partnery_ky, že nahraný materiál bude sloužit pouze pro účely diplomové práce a nebude dále šířen. Také byla vždy nabídnuta možnost nahlédnutí do finální verze diplomové práce a následné odsouhlasení s pasážemi, kde se daná osoba vyjadřuje v přímých řečech. Podle Keith Punch (2015) je potřeba dbát na (právní) ochranu soukromí zkoumaných osob, s čímž také souvisí vytvoření příjemného a otevřeného prostoru pro komunikaci. Tyto aspekty byly také subsumovány i v tomto výzkumném projektu. I na základě toho, že se tato práce soustředí na poměrně citlivé téma, důvěru a značný otevřený přístup jsem si získala velmi rychle. To se promítlo do výzkumných interview, kde během konverzace byly probíraná velmi silná a těžká osobní témata.

5.4 Pozicionalita badatelky

Tradiční nahlížení na starší neheterosexuální osoby jako na asexuální a neviditelné (Knauer 2011) bylo také podnětem k vytvoření tohoto bádání. Feministická povaha výzkumu společně se snahou o dání hlasu neheterosexuálních seniorů_ek mne vede k reflexi a přijetí feministické perspektivy, specificky ‚feminist standpoint theory‘, tak jak ji pojímá Sandra Harding. S perspektivou lze pracovat v rámci širších souvislostí, jejichž základem je normativní povaha společenských vztahů společně s produkcí znalostí a mocenských praktik, tedy ‚standpoint theory‘. Ta konceptualizuje (hetero)normativní rámec maskulinního světa, respektive ideální společnost. Normativní epistemologie svým charakterem posiluje prezentace marginalizovaných sociálních skupin. Koncepce ‚feminist standpoint theory‘ se snaží o kritiku falocentrického nastavení institucí a vnáší tak osvobozující potenciál nahlížení na marginalizované skupiny (Harding 2004). Prostřednictvím integrace feministického pohledu a dekonstrukce normativní optiky lze snadno upozorňovat na opomíjené perspektivy neheterosexuálních seniorů_ek.

Ve své práci jsem se snažila nejen o respektování etických zásad feministického bádání, ale také o vyrovnání se s vlastní pozicí jako výzkumnice. Pozicionalita výzkumníka_ice je reflektována na několika úrovních, jimiž je to, co poznáváme a způsob jakým to poznáváme. Druhou rovinnou je vliv poznávajícího aktéra. Sociální situovanost výzkumníka_ice je součástí identity člověka, skrze niž dochází k vědeckému poznání, čímž se zvyšuje objektivní pozice (Farkašová 2005: 65). Jedná se o výzkumnou sebereflexi, prostřednictvím které zaujímáme postoj v sociálním světě, (re)produkuje a artikuluje vědění a poznání. Jak ukazuje Adrienne Rich (1986: 214-216), jak je důležitá otázka sebereflexe, kterou popisuje jako proces poznání, skrze nějž v sociálním světě komunikujeme. Je důležité podotknout, že idea neodkazuje k paradigmatu genderu, ale primárně k místu umístění (*place of location*), jež specifikuje výchozí pozici (feministického_ké) výzkumníka_ice. Lokaci uchopuje skrze tělo, tedy takového faktoru, který je ve své podstatě nezměnitelný (*lifelong*), jímž je rasa a až následně gender člověka. Rich tyto myšlenky definuje jako politiku lokace (*the politics of location*). V takovém případě nelze uvažovat o tělesnosti jako o ahistorickém konceptu, protože artikulace vlastní osobní a společenské struktury je zasazená do času a prostoru, utvářející politiku. Ta se následně stává součástí analýzy feministického myšlení.

Díky těmto zásadním konceptualizacím, bych ráda na následujících řádkách zreflektovala svoji lokaci. Jsem bílou heterosexuální ženou, pocházející z obce o počtu dvou tisíc obyvatel, ležící v Plzeňském kraji. Ke zkoumání politiky neheterosexuálních seniorů_ek mě přivedl nejen zájem o genderové studia, ale také spolupráce na výzkumných projektech s doktorkou Jaroslavou Hasmanovou Marhánkovou. Ta se ve svých pracích zabývala tématem stárnutí, také v souvislosti s alternativními identitami. Domnívám se, že tyto motivace přispívají k větší citlivosti genderových témat.

Ačkoliv jsem do interakcí s komunikačními partnery_kami přicházela s neutrálním pohledem, či pozicí, během narativních rozhovorů jsem se setkávala s hierarchizujícími rolemi. Při rozhovorech jsem se vždy snažila o vytvoření příjemného a přátelského prostoru. Tato snaha pro mě a mé aktéry_ky byla velmi důležitá už jen z hlediska jejich věku a neheterosexuální identity, ale také kvůli důvěře a otevřenosti ke mně. Jedná se o tak zásadní body pro naplnění pravidel feministického výzkumu. Jak jsem se již zmínila v metodologické části o průběhu hledání výzkumného vzorku, narazila jsem na jednu paní, která odmítla být zařazena do výzkumu. Přestože příběh paní, který jsem několikrát slyšela je velice zajímavý, bylo třeba respektovat toto rozhodnutí. Pro tuto ženu bylo velmi těžké sdílet osobní životní příběh,

vyrovnání se s různými nepříjemnými momenty, ale také se sebeuvědoměním. Moment, kdy žena sdělovala pro ni značně silný a bolestivý příběh, měl charakter terapeutického sezení, protože během vyprávění došlo i na pláč. Po tomto online setkání jsme se shodly, že k tématu jejího života dále vracet nebudeme, nebude-li sama paní chtít⁸, a také že nebude zařazena mezi vzorek komunikačních partnerů_ek. Respektovat práva druhých osob bylo pro mě jedním ze základních aspektů a pravidel pro naplnění feministicky orientovaného bádání.

Na toto hledisko navazuje také vztah mezi mnou, jako výzkumníci, a komunikačními partnery_kami. Od počátku jsem se pokoušela nastolit rovnocenný vztah například prvotním přátelským komunikováním a seznámením těm, se kterými jsme se setkala poprvé. V první řadě jsem seznámila komunikační partnery_ky s výzkumem a jeho cílem, následně jsme se optala, zda je vše srozumitelné z informovaného souhlasu, který jsem zasílala vždy několik dní předem, aby si jej mohli_y detailně pročíst. Pokaždě z této linie výzkumu bylo vše jasné, přešla jsem k přátelské konverzaci. V jednom případě jsem se podělila o své poměrně osobní informace s osobou, se kterou jsem hovořila poprvé. Důvodem však bylo otevření se jako první této osobě, získání určité důvěry, odbourání prvotního potencionálního strachu a aby se celková konverzace nesla v poklidném a rovnocenném duchu. Co mě však překvapilo, byly reflexe, které odlišovaly vnímání samotných komunikačních partnerů_ek od ostatních, ať už ode mě, tak od svého okolí. Velmi časté reflexe se týkaly postavení či vztahu mezi mnou (výzkumníci) a (zkoumanými) osobami. Rozhovory byly otvírány širokou otázkou, tj. vyprávěním ohledně sebeuvědomování. Momenty se stávaly součástí metareflexe zkoumaných osob, o čemž vypovídá uvědomění si vztahu mezi samotnými osobami a mnou, tudíž kdo je předmětem zkoumání. To dokazuje výpověď pana Radovana, který se v první části soustředil na uvědomění vlastní jinakosti:

„Dokonce, když jsem šel studovat (název oboru), tak jsem se na to šel poradit, jestli tomu tak je. No, bylo mi řečeno, že bych musel mít zaprvé vytočenou chuť, vysoký hlas a hlavně promiskuitní. Jo, to byly tři kritéria, které jsem nenaplňoval [...] až jsem prostě začal číst časopis (název časopisu), co vydával (jméno osoby). Tak jsem si říkal ,hernajz, vždyť to platí i na mě‘ ((smích)). [...] Vy to musíte dostat do nějakých kolonek, to je mi jasný ((smích)).“

⁸ V kapitole metodologie práce popisují proces získávání komunikačních partnerů_ek, kde jsem se také o této osobě zmiňovala. S osobou jsem se setkala na online setkání, které jsem pořádala pod záštitou jedné pražské neziskové organizace. Protože jsme se setkávali_y v pravidelně, mohlo tak dojít k tomu, že naše konverzace sklouzne k tématu sebeuvědomování, či prožívání neheterosexuální identity v jiné životní fázi. Proto zde píš, že jsme se spolu shodli_y na tom, že se k jejímu životu nebudeme dále vracet, pokud nebude mít sám_a zájem.

Metareflexe vztahu se také objevovaly v návaznosti na otázky o vlastním zdravotním stavu a jeho možném vývoji. V případě vývoje nějakého nepříznivého zdravotního stavu bude pro paní Zinu na prvním místě jejich momentální stav, čímž se neheterosexuální zaměření upozadí. To dokládá také její úvaha o stáří v souvislosti s péčí a prožíváním stárnutí jako neheterosexuální osoba, na kterou následně navazuje uvědomění si vlastní pozice:

*„Nevím, jak si třeba zařídit nějakou péči, a jestli mít nějakou pečovatelku, tak to taky nebudu sdělovat ,paní, já jsem na tom tak a tak, jo‘. **To si nemyslím, nebo nevidím jo, že by měly vzniknout nějaké problémy, ale rozumím vaši otázce, jak vy to máte jako nastavené. [...]** nemůžu říct, jako že bych měla nějaké zkušenosti, **jak vy byste potřebovala, abych já vám na tu otázku dokázala odpovědět.**“*

Metareflexe mých komunikačních partnerů_ek vypovídají o tom, že si jedinci uvědomují moment, kdy se stávají součástí výzkumu a jak jej ilustrují během svého vyprávění. Dalším velmi zajímavým bodem metareflexí je vlastní způsob vypořádání se uvědoměním, že jako výzkumnice zkoumám jejich životy, životní volby a zkušenosti, související s neheterosexualitou.

Avšak součástí reflexí nebylo jen pojetí našeho (výzkumného) vztahu, ale také přicházely momenty, které rámovaly jinakost života neheterosexuálních osob, potažmo seniorů a senierek. Velmi pěkně toto reflektuje pan Sebastián, když se zaměřuje na průvody hrdosti a osoby, jdoucí v těchto průvodech, při položení otázky *„zda se změnilo nějakým způsobem prožívání vztahů, po tom, co jste prošel sebeuvědoměním“*:

*„A teď odbočím, jo... když jsou ty gay pridy, tak samozřejmě média jsou zaměřený pořád jenom na takový ty výstřelky, ale to že v tom průvodu je 50% lidí, na kterých by to nikdy nikdo nepoznal, a žijou svý každodenní životy. [...] **A prostě je to úplně normální život, na kterým není vůbec nic zajímavýho, jinýho, vůbec nic... já nevím napadnutelnýho, že jo.**“*

Sebastiánův vhled přináší nové pochopení a význam pro zkoumání neheterosexuálního stáří, tedy jako něco zvláštního, až exotického, přičemž se domnívám, že badatelský zájem o starší osoby neheterosexuálního zaměření bude stoupat, a to nejen na úrovni výzkumu, ale též na úrovni legislativy, či veřejného zájmu, jako je například zřizování institucionální péče pro heterosexuální a neheterosexuální starší osoby. V metareflexích se objevuje způsob toho, jak komunikační partneři_rky sledují společenský diskurz, tedy, že jsou zde reflexe toho, jak se o

neheterosexuálním stáří baví okolí a celkově společnost. Komunikační partneři_rky sledují tento způsob úvah. Díky tomu, že do prostředí přicházím jako výzkumnice, tak během rozhovorů dochází k tomu, že se ke mně také tak vztahují. Poukazují na vztah, který je mezi nimi a mnou. Sami sebe vnímají jako, že jsou součástí výzkumu, a že výzkumu dává limity toho, jak má život seniorů a seniorek vypadat, jaké jsou o tom představy a jaké jsou limity.

Při studiu genderových studií mě ovlivnil feministický myšlenkový proud, a to zejména feministická autorka a aktivistka bell hooks, která psala své texty pod tímto pseudonymem. Její myšlenky mě velice zaujaly. Primárně to, jakým způsobem uvažuje o realitě v souvislosti s feminismem. Privilegovaná část společnosti, která má nejen přístup k moci, ale i výtečným způsobem, a hlavně prostřednictvím komunikace, vytváří definice a výklady o realitě, toho co a jak dělám, ale převážně o teorii a feminizmu. Tyto ‚privilegované‘ výklady zakrývají skutečnost. Jedním z příkladů zakrývajících životy je absence psaných (akademických) textů a jejich (ne)přístupnost a (de)legitimizace. Texty, věnující se zkušenostem a praxím barevných žen (*women of color*), lesbickým ženám, či sexuálním radikálům_kám, jsou těmito jedinci též psanými. Avšak skupina jedinců (re)produkcující restrikce v psaní textů, respektive skupina privilegovaných jedinců, odkazuje na texty autorů_ek, patřící mezi marginalizované, jako nepřilíže teoretické. Taková hierarchie literárních textů je součástí politiky nadvlády. Skrze ni se označují práce, které jsou patří mezi ty ‚hodnotné‘ a ty, které jsou součástí tzv. ‚podřadných‘ literárních produkcí (hooks 1991: 4).

Svým výzkumem bych ráda dokázala sílu této ‚manipulace‘ ze strany těch, co mají přístup k moci. Má snaha se tak promítá nejen do samotného názvu tématu (*ne)tuctové stáří*, ale také výzkumných otázek, které představuji v metodologické části. Souvislost mezi neheteronormativním stářím a normativními diskurzemi se protíná v představách o tom, co znamená být seniorem a seniorkou a jaké strategie volí tyto starší lidé, jejichž genderová identita nekoresponduje s normativním diskurzem. V následujících kapitole metodologie představím nejen hlavní výzkumnou otázku, společně s dalšími výzkumnými podotázkami, ale také to, jak jsem získávala data pro tuto diplomovou práci, či odhalení mé lokace jako badatelky.

6 Analýza

U biografického narativu hraje také velmi důležitou roli část analýzy, která zkoumá odlišnosti ve vyprávění a v životě dotazovaného či dotazované a primárně z hlediska jazykové reprezentace. Metoda je považována za kreativní tvorbu badatele_ky. Na určitou kreativitu ve výzkumné metodě biografických narativů také naráží Wolfram Fischer-Rosenthal a Gabrielle Rosenthal (2001). Dle nich by výzkumníci_ice neměli_y získané informace a z nich následně formulované závěry považovat za uzavřené a definitivní, protože se jedná právě o hypotetické závěry. Důvodem je stále doplňování materiálu a kontextuální začlenění do analýzy. Druhým důvodem je neustálý vývoj sociálních struktur v reálném čase a v průběhu života. Hypotetické závěry, zvláště v druhém ohledu jsou velmi často užívané v sociálně-terapeutickém přístupu prováděného výzkumu. Hypotetická rekonstrukce biograficko-narativní analýzy tak nechává prostor pro případné modifikace a zároveň se tak otevírají možnosti a očekávání v sociální struktuře.

Veškeré hypotetické konstrukce v sociální struktuře je ale nejdříve analyzovat. Analytický proces napomohl (re)konstruování toho, co pro neheterosexuální seniory_ky znamená stáří, co všechno se ke stáří vztahuje, jaký význam a hodnotu této životní fázi přikládají, ale také jak stáří vlastní prožívají. Lépe řečeno, ve výzkumu pro diplomovou práci jsem se soustředila na to, jakým způsobem lidé staršího věku nabourávají genderové normativy, s čímž souvisí to, jakým způsobem utváří svoji nenormativní identitu, která se pojí se stárnutím, respektive, zda vlastní prožitek stárnutí nabízí kritický pohled na stárnutí a společenská očekávání. Poslední zásadní otázkou, kterou si kladu po dobu provádění výzkumu a psaní závěrečné práce je, jaké strategie volí neheterosexuální senioři a seniorky, jejichž identita, sebeprožívání a životní volby se neslučují s genderovými normami.

Po provedení jednotlivých rozhovorů a vytvoření jejich transkripcí jsem sesbíraná data analyzovala prostřednictvím softwarového programu pro analýzu kvalitativních dat, MAXQDA. Transkripce jsem do tohoto programu nahrála a následně analyzovala otevřením kódováním. Praktická část analýzy se soustředí na označování a kategorizaci vytvořených kódů, neboli pojmů. U této části je zapotřebí velmi pečlivého studia sesbíraných materiálů (Strauss, Corbin 1999: 42-43). Díky pozornému a pečlivému prostudování a pročitávání, vystávají kódy, se kterými lze dále pracovat, či kódy mezi sebou nějakým způsobem propojovat, vytvářet mezi nimi vztah apod.

V prvé řadě jsem nejprve pročítala transkripce a v programu jim přiřazovala kódy, které se pojily k hlavní výzkumné otázce, tj. jak neheterosexuální starší osoby vnímají a prožívají stáří? Na takto položené otázce mi vznikly tři kódy. První kód, který mi z analýzy vzešel, je ‚kým jsem‘. Kód zahrnuje sebeuvědomění a sebepojetí seniorů a seniorek. Partnerství, konkrétně polysémantické partnerství je kódem druhým, jenž obsahuje otázky navazování vztahů, jak komunikační partneři_rky vnímají vztahy a jak je prožívají. Dalším vzniklým kódem je stáří a jakým způsobem ho jedinci zažívají, co je pro ně v této fázi důležité, či jak zvládají sociální nátlak od okolí. Tyto tři vytvořené kódy, prostřednictvím počítačového programu jsou porozuměním toho, co znamená koncepce *(ne)tuctového stáří*, jež je hlavním a zastřešujícím kódem těchto subkategorií a celé diplomové práce.

Díky tomu, že získaná data jsou rozebrána na části a velmi pečlivě prostudována, následně porovnána, aby byly zjištěny podobnosti či naopak rozdíly, dochází tak k mnohem lepšímu průběhu zbytku analýzy. Zároveň se jedná o moment, kdy do analýzy vkládáme vlastní úvahy o daných jevech, což následně vede badatele_ky v možným novým projevům (Strauss, Corbin 1999: 43). I toto bylo součástí mého rozpracovávání na kódy. K jednotlivým kódům jsem v transkripcích přidávala také komentáře v podobě vlastních úvahy, otázek, které mě při pročítání napadaly apod.

Abych mnohem lépe vystihla klíčové momenty, pojící se s tím, jak se neheterosexuální senioři a seniorky koncipují vlastní identitu, vzniklé subkategorie jsem opatřila axiálními a in vivo kódy. *(Ne)tuctové stáří* s sebou přináší konotace neheterosexuálního stáří a jakými alternativními způsoby jej starší lidé prožívají. Subkategorie ‚být jiný_á‘ je strategií vymezování se. Kód by rozdělen do dvou podkategorií. Kód ‚sebeuvědomění‘ odkazuje ke strategii vymezení sebe sama_ého skrze proces sebeuvědomování. ‚Nezaměnitelnost‘ souvisí s utvářením vlastní ‚jinakosti‘ a sebepojetím. ‚Polysémantické partnerství‘ jako další subkategorie s sebou nese charakteristiky toho, co vztah a partnerství pro komunikační partnery_ky znamená. Je třeba podotknout, že kód se provázaný s nabouráváním normativů. Posledním zvoleným in vivo kódem je ‚seniorský věk aneb „počkej to bude...“‘, který se soustředí na rovinu stáří, jak jej prožívají, jejich zkušenosti, a jaké otázky se pokládají osoby za důležité ve spojitosti se stářím.

6.1 Být jiný_á

Téma ‚jinakosti‘ prostupovalo celým výzkumným procesem. Ač ‚jinakost‘ nebyla primárním záměrem zkoumání této práce, velmi často se objevovala před započítím samotných rozhovorů, během nich, ale také po jejich ukončení. Jednalo se o první rovinu ‚jinakosti‘ tzv. metareflexe⁹, zahrnující rovinu vztahu mezi mnou, jakožto výzkumníci, a komunikačními partnery_kami. Druhou rovinou reflexe vlastní ‚jinakosti‘ jsou sociální (re)prezentace a vztah jedince ke svému okolí, zejména ke své rodině, či vrstevníkům. Komunikační partneři_rky popisují, že během procesu sebeuvědomování dochází k socializaci toho, co je normativní a co nikoliv. Konkrétně se jedná o vizualitu (ne)heterosexuálního člověka, společně s tím, jak jedinci jednají. Nejen tyto rysy odpovídají genderu člověka. U neheterosexuálních osob jde například o (re)prezentace zženštilých mužů a mužných žen (viz. Halperin 1993). Tyto (re)prezentace mohou být pojímány jako teatrální figury neheterosexuálních jedinců. V souvislosti se stářím teatrální figury odkazují k neobvyklosti, hraničící s exotickým pojetím. Obzvláštnost nenormativní_ho seniora_rky je pocíťována v mnoha různých momentech. Jedním z nich je neočekávatelnost vývoje sexuální aktivity v pokročilém věku, tak jak to popisuje paní Zina:

„Je to čistě můj osobní odhad a náhled, že se pohlíží na stáří jako takové, že je asexuální. Jo, oni vůbec nepředpokládají... oni prostě berou stáří, že je asexuální, že to tam prostě není ty potřeby. Potom jsou překvapeni, zděšeni, když se potom s něčím takový setkají u svých klientů.“

Zinina úvaha nad sexualitou ve stáří odkazuje k okolnímu „zděšení“ nad sexuálních chování obecně všech seniorů a senierek, protože osoby staršího věku jsou pokládány za asexuální. Pro neheterosexuální stáří má tento argument silný dopad v tom, že neheterosexuálním osobám v určitém věku sexualita, či sexuální vyjádření nepřísluší. U paní Ziny okolní podívy vyvolávají pocity ‚exotiky‘, kdy se cítí ‚nepřístojně‘, tvrdí: „že si připadám, že se třeba chovám a uvažuji jinak, než průměrný jedinec méjí věkové kategorie. Mám ze sebe takovýto dojem, takový pocit ze sebe mám“. Takový popis, a to nejen u Ziny, poukazuje na to, že mojí komunikační partneři_rky mají určité představy o průměrné_m seniorovi_ce, vůči které_mu mají potřebu se vymezovat. Subversivní snahy u neheterosexuálních seniorů a senierek shledávám jako moment, kdy si jedinci hledají vlastní sociální prostor, který je

⁹ O (meta)reflexích komunikačních partnerů_ek pojednávám v rámci kapitoly 5.4. pozicionalita badatelky.

otevřenější, a především je odlišný od sociálního prostoru, ve kterém se nacházejí normativní „průměrní_é se seniori_rky“.

Úvahy mých komunikačních partnerů_ek mě vedly k zasazení tématu ‚jinakosti‘ do výzkumné práce, nikoliv jako ústředního tématu, ale jako téma, které je přesto důležité pro pochopení významu *(ne)tuctového stáří*. V následujících podkapitolách se soustředím na tři oblasti významu, které jsou připisovány konceptem ‚být jiným_ou‘. První oblastí je sebeuvědomování, jež se pojí s historickým kontextem nenormativních genderových identit. Zde má velmi silný vliv nejen psychologizace a medikalizace nenormativních identit, ale také (hetero)normativní nastavení prostředí. Druhou oblastí je subversivní sebe(re)prezentace neheterosexuálně orientovaných seniorů_ek, která se objevuje v sociálních interakcích, v obrazech politiky identity sebe samé_ho. Poslední sledovanou oblastí je koncept neheteronormativní identity u starších osob z jejich perspektivy.

6.1.1 Sebeuvědomění

Kód sebeuvědomění zahrnuje několik momentů, které moji komunikační partneři_rky reflektují jako v jistém smyslu zlomový. Jedná se o momenty značící fascinaci, o čemž vypovídají komunikační partneři_rky či ‚uvolnění‘, jak bych tyto momenty definovala já, a což vyplývá z provedených rozhovorů. Linka sebeuvědomění se odráží od historických situací, jež se odehrávaly v Československé socialistické republice. Nynější neheterosexuální seniori_rky vyrůstali_y v době, která k homosexualitě obecně zaujímalá hostilní postoj. Ten se projevoval nejen kriminalizací osob¹⁰, ale také jejich označením jako nemocných (Seidl 2012: 280-282; Schindler 2013). Medikalizace neheterosexuality, a snaha o její ‚lечение‘, zahrnovala například léčbu elektrickými šoky, lobotomií, či terapii založenou na behavioristickém přesvědčení (srov. Knauer 2012: 290; Schindler 2013).

Zkušenost s medikalizací má pan Sebastián, který popisuje: „*po odchodu k té psychologičce jsem byl v takové nějaké té skupině. Nevím, jak se tomu říká ... psychologická skupina,*“. Svoji

¹⁰ Neheterosexuální osoby, zejména homosexuální orientace, byly kriminalizované do počátku 60.ých let. V roce 1961 zasedlo vedení komunistické strany, a schválilo dokument *Návrh úprav trestního zákona a trestního řádu*, který navrhl ústřední výbor KSČ. V navrhované osnově byl zakomponovaný bod o trestnosti homosexuality a jejího požadavku na zrušení trestnosti homosexuálního styku mezi osobami stejného pohlaví (Seidl et al. 2012: 279-280).

„alteritu“ si začal uvědomovat ve velmi mladém věku, tj. přibližně kolem roku 1965. Zkušenost s lékařským prostředím a jeho medikalizací neměla hostilní povahu, o které píše Jan Seidl (2012) či Franz Schindler (2013). Naopak Sebastiánova výpověď ukazuje, že uvědomění si vlastní „jinakosti“ bylo možným. Prvotní uvědomění nastalo v zájmech, kdy se začal vzdalovat svým vrstevníkům: „*prostě neměl jsem takový ty klukovský zájmy a čím dál vlastně hůř se mi v tomhle tom nák tak dařilo udržovat, takový ten společný kontakt, který z těch společných obvyklých zájmů vyplývá*“. U pana Sebastiána došlo během studia na střední škole k určitému zlomu v uvědomování vůči sobě samému, ale také vůči svému okolí. Sebeuvědomění se stalo pro pana Sebastiána fázemi, jež popisuje následovně:

„No a v tom roce, když mi bylo osmnáct (přibližně rok 1974), a já jak jsem zavolaal na tu linku důvěry mládeže, tak přeci jenom tam byl určitý takový zlom, že se kolem toho začalo něco dít. Dneska se tomu asi říká coming out, tak bych řek, že něco takovýho bylo, ale já jsem si to prostě uvědomoval už dřív. Takže já nevím, jestli to byl ten můj coming out vůči sám vůči sobě. Ten společenský coming out, přišel poměrně záhy... na začátku maturitního čtvrtáku.“

Paní Zina hovoří o momentu sebeuvědomování velmi podobným způsobem, ale v jiné životní fázi:

„Nějaké to uvědomění tady té neheterosexuality úplně přišlo u mě až docela pozdě, si myslím, až ve středním věku, až po nějaké mojí čtyřicítce (jedná se přibližně o rok 1989), kdy jsem se setkala se ženou, u níž jsem prostě nabyla dojmu, že se jí líbím a ona mi to dávala nějakým způsobem najevo. [...] Takže i v tomto ohledu byla ta čtyřicítka znamenala velké změny.“

Pro paní Zinu nese význam „úplné uvědomění si“ to, že našla zalíbení nejen v mužích, ale také v ženách, tedy: „*nevylučuji, že budu mít třeba ještě nějakou přítelkyni nebo přítele. Netuším.*“ V její výpovědi je zajímavá nedefinitivnost uvědomění a identity. Mnohdy k prvnímu uvědomění docházelo během získávání informací, které začaly být dostupnými. Mezi tyto zdroje patří například knihy, nebo časopisy, které byly vydávány organizacemi, či spolky zaměřené na neheterosexuální jedince. Více o tom vypovídá pan Radovan:

„Já jsem si to uvědomil teprve před devatenácti lety (rok 2002) a je mi šedesát devět. Všichni jako bukvice obyčejný se mi vysmívaj, že je to blbost, ale já si to nějak omlouval, či co

no. [...]no, to mi bylo padesát... až jsem prostě začal číst SOHO, co vydával Jiří Hromada. Tak jsem si říkal: ‚hernajz, vždyť to platí i na mě‘ ((smích)).“

Velmi zajímavá jsou srovnání toho, jak probíhalo sebeuvědomění u mých komunikačních partnerů_ek. Momenty (společenského) uvědomění, či společenského coming outu, jak je definuje Sebastián, lze přirovnat k tomu nebýt ‚utajen_a‘. Taková forma žití ve spokojenosti spočívá ve svěřování se velmi blízkým osobám ve svém okolí, kterým Sebastián věřil, že to, co řekne, zůstane pouze v soukromí:

„A pokud si dobře pamatuju, tak v tu dobu, kolem těch prázdnin nebo nejpozději v tom čtvrtáku (70. léta), taky jsem to řekl některým takovým těm bližším duším ve třídě. A musím říct, že v podstatě v podobném duchu se to odvíjelo celý můj život.“

Zároveň podstoupil jeden z tehdejších medicínských zásahů, tzv. blinkačky. Jedná se o proces, kdy se pacientům promítaly obrázky nahých těl, lidí stejného pohlaví, a při tom se jim do těla dostávaly látky, které vedly ke zvracení. Podobným medicínským zákrokům byl podroben i pan Sebastián. Na ‚léčbu‘ začal pan Sebastián docházet až po společenském uvědomění, které nastalo počátkem 70 let., kdy volal na linku důvěry. Během hovoru mu bylo implicitně řečeno, že se jeho ‚problém‘ dá léčit a byl tak odkázán na psychiatrického lékaře, který s ním pracoval, tak jak je popsáno výše. Sebastiánova další zkušenost s medicínským prostředím byla při návštěvách lékařských odborníků, konkrétně na poliklinice, kde sídlil sexuologický ústav, který také v tehdejší době navštěvoval. Zde docházel do psychologické skupiny k lékaři, který skupinu vedl. Veškerý kontakt s medicínským prostorem byl součástí Sebastiánova procesu sebeuvědomování.

V době dospívání nynějších neheterosexuálních seniorů_ek nebyl znám koncept tzv. ‚coming outu‘¹¹. Uvědomění sebe samé_ho, neboli coming out, nastával již v útlém věku, tj. okolo nástupu, či ještě před nástupem, puberty. Absence obrazů a informací o alternativním žití způsobuje to, že náklonnost osob k druhým neheteronormativním osobám bývá často potlačována. Potlačení náklonnosti k subjektům a její nepřipustění si je důsledkem normativního nastavení společnosti (Procházka 2009). Moment sebeuvědomění je deklarován

¹¹ Značí proces sebeuvědomění (Kadlecová et. al 2020: 114). Z křesťanského hlediska coming out znamená ‚vyjít ven ze skrytu‘. Situace je přirovnávána k vycházení ‚z hrobu‘, neboli ‚vyjít ven z umlčení a uzavření‘. V Bibli není uveden jasný návod, jak včlenit neheteronormativní identity, zato zainteresovává ty, kteří přijali Božího Ducha (Putna 2012: 68).

v rámci rodiny, přátel či kolegů_iň (Kosofsky Sedgewick 1990: 70-71). K podobnému momentu deklarace vlastní identity došlo i u pana Sebastiána:

„Poslali to (informace o změně úředních hodin) v obálce, na které bylo razítko manželská předmanželská poradna, což já do dneška teda považuju za vrcholně nesprávné, protože to se může dostat do ruky i rodině, která se z toho může jako vyděsit, což se u nás stalo. [...] Takže to bylo venku i vůči rodičům.“

Sebastiánovo zděšení z manželské a předmanželské poradny pramenilo z jeho úsudku, že se jedná o nesprávné jednání ze strany poradny, protože se zasílaný dopis mohl dostat do rukou jeho rodičů. Ačkoliv byl dopis adresovaný Sebastiánovi, jeho otec se jmenoval úplně stejně, což způsobilo to, že psaní otevřela jeho máma, která měla za to, že se jí a jejímu manželovi bortí manželství. Díky této vzniklé situaci deklaroval svoji neheterosexuální identitu před rodinou. Zároveň (negativní) reakce rodiny, nebo jiných blízkých na neheterosexualitu může vést k pozdějšímu vlastnímu uvědomování si ‚jinakosti‘ či dokonce sebezapření. Důvodem pozdějšího sebeuvědomění či sebezapření mohly být institucionalizované projevy homofobie, nebo, jak reflektuje Leila Rupp (2002), nedostatek informací ve formě méně dochovaných historických pramenů, které jsou mnohdy velmi zkreslené a není jich mnoho. Na nedostatek dochovaných pramenů o jiných formách sexualit a málo informací také upozorňuje paní Zina ve svém vyprávění, kdy si začala uvědomovat, že se s takovým jednáním do té doby nesetkala. Takovým jednáním bylo například to, že žena, se kterou se paní Zina setkala, na ní hleděla a říkala lichotivá slova: *„vy jste tak krásná, máte nádhernou postavu“*, či že se na Zinu nemůže ani vynadávat. Žena, se kterou Zina docházela do kontaktu s ní neprobírala pouze odborné a formální záležitosti, ale své soukromé, zejména rodinné záležitosti. Z těchto náznaků paní Zina usoudila, že se ženě zamlouvá. Zároveň jí momenty vedly k uvědomění si sebe sama:

„A to bylo vlastně první nějaký silný popud, který mě vedl k tomu zamyšlení, jak to vlastně je. Takže v té době jsem si to začala nějak jako uvědomovat, protože do té doby se mi nestalo, že by na mě nějaká žena zapůsobila v tomto směru.“

S možností vyznání lásky mezi ženami se paní Zina nikdy nesetkala, až v momentě, kdy se jí tato žena s láskou vyznala. Pro paní Zinu se v tomto kontextu jedná o klíčový moment uvědomění si sebe samé a své otevřenosti, kterou získala na základě tohoto podnětu. Zároveň reflektuje svoji podobnost se onou ženou, která byla: *„ve formálním vztahu, tak jak se chodí k lékařům, do advokátních kanceláří, na úřady nebo tak ... a člověk tam očekává jistý způsob*

jednání a formální záležitosti.“ Popsané momenty, které Zinu vedly k zamyšlení, následně ovlivnily její vyjednávání vlastní neheterosexuality s okolím. V době, kdy bylo o náklonosti k osobám stejného pohlaví pojednáváno jako o onemocnění člověka, mohlo docházet k neúplnému vyrovnání se sebou samé_ým a následně k sebezapření (Bártová 1989). Zinina artikulace sebeuvědomění vypovídá o až neutrálním vyjednávání se sebou samou a svým okolím. Respektive ji tato nová zkušenost v osobním životě neovlivnila. Svoji výpověď formuluje následovně:

„Ne ne ne nemůžu říct, že bych ... já jsem očekávala, že se budete takhle ptát, a tak jsem nějak pátrala právě v tom svém životě, ale fakt jako nemůžu říct, že by to bylo něco ohromujícího, že by mě to bůh ví jak ovlivnilo ... jo prostě život šel nějak dál a žila jsem život s manželem a byla jsem spokojená.“

Hlavním důvodem Zininy reakce na situaci, která nastala mezi ní a ženou, se kterou byla primárně ve formálním vztahu, byla rizikovost jejich potencionálního partnerského vztahu. Riziko se vázalo především k jejich vlastním rodinám/partnerům_kám:

„Nebyla v tom ani nějaká moje nekonečná mravopočestnost, ale to že jsem se obávala síly toho vztahu z její strany. [...] Jo, že to nebylo jenom takové nějaké ‚jo tak já to zkusím, tak nějak nezávazně‘ ... že by to prostě byla bomba do života... že bych to potom nemusela zvládnout, a že jsem neměla... že to nenesu vinu jenom sama za sebe, ale třeba taky za manžela, jak on by to nesl že... že by jsem ho tím taky zničila... takže z těch důvodů.“

Tento úryvek z rozhovoru s paní Zinou vypovídá o tom, jakou životní trajektorii mnohdy neheterosexuální osoby volily. Jejich volba byla spjatá nejen s normativním nastavením společnosti (srov. Rich 2003; Schindler 2013), ale také s ohledem na druhé osoby, jimiž byli_y převážně partneři_rky opačného pohlaví. Podobně koncipovanou situaci popisuje například pan Sebastián:

„Kolem pětadvaceti, šestadvaceti (počátek 80. let) u mě asi vyvrcholil, jak bych to řekl...? Takový platonický vztah s mým kamarádem heterákem, kterýho jsem měl hrozně rád, furt jsem ho chtěl vidět, ale nikam to samozřejmě nevedlo.“

V podobném duchu o ‚skryté‘ lásce hovoří také pan Radovan:

„To byla taková fascinace, kdy člověk někoho objevil a strašně s ním chtěl být, prožívat s ním všechno. Nejednalo se pouze o sex, ale o tu fascinaci, kde to do toho sexu někdy došlo, ale ne vždycky. Taková platonická láska a já to nazýval hluboká přátelství. Dnes jsem to už přehodnotil, protože jsem si vědom, že to byla opravdu zamilovanost se vším všudy.“¹²

To, co ale Radovana vedlo k fascinaci osob stejného pohlaví bylo označení „kamarád“. Osoby, do kterých byl zamilován vnímal pod tímto pojmenováním, ačkoliv se o kamarády, tak jak o tom hovořil pan Sebastián, nejednalo. Když jsem panu Radovanu během našeho rozhovoru položila otázku, zda ho sebeuvědomění nějakým způsobem v jeho životě ovlivnilo, odpověděl, následovně:

„Já jsem si to hrozně dlouho nechtěl přiznat, jo. Ale v té chvíli to prostě padlo a musel jsem si přiznat, že tomu tak je, jo. No a teď prostě řešit ty situace, že v tom prostředí, kde jsem to není přijímáno a tak... tak to bylo spíš jako problém.“

Církevní prostředí, ve kterém se Radovan nacházel, vyhodnocuje jako problémové. Jelikož byl součástí normativního prostředí, začal uvažovat o kněžství, což pro Radovana znamenalo celibátní život. Moment celibátního života a uvědomění si sebe samého se mnohem více oddálil, jak on sám říká, že: *„v tom dlouho vězel.“* Z hlediska prostředí a celibátu reflektuje to, že: *„děvčata mi problém nedělala ((smích)). A u kluků jsem to vnímal jako kamarádství.“* Prostor a momenty souvisejí s Radovanovo uvědoměním si vlastní neheterosexuální identity. To se následně promítá do toho, jak on sám prožívá stáří, jako neheterosexuální senior¹³, popřípadě, jak výše popsané momenty ovlivnily celkový proces sebeuvědomování, jež u Radovana nastal v pozdějším věku, tj. ve věku 50i let (přibližně rok 2002).

Na rozdíl od Radovana, pan Sebastián v rámci procesu sebeuvědomování zkoušel různé cesty, jak se vypořádat se svojí identitou. Jednou z nich je to, že se v 27i letech (přibližně v roce 1983) se stýkal se kamarádkou, se kterou se seznámil na inzerát. S dívkou udržoval vztah: *„přitom to (že je neheterosexuální) dávno o sobě věděl“*, protože si myslel, že *„ten by mi vztah nějak vyhnal myšlenky, a případně mě nějak to soužití nebo dokonce rodina vyhnaly všechno z hlavy, [...]že by na to (pomyšlení na muže) nebyl čas, což byla teda naprosto zcestná úvaha.“*

¹² Tato část úryvku z rozhovoru byla též použita v mé bakalářské práci, kde jsem se věnovala velmi podobnému tématu a s tímto komunikačním partnerem jsem dělala rozhovor jak pro bakalářskou, tak diplomovou práci.

¹³ Tématu prožitku stáří se budu podrobněji věnovat v kapitole 6.3 Seniorský věk, aneb „počkej to bude...“.

Druhým momentem bylo, když ve kolem 40ítky (zhruba rok 1994-1996) je možnost mít ještě normativní rodinu, či pouze potomka se ženou, například kamarádkou, nebo lesbou. Další možnou cestou bylo navázání kontaktu se ženatým mužem, který již děti měl. Kontakt mezi muži vydržel chvilku. Při procesu sebeuvědomování volil Radovan několik cest, jak být a žít normativní život. Z výše uvedených citátů a poskytnutých informací je vidět, že se jednalo o dlouhou cestu, která se nyní odráží ve starším věku, tj. v tom, jak své stáří Sebastián prožívá, popřípadě s kým to stáří prožívá.

Projevy lásky, touhy či sexuálního chování k osobám stejného pohlaví si vyžadovaly velkou osobní odvalu, a to zejména proto, že neheterosexuální identitu člověka společnost vnímala jako hřích nebo diagnózu. I přesto, že si lidé mezi sebou vyměňovali milostné dopisy, básně či si psali deníky, často je ze strachu z odhalení zničili, aby po sobě nezanechali důkazy ‚zakázaných‘ tužeb (Rupp 2002: 13). Tomuto pojetí se moji komunikační partneři vymezují. Uvědomění si vlastní neheterosexuální orientace v pozdním věku je způsobeno pojetím dřívějších vztahů, které v represivních podmínkách společnosti byly normativně orientované. Francouzský sociolog Pierre Bourdieu (2000) upozorňuje, že lidská ‚přirozenost‘ je pouhou naturalizovanou sociální konstrukcí. To znamená, že těla jsou konstruována pomocí vštípených a arbitrárních sexualizovaných principů. Na jejich základě se utvářejí sociální vztahy mezi jedinci, přičemž jsou tyto vztahy lidem internalizovány a somatizovány (srov. Bourdieu 2000; Šmausová 1999). To ilustruje *Dr. Frank-N-Furter* ve ztvárnění Tima Curryho v inscenaci *The Rocky Picture Horror Show*. Postava dobře představuje koncepci teatralizace neheterosexuality, neboli její parodování. V rámci sebeuvědomění moment internalizace a somatizace nenormativního genderu funguje jako teatrální reprezentace neheterosexuálního člověka. Reprezentaci teatralizace vystihuje úryvek z rozhovoru s panem Radovanem:

„No bylo mi řečeno (od kněžího/spirituálu, kde se byl Radovan poradit), že bych musel mít zaprvé vytočenou chuť, vysokej hlas a hlavně promiskuitní. Jo, to byly tři kritéria, které jsem nenaplňoval, takže nebyl jsem homosexuál a s tím jsem žil až do roku 2002.“

Je důležité si uvědomit, že přetrvávající stigma spojené s neheterosexualitou, a rozdílné (re)prezentace mezi genderovými identitami, jež mohou výrazným způsobem formovat proces stárnutí, ovlivňují uvědomění sebe samé_ho. To souvisí nejen s medicínským, či církevním věděním, ale též s popularizovanou stereotypní představou neheterosexuality. Díky tomu se nynější neheterosexuální senioři_rky obávají předsudků ze strany (nejen) svého blízkého okolí (Knauer 2012: 295). V situaci pana Radovana se jedná o církevní představitele.

„No a biskupovi jsem se akorát přiznal... kolik mi bylo... no to bylo asi zhruba před deseti lety. No na operaci prostaty jsem mu přiznal barvu. Nedělal jsem mu problémy, jo ale jako už jsem se s tím také musel srovnávat. No a dneska si říkám: ‚Moje orientace pro mě není problém. A jestli pro někoho je, tak si to musí vyřešit. Já to nepotřebuju řešit v sobě. Musí to řešit ten, kterej má problém s tím, že já jsem homosexuál.‘“

Okamžiky sebeuvědomování následně utvářejí komplexně neheterosexuální identitu člověka. To se dotýká způsobu uvažování o sebe samém. V průběhu procesu sebeuvědomování může docházet k ovlivnění života, například v životních volbách, či tomu v životě nynějších seniorů_ek nemusí nastat žádná změna. Změna, která vyplývá z rozhovorů, a které v biografické trajektorii nastala u mých komunikačních partnerů_ek, tak je určitá akceptace vlastní odlišnosti, považující za velmi obohacující zkušenost, na níž vzpomínají, jako tomu je v případě paní Ziny: *„s vděkem, na cokoliv, co mě v těch vztazích potkalo... i to lepší, i to horší co bylo, tak i to mělo svůj význam“*. Vděčnost směřuje nejen k prožitým vztahům, ale také ke způsobu prožití vlastního života, a především k tomu, jak jedinci sami sebe pojmají ve vztahu k jejich nenormativní identitě. Na tuto linku bych nyní ráda navázala artikulací vlastní identity.

6.1.2 Neheterosexuální sebepojetí seniorů a senierek

Po dobu provádění rozhovorů a psaní analytické části diplomové práce cítím nutnost věnovat se vyjednávání identit komunikačních partnerů_ek, přesněji zkušenostem a situacím, které přispívají k jejich sebepojetí jako neheterosexuálních seniorů_ek. Sebepojetí ve starším věku je velmi zajímavé téma, a to primárně z hlediska biografických trajektorií, které k tomu (ne)napomáhají. Pro lepší konceptualizaci neheterosexuálního sebepojetí seniorů a senierek se budu zaměřovat na otázku zda (a jakým způsobem) neheterosexuální sebepojímání u seniorů a senierek nabourává genderové normativy? Tuto výzkumnou otázku dále rozvíjí podotázky, jaké momenty v jejich životě přispívají k utváření vlastního sebepojetí? Jak se u starších osob v životní linii ukazuje prvek fluidity genderové a sexuální identity, a jak se utvářejí souvislosti mezi minulým ‚já‘ a tím současným?

Odpovědí na tyto otázky mi bude konceptualizace sebepojetí, na které navazuje výpověď komunikačních partnerů_ek a jejich projekce do stáří. V tomto kontextu mi půjde o

ilustraci teatrializace ve spojitosti s (ne)uvědomováním. Díky tomuto momentu mnohdy také dochází k (ne)identifikaci sebe samé_ho. Tento bod je pro mě velmi zásadní, protože bych zde ráda ukázala možné způsoby sebepojímání a žití.

Vztah mezi sebou samým a svým okolím utváří koncept v jehož centru stojí pojetí vlastní identity. Základem je odlišnost mezi vnitřním a vnějším identitou, respektive mezi subjektivitou a veřejnou identitou (Foucault 2000: 206-207). Do pojetí sebe samé_ho také vstupuje genderový aspekt, který tímto obohacuje nejen vlastní pochopení, ale utváří genderovou identitu, společně s genderovou rolí (Butler 2014: 56-57). To, jak sami sebe chápeme nejlépe ilustrují role, ve kterých vystupujeme, a které utvářejí to, jak sami sebe vnímáme, ale také, jak vnímáme interakce s druhými lidmi (Goffman 1999: 242-244). Mezilidské interakce přispívají k uvědomění si svého ‚já‘. Tuto genealogii vnímá pan Sebastián v poměrně raném věku, kdy si poprvé uvědomil, že se mu líbí osoby stejného pohlaví:

„Před pubertou, bych řekl, protože, když mi bylo, já nevím deset, tak to je snad ještě před pubertou, tak najednou člověk si začal uvědomovat nějaký takový odlišnosti v zájmech, bych řekl. To znamená, že nějak jsem se prostě začal vzdalovat (v zájmech) těm vrstevníkům.“

Způsob, jakým pan Sebastián projektuje sebepojetí do současné doby, specificky do stáří, je setkávání se skupinou, podobně smýšlejících osob s podobnou neheterosexuální orientací. Tito jedinci tvoří uměleckou skupinu a pořádají různá kulturní (zejména hudební) vystoupení. Prostřednictvím tohoto uskupení rozvíjí pan Sebastián sebe samého. Zároveň lidská identita se stává akceptovatelnou v momentě, kdy se jedinec přibližuje (hetero)normativnímu ideálu. Roman Kollárik (2007: 52-58) v tomto smyslu upozorňuje, že pokavaď jedinec začne projevovat skutečně sebe samého_ou, společnost jeho_jí identitu přestane nadále akceptovat. Kollárikovo strategií je vyobrazování invertních subjektů v diskriminované pozici. Limitované uvažování o genderové a sexuální identitě starších osob v normativních rámcích, mnohdy znemožňuje myšlení nad rámec alternativního žití. Důsledkem je pak zamítnutí možnosti jinakosti u sebe samé_ho. Mnohem více o tom vypovídá pan Radovan:

„V (název města) jsme měli taky človíčka, kterej byl homosexuálního zaměření, no a [...] byl to prostě právě človíček, kterej byl zženčilej. [...] Oproti němu mi připadalo, že toto teda nejsem! To teda ani nápad, jo! ((důraz)) [...] To mě ještě utvrzovalo ve skutečnosti, že nejsem homosexuál.“

Figurální performance vlastního ‚já‘, neboli teatrálnost, má v kontextu neheterosexuality může mít podobu parodování či dokonce divadelnosti, tak jak o tom hovoří pan Radovan. Teatrálnost, o které hovoří pan Radovan, konkrétně *„človíček, kterej byl zženštilej“* odkazuje méně akceptovatelným formám rozvoje sebepochopení. Střetnutí s osobou, takovéto popularizované stereotypní představy, bylo důsledkem pozdějšího uvědomování si sebe samého a vlastní identity. Parodovaná identita je utvořená hranicemi uvnitř/vně (*inside/out*), tak jak o tom vede diskuzi Diana Fuss (1991). Představa o exkluzi neheterosexuálních seniorů a seniorek vychází ze sémiotického myšlení, kde je instance vyloučení identity založená na vztahovosti, zejména ve vztahu k okolí. Identifikace vlastního ‚já‘ následně probíhá na hranicích subjektu a tělesnosti, přesněji performance (Fuss 1991: 2). Na základě tohoto myšlení může vznikat (sebe)zapření (srov. Foucault 2000: 190-191; Fuss 1991: 2), či vyhranění se subjektům genderové a sexuální jinakosti, a nenaplnění vlastní vnitřní neheterosexuální identity, což z hlediska feministických přístupů je problémem. Jakási vnější kontrola a kategorizace je počátkem útlaku (Wittig 2004: 368). Radovanovo zkušenosti, které se nyní projektují do stáří jsou charakteru osvěty a pomoci druhým neheterosexuálním lidem, a to ať mladým, tak starším osobám:

„(Pomáhám) komukoliv, ale dávám přednost věřícím katolíkům, jo, protože tam se cejtím nejvíc, jo. Podařilo se mi třeba pomoci jednomu transsexuálovi, jo prostě ... a jsem za to nesmírně rád.“

Projekce do stáří je ilustrována v tom, že Radovanova vlastní zkušenost je přenesena na druhé lidi, kteří to mohou mít, a mnohdy mají, ve svém životě těžké. Radovan ve své výpovědi dále popisuje situaci doktora a trans* osoby, kdy lékař, ke kterému osoba docházela na konzultace, po nějakém čase prohlásil, že: *„už nemusíte brát antidepressiva‘. Ted’ si na tom trošku ohřívám polívčičku. jo, že prostě tomu človíčku (věřící trans* osobě), právě třeba věřícímu... protože rozumím, jak on to cítí, jak to vnímá, co to má za problém, no a takhle se mu prostě snažím pomoci, no.“* Jedná se o moment, kdy Radovanova vlastní zkušenost byla využila primárně ve starším věku, a to jako ve formě sezení, která by se dala přirovnat sezením terapeutickým. Situace formuje strategie sebepojetí ve vztahu k sobě samým, ale také ve vztahu, ke svému okolí.

Scéna, ve které se pnutí mezi genderovou a sexuální identitou člověka odehrává, vymezuje strategie ve vztahu nejen k sobě samým, ale také ve vztahu k druhým osobám. Ačkoliv se

jedná o alternativní, specificky nenormativní scénu sítě vztahů, tenze ve vztahu sebe sama_ého nemusí být nutně a zřetelně identifikována. To velmi dobře reflektuje paní Zina:

„Já mám takové zkušenosti. Takový život vlastně pestrý. I s muži i se ženami. A budoucnost mám otevřenou. Pro mě je to takhle jako fajn, já jsem ráda, že to tak je, že to tak bylo. Já o sobě nedokážu říct, jestli jsem hetero, nebo homo, nebo bi, nebo co jsem. já nevím, ale moc to neřeším.“

Výpověď Ziny upozorňuje na dekategoriaci a na transcendenci vlastního ‚já‘, o čemž svědčí reflexe, kdy nedokáže samu sebe zařadit do kategorie, respektive se nedokáže identifikovat zda-li je lesbou, či bisexuální osobou. Domnívám se, že přístup, který volí Zina v uvažování o sobě samé je z hlediska feministického myšlení osvobozující. Jak uvádí Judith Halberstam (2005: 52), neheterosexuální identity si utvářejí vlastní alternativní svět, (alternativní genderovou realitu) možného žití, kde jedinci nejsou svazováni. Dle ní genderové a sexuální kategorie představují nesvobodnou volbu nejen vlastní identity, ale také intimity člověka. Mnozí neheterosexuální starší jedinci díky historickým zkušenostem zůstávají skryti a neviditelní (Knauer 2013: 362-363). Tuto linii v českém historickém kontextu mnohem více rozvíjí Seidl (2012: 229), který poukazuje na paragraf 335, zaměřující se na trestné jednání mezi osobami stejného pohlaví. Identifikace a kategorizace vlastního ‚já‘ je otázkou dochovaných historických pramenů, které by líčily a dokumentovaly lásku a sexualitu mezi neheterosexuálními osobami. Těchto pramenů se mnoho nedochovalo a ty, co se dochovaly, bývají mnohdy zkreslené (Rupp 2002: 12-14). Důvodem, proč téma lásky a sexuality mezi neheterosexuálními osobami absentuje, je malá gramotnost, ale též odvaha. Tak jako romantické vztahy mezi neheterosexuálními staršími, tak sexuální touhy a akty mezi nimi vedou k jejich transcendenci (Ibid.: 15-20). Veškeré tyto zkušenosti a situace velmi zásadním způsobem přispívají k životní linii mých komunikačních partnerů_ek. Co je ale pro jedince důležitým aspektem, tak je zdůrazňování sebe samých v kontextu sebepojetí, tedy identity. Vyjednávání vlastní identity je spojováno s různými životními milníky, jenž posouvají pochopení (a někdy i přijetí) sebe sama_ého jako neheterosexuálního jedince. Sebepojetí člověka bych ráda posunula na úroveň nesoucí kód ‚nezaměnitelnosti‘, odkazující k alternativním strategiím sebepojetí, či resistantním přístupům komunikačních partnerů_ek.

6.1.3 Nezaměnitelnost¹⁴

Způsob života, jakým žijí neheterosexuální senioři_rky je reflektován jako „*životní obrátka*“. Na základě identifikace ‚neběžného‘ života se může starší osoba vymykat osobními charakteristikami. Paní Zina o tomto uvažuje následovně:

„No tak, že se asi trochu svým životním příběhem, svou povahou, svým přístupem k životu, svým prožíváním poněkud vymykám takové té běžné ženě dnešních dnů v mém věku. Třeba ty děti se nám nezadařily, že tak ňák ta rodinka, a děti a vnoučátka a co uvařit... a já nevím, co se děje na pavlači, to jsem nikdy neřešila, jo. Něco takového no ((smích)).“

Uvědomování si rozdílů v sociálních interakcích, tzn. mezi samotnými neheterosexuálními seniory_kami a svým okolím, je založené na genderu jako konstitutivní politice. To se projevuje pochopením normativních (zejména binárních) konceptů, jenž se projevují v celé sociální struktuře, tj. v sociálních institucích, v rodině, ve vzdělání, na trhu práce apod. (Scott 1999). Otázka politiky genderové konstituce vede k odmítnutí normativního nastavení a hledání alternativ, pomocí kterých neheterosexuální senioři_rky se snaží vymezit. Butler v tomto kontextu diskutuje o subversivní praktice genderu, jenž je součástí fantasmatu potěšení (Butler 1993: 226-228; Butler 2016: 140-141). Prostřednictvím formování nenormativních sociálních praktik si neheterosexuální senioři_rky budují prostor bytí, ve kterém se mohou cítit poněkud nestandardně.

„A že se nějak cítím jako obzvláště, že se třeba nechovám úplně jako průměrný jedinec v mém věku a ona (terapeutka) říká: ‚No vy nevypadáte jako babička, neoblékáte se jako babička, nejednáte jako babička...‘ Jo, takže... vlastně mi poskytla takovou zpětnou vazbu, jaký dělám já dojem. Tak (okolí) ode mě očekává nějaké takové standardizované chování, které já neposkytuji. Já poskytuji nějaké jiné, zřejmě. Jo, nejsem takový ten běžný jedinec.“

Pro stárnoucí neheterosexuální seniory_ky znamená životní fáze určitou rezistenci vůči heteronormativním obrazům, jenž ilustrují stárnutí neheterosexuálních osob jako negativitu, či

¹⁴ Koncept nezaměnitelnosti byl zvolen na základě jedné z výpovědí paní Ziny. Na jednom ze svých sezení získala komunikační partnerka zpětnou vazbu na osobnost od své terapeutky a to že: „*vy jste nezaměnitelná, jsou jiní lidé, třeba i hezčí, ale jsou zaměnitelní, vy jste nezaměnitelná.*“ Pojetí identity se tak nese celou koncepcí nezaměnitelnost, kde se objevuje v různých momentech.

degradaci (Sandberg 2008: 126-127). O strategii resistance vypovídá pan Radovan, a to v rámci příchodu stárnutí:

„No ono nějak to stárnutí přišlo, no. [...] já se prostě cítím líp mezi těma, kteří jsou o nějakou generaci mladší. Nerad řeším ,tohle mě bolí a tam mě píchlo...‘ No někdy si to člověk musí vyposlechnout, jo ale je to hrozná nuda. [...] a jak říkám, prostě nechci se vměstnat do kategorie starých lidí, nebo tak, i když jako věk je takovej a v podstatě asi těžko můžu prostě.“

Podobným způsobem ilustruje příchod stáří a jeho resistenci i pan Sebastián:

„A to já zase mám rád, když ty mladý jako do mě rejpu, protože tam máme takovej ten ping-pong a nadáváme si, ale víme, že to je sranda a jede se dál. A on mi taky jednou řek (kolega): ,viš Sebastiáně, ale to je přesně to jako... oni ty starý jsou někdy dětinský, vid‘?‘ A narážel prostě na něco, co já jsem řekl nebo jsem udělal.“

V neheterosexuálním stárnutí často absentují otázky rodiny, která může hrát důležitou roli v poskytování péče. Díky chybějícím rodinným svazkům se neheterosexuální senioři_rky potýkají s diskriminačními praktikami, jež vyplývají z nedostatečného uznání jejich osobních vztahů. Důsledkem toho může být odcizení se od sociálního života (Funders for Lesbian and Gay Issues 2004: 5-7). Vzhledem k tomu, že u Ziny dochází k absenci dětí a vnoučat, orientuje se na jiné aspekty sociálního života, čímž zaujímá subversivní postoj k normativním představám o stárnutí. Uvědomění si vlastní nezaměnitelnosti reflektuje skrze charakteristiku běžného jedince:

„No, tak že se orientuje spíš na potřeby jinejch lidí, směrem do rodiny a tam se hodně angažuje, a jako nezabývá se už jinak novými věcmi. Jo, třeba jít do taneční, to si neumím představit nikoho jako v mém okolí, nebo... no prostě něco takového. Spíš takový pasivnější už, takový odevzdanější.“

Součástí identifikace ‚nebýt‘ běžnou seniorkou je uznání, které zajišťuje rovnoprávní koexistence. V této souvislosti má každý neheterosexuální senior nebo seniorka možnost uznání, neboli politické integrace různých kulturních příslušností (Habermas 146-148). Předmětem politické integrace je nastavení osobní konformity, která je doprovázena performativitou (Butler 1993: 187-189). Jedná se tak o veřejný prostor čtení, což zprostředkovává embodiment (Ibid.: 128-129), jehož součástí je vizualizace člověka. Vnější

aspekt člověka navozuje pocity ohledně vnímání sebe samé_ho. Myšlenku více rozvíjí pan Radovan:

„Člověk akorát jako pocit vnímá, že už není tak atraktivní, jo že prostě někteří říkají: ‚Jo, on je starej, no ... on nám nerozumí, on už je starej, jo.‘“

Pan Sebastián reflektuje nejen vizualitu člověka, ale především vlastní emoce vnímá jako určitou sociální bariéru:

„Já třeba vim, jak vypadám [...] A to je ten rozdíl, to bych řek, že je ta bariéra, [...] takový ty šprýmky, který já zevnitř třeba vnímám jinak, než mě může vnímat okolí a to mi řekne, že jsem dětinský, no ((smích)). [...] Když najednou já v tom prostředí třeba chci zareagovat nebo tak, jak reagujou tydlety pětatřicátníci, pětáčtyřicátníci, tak ode mě se to bere jinak než od nich, [...] protože já jsem prostě v nějakým jiným šuplíčku té kategorie.“

Paní Zina vnímá bariéry především ve vztahu politického nastavení a seniorů_ek, respektive:

„Teď jestli se nějak rozvolnění ta opatření, tak se spíš obávám toho, že bude takový ten odstup vůči seniorům, že se řekne: ‚Aha vy jste riziková skupina, jo, vy sem radši nechoďte,‘ jo. Jo, mám třeba obavu, jak to bude s tím fitkem nebo tak. [...] Spíš mám jako z těch zpráv jako na internetu takový dojem, že jakoby ti senioři překáželi. [...] Dost často se vyskytuje ten názor, že ostatní se musí omezovat kvůli tomu, aby jako chránili seniory.“

V tomto případě se kategorizace lidí jeví jako podstata toho, jak se organizuje realita kolem nás, jež může vycházet z normativních strukturálních představ a očekávání. K tomu se vztahuje také způsob, jak smýšlet o stárnutí v kontextu neheterosexuálních zaměření. Jedním z možných interpretací může být právě infantilizace seniora_ky. Nepatřičný až infantilní náhled na starší neheterosexuální jedince vzniká nejen v průběhu sociálních interakcí, ale také na základě (vizuální) (re)prezentace člověka. Lidská těla, společně s jejich projevy slouží jako určující zdroj genderové identity (srov. Badinterová 2005: 13; Drummond 2006: 60-63; Fausto-Sterling 1997: 245-246). Šmausová (2002) diskutuje o výběru reziduální genderové identity, jež spočívá v neustálém zdůrazňování minimálních rozdílů v tělesných znacích, jimiž může být například výběr oblečení. Strategie tak vede k inherentnímu nátlaku heteronormativity. Tyto koncepce rezonují s archetypálními modely, ilustrující feminitu a maskulinitu (srov. Drummond 2006: 60-63; Pratt 1982). Archetypální (genderové) modely bývají také součástí

parodie stereotypizace: „no vy nevypadáte jako babička, neoblékáte se jako babička, nejednáte jako babička...“, jak o této zkušenosti hovoří paní Zina. Podobně ji také popisuje pan Sebastián:

„Když je mu šedesát a on si veme nějaký strečový džín, který slušej pouze a jedině hubenejm nohám, když je ten kluk nějaká dvacítká, nejpozději třicítka. Pak už to začíná bejt divný, a najednou si člověk řekne, že: ‚aha, tak ono tomu člověku je padesát a ono pro něj jsou furt ještě důležitý takovýdle jako módní prvky, aby se nějak prezentoval‘, to jako je nějaký... je to prostě divný, a on to tam taky takhle nazýval, že ‚is weird‘. A to je opravdu ‚weird‘. To je divný, a to okolí to tam začne potom vnímat už nepatříčně.“

Dílní koncepce (ne)tuctového stáří, ‚být jiným_ou‘, v sobě zahrnuje dva zásadní prvky, jimiž jsou moment sebeuvědomování vlastní odlišnosti a osobní charakteristika člověka, definovaná jako nezaměnitelnost. Jedním z klíčových situací či momentů uvědomování si vlastní ‚alterity‘ vznikl v rámci interakcí, konkrétně při vzdalování se okolí, svým vrstevníkům. Toto je pro mé komunikační partnery_ky, zejména pro pana Sebastiáná, jeden z klíčových momentů, jenž reflektuje ve svém vyprávění. Zároveň jeho uvědomění bylo doprovázeno řadou medicínských zákroků, mezi které patřily návštěvy u psychologů (například v rámci manželské poradny) a u psychiatrů. Z hlediska psychiatrického léčení se jednalo o medicínskou léčbu, zvanou ‚blinkačky‘. Co se Sebastiánova (vlastního i společenského) uvědomění týče, dochází u něj k jakémusi uvolnění, které reflektuje v porovnání vlastní zkušenosti a zkušenosti jedné komunikační partnerky, kterou jsem do výzkumu z nezařadila.¹⁵ Vlastní a společenské uvědomění reflektuje i pan Sebastián v porovnání se jinou ženou:

„Já si třeba myslím, že ta paní (jméno ženy) [...], tak že je to takový příklad, ktorej asi moc lidí kolem sebe nemá. Jo, a navíc ještě, jak vlastně přiznala, že to vlastně dodneška jako je věc pro její okolí, ta její podstata utajena, jo. Což já bych nevydržel, jo. A jsem rád, že to tak není.“

Sebastiánova reflexe je zajímavým momentem toho, co on sám pokládá za důležité v rámci jeho ‚nezaměnitelnosti‘ a sebeuvědomění, respektive jak celý proces ‚být nezaměnitelný‘ probíhal u něho, a jak odlišně probíhal_á u ženy, kterou uvádí v rozhovoru uvádí jako příklad. Zinin proces spočíval v poznávání nových forem vztahů, které měly formální podobu, avšak interakce mezi ní a druhými ženami překračovaly hranice formálnosti.

¹⁵ Více o této ženě píší v podkapitole 5.2 Průběh výzkumu.

Nenavázání partnerského vztahu si následně vysvětlovala jako, že: „*to byly takové případy, že prostě se nedalo do toho jít, jo aniž by to zničilo několik dalších lidí. [...] Jako kdybych byla třeba svobodná a ta dotyčná taky na tom tak nějak tak, jo tak by to byla jiná věc [...].*“ U paní Ziny tak docházelo k rizikovosti jejího manželství, čímž ji tyto nové formy vztahů v životě ani nějak neovlivnily.

Naopak Radovanův proces uvědomování spočíval s prvním seznámením toho, kdo je to neheterosexuálně orientovaná osoba. Ilustrace těchto osob tak probíhala na úrovni teatrálního vyjádření osobnosti, konkrétně v pohybech, oblékání, či tóniny hlasu. Těmto femininním charakteristikám Radovan neodpovídal, proto u něho došlo k sebeuvědomování výrazně pozdě než u ostatních komunikačních partnerů, tj. kolem padesátého roku života (přibližně v roce 2002). Radovan sebeuvědomění ‚odlišnosti‘ reflektuje jako dlouhodobější proces, kdy: „*jakoby nějak mě pochválily (dívký z rodiště) jakej jsem dobrej, že prostě s nima nekoketuju, jo, že teda se s nima kamarádím, že je se mnou legrace a všechno, a že s nima nekoketuju.*“ Argument přivádí pana Radovana k víře, což také přispělo k pozdějšímu klíčovému momentu uvědomování. I tento moment měl dvě fáze a to, ve vztahu k sobě samému, zejména při čtení dříve vydávaného časopisu. Druhou fází Radovanova sebeuvědomování bylo ve vztahu k druhým lidem, zejména k církevním představitelům. Fází ve vztahu k druhým hodnotí jako klíčový moment, protože se jedná o velmi specifické prostředí. Jednotlivé momenty sebeuvědomování hodnotí komunikační partneři_rky jako přijetí sebe samé_ho, a následně jako určitou vděčnost, nejen ve vztahu ke zkušenostem ve vztazích, ale také k jistému způsobu prožití vlastního života.

Díky procesu uvědomování si vlastní ‚jinakosti‘ se utváří pojetí sebe samé_ho. To, jak jedinci pojmají sebe samé, může mít zcela rozdílnou povahu, ve smyslu dekategoriace, tedy nedefinovat se jako gay, lesba, či bisexuál_ka apod. Moment, který rozvíjí paní Zina mi přijde velmi zajímavý, stejně tak jako je moment ‚nepřiznání‘ si kým osoba je, jak je tomu například u pana Radovana. U pana Sebastiánův dochází k pojetí vlastní identity již před pubertou a prostřednictvím vymezení se svému okolí, specificky z hlediska odlišných zájmů. Jako zajímavý moment shledávám strategii zdůrazňování sebe samé_ho, což souvisí s možností vyjednávání vlastní identity s okolím. Způsob, jakým neheterosexuální senioři_rky nabourávají genderové normativy je definován jako ‚nezaměnitelnost‘. Ta odkazuje k alternativnímu žití, ale i k subverzivitě identit. Lépe řečeno, koncept ‚nezaměnitelnosti‘ rozvíjí úvahy o pochopení sebe samé_ho v rámci nenormativity, například jak se osoby sami prezentují, či jak vlastní

prezentace pojmenovávají. Sebepojetí a reprezentace vlastní identity se prolíná s partnerstvím, respektive s nabouráním normativů a očekáváníí.

6.2 Polysémantické partnerství

Téma polysémantického partnerství se snaží o rozkrytí toho, co partnerství pro mé komunikační partnery_ky znamená, jak ho vnímají či jak ho prožívají se svými druhými. Zároveň se téma partnerství zdá být pro seniory a seniorky jako jeden z klíčových momentů v životě starších neheterosexuálních osob, protože během rozhovorů jsme oblast partnerství několikrát otevřeli_y. Polysémantické partnerství, jehož záměrem je rozmanitost v rámci neheterosexuality, ilustruje podoby vztahů, ve kterých se senioři a seniorky nacházeli_y či nacházejí. V této kapitole budu pracovat s termínem *(ne)tuctového stáří*, jež je záštitou neheterosexuálního stáří, a jež dotváří jednotlivé analytické koncepty. Jedním z nich je právě silný koncept, který se podílí na celistvější ilustraci *(ne)tuctového stáří*, polysémantické partnerství. Pro přiblížení partnerství napomůže zodpovězení výzkumných otázek, které si kladu v průběhu diplomové práce a to zda (a jakým způsobem) neheterosexuální polysémantické partnerství u starších osob nabourává genderové normativy? Jakým způsobem utváří svoji nenormativní identitu, která se pojí se stárnutím, respektive, zda vlastní prožitek stárnutí nabízí kritický pohled na stárnutí a společenská očekáváníí, a jaké strategie či životní rozhodnutí volí v partnerství senioři a seniorky, jejichž sebeprožívání a životní volby nekorespondují s genderovými normami a očekáváníími?

Kapitola si klade za cíl nastínit, jak moji komunikační partneři_rky rozvíjí svoji neheteronormativní genderovou a sexuální identitu prostřednictvím partnerství, a proč je pro ně partnerství důležitou částí jejich biografie. Díky této načrtnuté argumentační linii v první části přiblížím polysémii vztahovosti. V další části se budu věnovat prvotním zkušenostem v partnerství, propisující se do konstituce neheteronormativního stárnutí. Načež navazuje pohled na očekáváníí v partnerství ve starším věku. Posledním bodem je ilustrace toho, jak probíhají vztahy mezi jedinci. Veškeré tyto argumentační linie se podílejí na konceptu *(ne)tuctového stáří*.

V normativním pojetí je partnerství stavěno na párovosti, a to zejména mezi mužem a ženou. Zřídka se uvažuje o vztazích či lásce ve spojitosti s jejich různými formami

vyjádření, nebo mezi neheteronormativními jedinci. Milan Kučera podrobuje partnerství a lásku analýze polysémie, respektive že tyto dva koncepty mají různá pojetí, vztah mezi jedinci je vyjádřen různými formami (například sexuální a asexuální láska), ale také rozebírá rozhraní mezi opravdovou láskou a kamarádkou láskou (Kučera 2013: 369-376). Na Kučerovo myšlenky bych ráda navázala, ale převedla bych je na neheteronormativní polysémantické partnerství seniorů a senierek. Téma polysémantického neheteronormativního partnerství pojmám z hlediska formy, tedy toho, jak je partnerství ve stáří vnímáno, jaké normy a očekávání se k němu váží, a v neposlední řadě, jak partnerství probíhá u neheteronormativních seniorů a senierek. Polysémie u neheterosexuálních starších osob je ilustrována jako přátelství, ale také jako partnerství, jež je rovno manželství. Další polysémantickou formou může být platonický vztah, či dva souběžně vedené vztahy. Formy partnerství budu podrobněji rozvíjet níže. Nyní je zapotřebí konceptualizovat prvotní zkušenosti komunikačních partnerů_ek, které se propisují do toho, jak oni_y sami_y vnímají partnerství.

Partnerství mezi ženami podléhalo romanci. Historičky Faderman (1981) a Rupp (2002)¹⁶ definují partnerství u žen jako romantická přátelství, jehož podstatou je důvěra a silná intenzita přátelského vztahu. Partnerství mezi muži mělo podobnou formu, tj. milostný či erotický poměr, nebo přátelství. Vlivem náboženských struktur bylo neheterosexuální partnerství vpasováno do církevního prostředí, kdy se stalo předmětem rituálů, zbožštění, či projevem ctivosti (Řídký 2013: 387).

Jeden z prvních kontaktů s osobami, po kterých moji komunikační partneři_rky toužili_y, byl platonický vztah s druhou osobou, jako tomu bylo u pana Sebastiána:

„Kolem pětadvaceti, šestadvaceti u mě asi vyvrcholil takový platonický vztah s mým kamarádem heterákem, kterýho jsem měl hrozně rád. Furt jsem ho chtěl vidět, ale nikam to samozřejmě nevedlo.“

Zamilovanost do osoby stejného pohlaví (subjektů, po kterých osoba touží) nutně nemusela být opětována, jako tomu bylo u pana Sebastiána, ale přispěla k formování vlastní genderové a sexuální identity (Butler 2014: 211-213).

¹⁶ Odkaz na historičky Faderman a Rupp je pro mě pro mě důležité, protože s nimi pracuji jako s primárními prameny ilustrující tehdejší lásku mezi ženami a její možné formy. Faderman se věnuje otázce vzájemných vztahů mezi muži a ženami datujíc od konce 19. a začátkem 20. století. Rupp se soustředí na partnerskou lásku mezi ženami od 17. století, přičemž kniha provádí čtenáře a čtenářky jednotlivými obdobími.

Podobnou zkušenosti zažívala také paní Zina, kdy: „ navštěvovala jsem různé úřady, kde jsem se setkala s jednou paní advokátkou, tak to byl právě ten platonickéj (vztah).“ Zinin vztah s advokátkou se odehrával pouze v rámci vnitřního zalíbení, a Zina jej definuje jako platonický vztah. Důvodem bylo vyhodnocení vztahu s potencionální partnerkou jako rizikového, respektive že by její vztah se ženou by mohl mít negativní dopad pro jejich blízké okolí. Pro Zinu je tato zkušenost důležitá, protože mi ji vyprávěla v souvislosti s prvním uvědoměním, přičemž nezapomněla zdůraznit, že ji trvalo dlouho, než se odhodlala takovému to „vztahu nevztahu“, jak sama říká a následně k otevřeným sexuálním vztahům. Mnohdy takovéto situace přispívaly k uvědomění si sebe samé_ho, ale neprojevovalo se v nějakých razantních změnách, kdy by tyto osoby navázaly nějaký hlubší, například sexuální, vztah. Prvotní zkušenosti se pojí nejen s vnímáním sebe samé_ho, ale též se strategiemi a životními volbami, které volí neheterosexuální senioři a seniorky ve svém stáří či jeho prožívání. O jednom takovém příkladu vypovídá pan Sebastián:

„Já naopak si kolikrát říkám, že mezi gaye vlastně nechodím až tak často, jak možná bych teda měl nebo že bych... ted' nevím, jestli to řeknu správně, ale že bych si vlastně toudletou cestou měl připravovat, nebo měl jsem si býval připravovat to zázemí a podhoubí, abych měl prostě na to stáří, aby kolem mě bylo dost lidí, jo.“

Sebastiánova výpověď mi přijde velmi důležitá z hlediska představ o vlastním stárnutí v souvislosti s neheterosexualitou. Zároveň spojitost mezi prvotními zkušenostmi v partnerství a uvědomění si své identity se propisuje do uvažování o stáří, jako je tomu u pana Sebastiáná. Ten nabývá vědomí, že si nevytváří síť starších gayů, který by měl kolem sebe až bude ve stáří potřebovat více péče.

Vyprávění komunikačních partnerů_ek o jejich partnerstvích či zkušenostech s druhými osobami se velmi často propisovalo do přemýšlení o stáří, tak jak jej prožívají nyní, či jak na něj nahlíží v kontextu budoucnosti. U některých neheterosexuálních starších osob se dřívější zkušenosti a prostředí, ve kterém se nacházeli, konstruovalo i to, jak ve stáří vnímají samotné partnerství, jak to partnerství probíhá, či jaké představy si do něj promítají.

Normativní představy o partnerství se promítají do celkového obrazu života starších lidí. Koncept *(ne)tuctového stáří*, který jsem si zvolila jako zaštiťující analytický kód je dotvářen polysémantickým partnerstvím. Pnutí, které je mezi těmito dvěma koncepty odkazuje ke strategiím a vymezení se normativnímu ‚ideálu‘, specificky ‚tradičnímu rodinnému obrazu‘.

Velmi dobře toto ilustruje paní Zina: „*takovéto stařečkování a babičkování a dědečkování je něco, co sluší hlavně rodině, jo... vnoučatům vůči svým babičkám a podobně*“. V Zinině tezi spatřuji vymezení se monogamním vztahům, jenž je ukotvováno skrze obrazy nukleární rodiny, které by se následně měly promítat i do pozdějšího věku, a to v jejich roli babiček a dědečků. U neheteronormativního stáří tento silný heteronormativní argument velmi často absentuje, jako tomu je v případě všech mých komunikačních partnerů_ek. Ze Zinina argumentu vyvstává to, že „*babičkování a dědečkování*“ je požadavek, vycházející ze strany vnoučat, nikoliv z pozice samotných starších osob. Absence obrazu nukleární rodiny je způsobena historickým kontextem, jímž byla homofobie a neviditelnost neheterosexuálních osob (Knauer 2011: 8). Díky takovým zkušenostem mnozí jedinci v průběhu svého života, ale též i ve stáří začali rozvíjet to, čemu se říkat polysémantické partnerství. To má mnoho variabilních podob. Jednou z nich je výše popsaná platonická láska. Další možný způsob toho, jak praktikovat polysémantické partnerství ve stáří ilustruje na svém příběhu pan Radovan, a to ve smyslu praktikování církevního života a své neheterosexuality, nebo pan Sebastián, který si utváří spíše přátelské vztahy. V následující pasáži bych ráda ukázala detailnější uchopení polysémantických partnerství mých komunikačních partnerů_ek.

Normativní nastavení společnosti a společenských struktur doléhá na vnímání sebe samých, ale také to, jak uvažuje o (polysémantickém) partnerství. Dlouhodobý útlak na neheteronormativní jedince mnohdy způsobil přílišné odpírání sebe samého. Ve svém vyprávění toto zdůrazňuje pan Radovan, který i ve stáří považuje své partnerství: „*jako kamarádství, přátelství. Na tom nebylo tak nějak příliš něco víc. [...] Jak říkám, já jsem si to hrozně dlouho nechtěl přiznat, jo.*“ Pan Radovan ve své výpovědi doznává, že osoby, vyskytující se ve svém okolí, které vnímal jako kamarády, byli ve skutečnosti osoby, se kterými komunikační partner navazoval partnerské vztahy. Jeho další úvahou se stává to, že k těmto uvědoměním dochází v pozdějším věku, tj. až po padesátém roce.

Pan Radovan osoby, po kterých toužil „*vždycky vnímal spíš jako kamarády, jo. Hluboká přátelství, dejme tomu, že jsem si to říkal.*“ Otázka, která se zde vznáší je, jak takové vztahy podle pana Radovana probíhaly. To, jak tyto vztahy vypadaly, či byly ‚dělané‘, popisuje Radovan následovně:

„*Důvěrný, velice důvěrný. V tom to asi bylo, jo a vlastně nikdy jsem neměl v takovýhle hloubce, v takový intenzitě přátelství s děvčetem, nebo prostě s někým druhého pohlaví. U kluků jsem to vnímal jako kamarádství takže, proto tak dlouho jsem v tom vězel (v neuvědomění si, že*

se jedná o city, lásku). [...] A u některých těch vztahů si uvědomuji, že to byla taková ta latentní láska, jo.“

Aspektem polysémantického partnerství ve stáří je právě ta nejednoznačnost vztahu, ve smyslu vytvoření si hranic partnerské lásky a přátelství. Nemožnost vytvoření si hranic mezi partnerským a kamarádkým životem je způsobena nenormativní neviditelností v normativní společnosti. Díky neviditelnosti neheterosexuality absentuje artikulace vlastní identity a osvojení si neheterosexuálních možností v partnerství ve stáří. Historik Franz Schindler (2013: 300-301), který se věnoval orální neheterosexuální historii státního socialismu v Československu, píše, že neheterosexuální osoby, zejména muži, vyhledávali v Československu za pozdního socialismu vztahy, buď pro rychlé sexuální vyžití, či pokud udržovali dlouhodobější vztah s jiným (velmi často ženatým), mužem, jednalo se o skryté partnerství. Schindlerův argument poukazuje na duální systém partnerství, kde vztah mezi dvěma jedinci probíhal zneviditelněně. Vypichuji právě tuto jeho tezi, protože mi přijde velmi zásadní vzhledem ke konstrukci mého tématu, neheterosexuálního stáří. Hlavní důvod tkví v tom, že na základě svých provedených rozhovorů se s Schindlerovo myšlenkou neztotožňuji, protože partnerství mých komunikačních partnerů_ek neprobíhá skrytým způsobem, ale naopak se snaží o zviditelnění. A probíhají, nebo v případě paní Ziny probíhaly, se souhlasem druhých osob (manžela/manželky), či o nich a jejich partnerství jejich okolí vědělo.

V kontextu současných diskuzí se partnerství u neheterosexuálních seniorů dává povětšinou do souvislosti s péčí, kdy mladší osoba pečuje o starší_ho partnera_ku. S tím také souvisí nastavení legislativy v případě, že jeden z partnerů_ek zemře, druhý_á nemá nárok na dědictví své_ho zesnulé_ho partnera_ky. Mnohdy se tyto jedinci vyskytnou bez finančních prostředků a bez domova. Co hledání nových partnerů_ek týče, seniori a seniorky dnes vyhledávají svůj protějšek prostřednictvím online seznámk (Dobešová 2019).

Ve veřejném prostoru také vstupuje napovrch intimita mezi neheterosexuálními seniory a seniorkami. Nikola Forejtová věnovala tomuto tématu několik odstavců, kde rozebírá, že sexuální akt mezi neheterosexuálními seniory a seniorkami je stále považován za tabu. Zároveň senior, se kterým byl rozhovor pro deník prováděn upozornil na to, že jeho život se nikterak neliší od ‚běžných‘ heterosexuálních seniorů a seniorek (Forejtová 2021). Podobně to vidí i paní Zina, která popisuje svůj partnerský život se ženou v seniorském věku. Partnerství popisuje následovně:

„Já jsem třeba vařila a ona dělala zas nějaké práce třeba kolem toho domku, [...] Jo, já jsem třeba hodně čerpala její praktické znalosti, a ona zase měla třeba se zajímalá o to, co já jsem studovala nebo tak. Byl to partnerský vztah, byl tam sex, a jako bylo to fajn.“

I přes normativní otázky představ a očekávání si paní Zina vyjednává vlastní prostor, který je definován v rámci jejího společného žití s partnerkou. Podobně i pan Sebastián se snažil ve svém životě vytvořit si prostor, ve kterém by se mohl rozvíjet a žít pohodlnějším způsobem. To se dělo prostřednictvím úvah o založení rodiny. Takto to přibližuje pan Sebastián:

„Kolem čtyřicítky jsem se tím velmi zabýval, jestli by tam nějaká šance, miniaturní, byla, že bych prostě měl potomka s nějakou ženou nebo s lesbou, jo, ale pak k tomu nějak nedošlo.“

Ze společenských struktur se nelze plně vymanit, ale lze koexistovat a vyjednávat si vlastní prostor, ve kterém neheterosexuální senioři a seniorky mohou žít. Jejich možnými přístupy jsou žití v partnerském vztahu, či založení rodiny s lesbickou ženou.¹⁷

Polysémantické partnerství jako analytická kategorie sloužící k lepšímu pochopení toho, co je to *(ne)tuctové stáří* se zaměřuje na vztahy mezi neheterosexuálními seniory a seniorkami, které se vyznačují svoji mnohovrstevnatostí. Ta je prováděná prostřednictvím strategií, které seniory a seniorky vymezují vůči té ‚běžné‘ většině starších osob. Neheteronormativní *(ne)tuctovost* stárnutí spočívá například ve vedení paralelních vztahů. Tím svůj život obohacuje paní Zina, která říká, že její vztahy se ženami vždy byly *„za trvání manželství. Bylo to ale v podstatě s manželovým souhlasem. Dokonce bych řekla i na jeho popud, s jeho vědomím, pochopitelně.“* Další strategií je platonická láska, která bývá v počátcích sebepoznání, či ve vztahu k osobě, která je si přiřazuje status heterosexuální osoby. Koncept hlubokých přátelství je z mého hlediska velmi zajímavý, protože se jedná o partnerství mezi dvěma osobami, přičemž tento vztah je na úrovni manželského svazku. Domnívám se, že hluboká přátelství, tak jak o tom hovoří jeden z mých komunikačních partnerů, je výsledkem historických událostí. Lépe řečeno chybějící materiály o neheterosexuální lásce, partnerství a obecně o jejich existenci, napomáhají identifikaci vztahovosti mezi seniory a seniorkami velmi variabilními způsoby, jako je například přátelství, či platonická láska. U hlubokých přátelství může být součástí tohoto vztahu sexuální akt, ale není to podmínkou. Naopak velmi často sexuální

¹⁷ V této souvislosti bych ráda poukázala na nové a alternativní formy a vzorce žití v intimních vztazích. Ulrich Beck a Elisabeth Beck-Gernsheim (1995) ilustrují nové rozměry v kontextu rodiny a s odkazem na modernitu společnosti, úžeji pak například Petra Kutálková (2015), či Věra Sokolová (2009) v souvislosti v homoparentalitou.

vyjádření u seniorů a seniorek absentuje. Otázka viditelnosti neheterosexuálních seniorů a seniorek v partnerství je také poměrně zásadní, zejména pro tuto část analytické práce. Schindler (2013: 308) ve své práci odkazuje k projevům lásky mezi osobami, které jsou ‚skryté‘ povahy. Tuto myšlenku nesdílím, protože moji komunikační partneři_rky vyjednávali své vztahy s poměrnou otevřeností, jak bylo podrobněji rozepsáno v této kapitole. Invertní partnerství starších jedinců též rozvíjí úroveň pochopení sebe samé_ho. Životní milníky a vztahy, které se podílejí na spoluutváření identity seniorů_ek bych ráda posunula na úroveň strategií, konkrétně, jak zkušenosti a situace přispívají k současnému prožívání stáří.

6.3 Seniorský věk, aneb „počkej to bude...“

Normativně nastavená společnost často pracuje s představami o stáří a stárnutí jako o izolované fázi lidského života. K tomu přispívá (institucionalizovaná) marginalizace starších osob, jako méně (sociálně a ekonomicky) schopných. Mnohem silnější tenze shledávají starší osoby neheteronormativních sexuálních a genderových identit, kteří byli v minulosti trestáni za svoji invertní identitu (srov. zahraniční kontext Knauer 2011: 4-9; Knauer 2013; český kontext Himl et al 2013; Seidl 2012). V této kapitole se pokusím o nástin toho, jak neheterosexuální senioři a seniorky prožívají stáří, a o zodpovězení výzkumných otázek, specificky jakým způsobem neheterosexuální stáří nabourává genderové normativy, zda vlastní prožitek stárnutí nabízí kritický pohled na stárnutí a společenská očekávání. S tím souvisí otázka voleb, respektive, jaké životní volby volí neheterosexuální senioři v souvislosti s představami a očekáváními, které jsou spojené s jejich neheteronormativitou.

V první části se dotknu normativních představ a očekáváních o seniorech a seniorkách v oblasti jejich produktivního života. Kapitola, která dává nahlédnout zejména na konkrétní zkušenosti neheterosexuálních seniorů a seniorek ve stáří, jejichž volby volí s ohledem na vlastní biografii a neheterosexualitu, se v několika částech odkazuje na zahraniční literaturu. Důvodem je absence literatury v českém kontextu a témat, které v české literatuře nejsou konceptualizována, a tudíž není s nimi nějakým způsobem pracováno. Zahraniční literaturu dávám do souvislosti s českými neheterosexuálními seniory a seniorkami, se kterými jsme prováděla rozhovory jako možné alternativní volby a jako srovnání s českou kulturou.

Stáří je na základě sociální a ekonomické (ne)schopnosti diskriminováno. Starší osoby ovlivňuje to, jakým způsobem participují na sociálním a ekonomickém životě. Téma produktivity u starších osob spojovano s odchodem do důchodu, z čehož může vyplývat i osobní nepohoda, jež se promítá do chudoby seniorů a seniorek (Nová 2020). Tuto linii blíže rozvíjí paní Zina ze svého vlastního pohledu, ale také z pohledu okolí:

„Do důchodu jsem šla ráda, a přesto, že mě všichni strašili, když jsem odcházela ze zaměstnání, z toho klasického, to mi bylo asi čtyřicet let... ,počkej to bude strašný, nebudeš mít lidi kolem sebe‘. Ne nestalo se vůbec nic. Vůbec, vůbec nic v tej době, ani nějak kolem té mojí šedesátky, [...] nic mě nepotkalo, žádná duševní trýzeň z toho, že nejsem zaměstnaná.“

Výpadek z pracovního života, a tudíž i ze sociálního života může mít za následek postižení jedince z hlediska ztracení sociálních kontaktů, načež naráží paní Zina. V její výpovědi spatřuji dvě roviny. První rovinou jsou představy okolí o tom, až člověk půjde do důchodu, což reflektuje moment: *„počkej, to bude strašný, nebudeš mít lidi kolem sebe“*. Druhou rovinu představuje Zinin úryvek, kde reflektuje, že odchod do důchodu, či pozdější věk, ji nepřinesl žádné výrazné sociální výkyvy a samotu, tak jak to popisuje okolí. Paní Zina tak nepodléhá okolní tzv. dvojité diskriminaci. Ta je založená na věku/věkové kategorii osoby a sexuální a genderové identitě. O nenormativním stárnutí vypovídá jako, že: *„co si někdo o mně myslí, tak to nevím, to vůbec neřeším. Možná je to dáno už tím opravdu pokročilým věkem. Člověk už něco zažil, ale ne že bych si lámala hlavu, něčím co stejně už nevyřeším.“* Toto byla Zinina odpověď, když jsem položila otázku, která se zaměřovala na představy o stáří. Z její výpovědi je patrné osvobození od normativních představ o stárnutí, což dokazuje reflexe toho, že neřeší, co si o ní myslí okolí. Avšak, téma, které je pro nejen Zinu důležité, tak je sociální povědomost o tom, že i senioři a seniorky mohou být jiné, než heterosexuální orientace.

Pro starší osoby je poměrně důležitá informovanost okolí, tedy že nenormativita se týká i starších osob, pro které je potřeba zajistit vhodnou a otevřenou (institucionální) péči. Brian Heaphy, Andrew Yip a Debbie Thompson poukazují, na to, že starší neheterosexuální osoby prožívají stárnutí s mnohem menšími problémy, než jejich heterosexuálně orientovaní vrstevníci. Důvodem dle nich je, že nenormativní identita je historicky stigmatizovaná, a život žitý v této identitě umožnil různé strategie, jak zvládat sociální nátlak (Heaphy, Yip, Thomson 2004: 884). O jedné ze základních strategií, jak nenormativní senioři_rky mohou prožívat stárnutí hovoří pan Sebastián:

„Máme internetový zkoušky toho gay sboru. [...] V tom druhým sboru, kde jsem byl roky předtím, tak to jsme sice před měsícem a půl natáčeli pro televizi to, co se mělo provádět už v prosinci i pro veřejnost, jo taková ta kouzelná rybovka, jako scénické provedení.“

Jiný komunikační partneri_rky zasvěcují svůj čas cestování, zejména v době před koronavirem, kdy například paní Zina byla ještě ve vztahu s jednou ženou, se kterou *„jezdívala jsem tam (na chatu své přítelkyně) každý víkend. Trávila jsem tam svátky a ... takže to jsem se věnovala hodně tomu, a no potom jsem chodila do různých kurzů, do těch klubů.“* Pan Radovan se snaží rozvíjet v cizích jazycích, kdy hovoří, že *„v osmašedesáti jsem se zbláznil a začal jsem na internetu se učit anglicky, tak jsem zvědav.“* Paní Zina se též věnuje studiu cizích jazyků, zejména ve stáří docházela na kurz čínštiny, která se jí velice zalíbila z jednoho televizního ranního vysílání. V případě mých komunikačních partnerů_ek nelze hovořit o sociální izolovanosti.

Druhou strategií je sociální neizolovanost a rozšíření sociálního kapitálu. Zahraniční studie většinou uvádějí, že neheterosexuální jedinci, zvláště starší osoby vyhledávají komunitní místa, kde se mohou cítit otevřeně z hlediska jejich nenormativní identity, a tudíž i pohodlně (Boggs et al. 2017: 1547; CPA 2016). V českém prostředí nenalezneme komunitní místa, která by též sloužila jako forma sociální péče o starší jedince (viz. CPA 2016: 6). Sociální neizolovanost, neboli sociální otevřenost reflektuje pan Sebastián jako investici:

„Nikdy neváhej a snaž se investovat do setkání, snaž se investovat do nějakých akcí, kde sezveš lidi a to nemusí být jenom oslavy, to můžou bejt nějaký společný výlety nebo něco. Nikdy nešetři na tom investování, že prostě sezveš šest lidí jenom na oběd, jo. A to je přesně ono, jo.“

Téma investice ve formě trávení společného času je pro mnoho starších osob cenným statkem, zvláště v době koronavirových vln, kdy je jakékoliv scházení se velmi omezené. Čas z hlediska navazování sociálních kontaktů před koronavirem a během pandemie popisuje paní Zina:

„Když jsem jezdila za tou kamarádkou do toho jejího města, tak jsme chodily plavat tam do bazénu. [...] Jo, že vy se mi správně ptáte, co třeba dělám nebo jaké mám úmysly nebo, jo co tak... k čemu směřuji, takže toho by bylo hodně, jenže bohužel tohle je teď možné dělat jen velmi málo. No i tak z toho mála se snažím vytěžit co se dá.“

Jinou formu sociálního kapitálu vnímá pan Radovan, který vidí jako velmi smyslounou investici pomoc druhým lidem. Protože pan Radovan pochází z církevního prostředí, spadá tak do církevních organizací pro neheterosexuální jedince. Jeho pomoc se obrací nejen k těmto lidem, ale také k starším osobám, kteří jsou již méně pohybliví.

„Jestli znáte (název organizace), tak tam jsem měl svou kolonku, prostě jako radit [...], teďkon momentálně jsou to spíš lidi, ty starší, kteří už se na mě třeba někdy obrátili. [...] Chodím za jednou paní, starší paní, ona už je taky upoutaná na lůžko, už pořádně ani neslyší, tak si píšem, jo.“

Setkávání se s ostatními lidmi, zejména neheterosexuálně orientovanými je poměrně důležitou rovinou pro to, jak prožívat to své stáří. Je důležité upozornit na to, že starší jedinci netráví svůj čas pouze v uzavřených neheteronormativních skupinách, ale navazují často a otevřeně kontakty s heteronormativními i neheteronormativními lidmi.

Poslední strategií, kterou shledávám jako důležitou pro mé komunikační partnery_ky je pozitivní myšlení a vděčnost. Pozitivní myšlení se váže nejen k samotnému prožívání stáří, ale především ke zdravotnímu stavu. Ten byl v mých rozhovorech hojně diskutován, a to zejména v protikladech. Dobrý zdravotní stav dle mých komunikačních partnerů_ek nasvědčoval lepšímu a pozitivnímu prožívání stáří, kdežto horší zdravotní stav, zejména fyzická nepohyblivost byla povětšinou spojována s negativismem, tak jak o tom hovoří pan Radovan:

„Teď si říkám, že se rozhodně budu bránit třeba vozejku, a že se budu snažit být nějak čilej, jako jsem teď, i když už teď poznávám, že už to není ono, co to bylo před deseti lety, že.“

Velmi podobně líčí svůj strach z fyzického postižení těla i pan Sebastián:

„Kdyby to ale bylo furt stejný, to znamená, že bych byl schopn se vlastně sám sebe opečovat nebo tak, tak je to vlastně výborný, jo. Já se nejmíc bojím takový hrůzy, že by člověk už byl v takovym stavu, že nebude moct, že se nebudu moct hýbat nebo že něco bude nějaká nemoc nebo... to je strašná představa, jo.“

Neheterosexuální senioři_rky mnohdy v této fázi zakouší poměrně velkou míru nejistoty a strachu, což také reflektuje pan Radovan: *„momentálně tady žiju s kamarádem, kterej snáší i to, že jsem někdy na něj hnusnej, tak si říkám, že je to naděje, že ten člověk mě neopustí, a že když už mě život dotlačí na vozejk, tak mě třeba na něm bude i tlačit.“* Jeho naděje je

součástí soužití s jeho partnerem, v Radovanově terminologii kamarádem, od čehož se odvíjí i následná projekce a prožívání stáří jako takového.

V rozhovorech nezazníval důraz pouze na fyzické, „plně“ funkční, tělo. Komunikační partneři_rky zaměřovali svoji pozornost na vlastní psychickou vyrovnanost, kterou projektovali_y do vděku. Jeden takový příklad ilustruje i paní Zina, pro kterou je život nestabilním a dynamickým procesem a stáří je určitou projekcí různých životních situací:

„Má člověk hodně zkušeností, hodně zážitků, v různých dobách s různými lidmi, všelijakých zvratů a klopýtání a nějakých, já nevím, tragédií a zase zvedání se nějak z toho dna a zase jako přejítí do nějaké jako fáze, takové té stability a zvládání a radostného nějakého toho života, no tak tak nějak jako no. Jsem za to vděčná.“

Stáří jako životní fáze jedinců je spjatá s několika rovinami, které mají vliv na vlastní prožívání stáří jako neheterosexuálních jedinců. Je zpětným pohledem vlastní zkušenosti a situace, které si jedinci prožili, a od kterých se následně odvíjí jakékoliv prožívání. Mnohdy je bráno jako životní vyvrcholení, kdy mohou pociťovat vděk.

6.4 Shrnutí

Fenomén *(ne)tuctového stáří* odkazuje ke strategiím toho, jak nenormativní senioři_rky „dělají“ stáří., respektive ke strategiím a životním volbám, které volí starší lidé, jejichž genderové identita je nenormativní. Fenomén *(ne)tuctového stáří* je utvářen představami o stáří, očekáváním a s genderově stereotypními vzory. Zároveň koncepce zahrnuje soubor momentů, které se podílejí na utváření nenormativního stárnutí. Jedním z nich je koncept *„být jiný_á“*, který komplexním způsobem ilustruje fenomén *(ne)tuctové stáří*. Toho je docíleno momentem sebeuvědomění, který se rozvíjí v Československé socialistické republice, tedy během silného vlivu medikalizace nenormativních identit a jejich „nápravy“. Další nedílnou součástí fenoménu je pojetí vlastní identity starších osob a to v klíčových životních momentech, interakcích, ale též v (de)kategorizaci sebe samé_ho, o čemž pojednávám jako o „ilustracích politiky vlastní identity“. Posledním momentem kategorie *„být jiným_ou“* je stáří pojímané jako „životní obrátka“. Ta odkazuje k vizualitě člověka, jak se senioři a seniorky vztahují ke své nenormativitě, jak sami sebe definují a jak „dělají“ to „neběžné“ stáří s odkazem na svoji genderovou identitu.

Druhou strategií je *„polysémantické partnerství“*, jež je spleť oblastí lidského života, zvláště pro nenormativní seniory_ky, vyrůstající v minulém století. Polysémantičnost vyplývá ze „svobodnější formy prožívání vztahů. Tento nelimitující rys vztahů odkazuje k utváření nenormativních partnerských vztahů, s absencí rodiny, někdy i sexuálního styku, ale také ilustruje nemonogamní pojetí partnerství.

Poslední strategie uceluje analytickou část, respektive provazuje dvě předchozí strategie, tedy, že životní milníky a partnerství se podílejí na tom, co pro mě komunikační partnery znamená nenormativní stáří. Specificky se tato strategie, definovaná jako *„seniorský věk, aneb „počkej to bude...“*, věnuje tomu, jakým způsobem se zkušenosti a momenty podílejí na tom, jak starší lidé vnímají a prožívají stárnutí. Stáří, o kterém je pojednáváno v souvislosti s klíčovými momenty. Prvním takovým momentem je osobní rozvoj seniorů_ek, který je koncipován jako učení se cizím jazykům, cestování, docházení do hudebních sborů. Druhým momentem je neizolovanost a rozšiřování sociálního kapitálu. Koncepce spočívá v investici do trávení společného času s přáteli a pomoci druhým lidem, kteří pomoc vyhledávají, či vyžadují. Pozitivní myšlení a vděčnost je poslední rovina, která dotváří fenomén celé diplomové práce, a jíž je *(ne)tuctové stáří*. Tato třetí rovina strategie *„stáří, aneb „počkej to bude...“* je výrazně diskutována v protikladech, specificky, co se zdravotního stavu týče. Dobrý zdravotní stav nasvědčuje „lepšímu“ prožívání stáří, zatímco například *„vozejk“* je konotací negativního zdravotního stavu.

Z dílčích koncepcí, jako je *„být jiný_á“*, polysémantické partnerství a *„stáří, aneb „počkej to bude...“* vyplývá diskurz *(ne)tuctového stáří*, který je utvářen celkovému vymykání se stereotypnímu obrazu normativního stárnutí. Navíc fenomén *(ne)tuctového stáří* je charakterizován aletrnativním pojetím a dekategoriací sebe samé_ho, mnohovrstevnatostí partnerství, neizolovaností a osobním rozvojem starších osob. Všechny tyto strategie, ze kterých vyplývá diskurz *(ne)tuctového stáří*, mají vliv na prožívání nenormativního stárnutí.

7 Závěr

Výzkumným záměrem diplomové práce bylo přiblížení stárnutí nenormativních seniorů a seniorek. Konkrétně jsem se zaměřovala na oblast toho, zda (a jakým způsobem) nenormativní lidé „dělají“ stárnutí. Pomocnými výzkumnými otázkami pro přiblížení jejich stáří a koncipování fenoménu *(ne)tuctového stáří* byly, jak starší nenormativní osoby prožívají stárnutí? V tomto smyslu bylo potřeba ukázat zda (a jakým způsobem) neheterosexuální stáří nabourává genderové normativy, jakým způsobem utváří svoji nenormativní identitu, která se pojí se stárnutím, respektive, zda vlastní prožitek stárnutí nabízí kritický pohled na stárnutí a společenská očekávání. S tím také souvisí otázka, jaké strategie či životní rozhodnutí volí senioři a seniorky, jejichž sebeprožívání a životní volby nekorespondují s genderovými představami a očekáváními. Díky takto definovaným cílům byla zvolena kvalitativní metodologie, specificky biograficky orientované rozhovory, které zmapovaly diskurz *(ne)tuctového stáří*.

Studie *Out and Visible*, pod záštitou *Service and Advocacy for LGBT Elders*, reflektuje, že vztah mezi stárnutím a životem nenormativních starších osob je nedostatečně prozkoumán, a proto se snaží prostřednictvím této studie zviditelnit obavy a aspirace nenormativních seniorů a seniorek. Soustředí se na oblasti, vztahující se k realitě nenormativnímu stárnutí, ale také se zaměřuje na obavy, jednání zejména v oblastech jako je zdravotní péče, důchod a jiné podpůrné instituce. Též odhaluje poznatky o nenormativních starších s důrazem na jejich obavy ze stárnutí, strachu z odsouzení, nedostatečné péče ze strany poskytovatelů (zdravotní a sociální) péče, či z finanční nejistoty (SAGE 2014). Mark Hedges uvádí, že nenormativní stáří je na základě věku a genderové identity stigmatizováno. Poukazuje na to, že nenormativnost znamená pociťovat stud, či působit na někoho zvláštně. Tato charakteristika byla obvyklou zejména v padesátých letech dvacátého století, tedy když současní senioři a seniorky byli_y v mladém či dospělém věku (Hedges 2006: 1-3). Na Hedgesovo článku je zajímavé to, že spojuje koncept nenormativního stáří se sociální gerontologií. Přesněji řečeno, spojením těchto dvou oblastí se snaží o zpochybnění heteronormativního pojetí starších osob a vlivu, na nějž působící (Hedges 2006). Tvrdí, že by se nenormativním seniorům a seniorkám mělo dostat uznání. Zároveň aplikace nenormativity na gerontologický diskurz by znamenala rozmanitost sexuality a její zdůraznění (Ibid.).

V tomto smyslu je potřeba ukázat na diskurz *(ne)tuctového stáří*, jež je spojen se strategiemi podporující sociální uznání nenormativního stárnutí. Jednou z těchto strategií je

„být jiným_ou, jež zahrnuje sebeuvědomování, pojetí vlastní identity a „nezaměnitelnost“. Koncepce sebeuvědomění se zaměřuje na klíčové momenty vedoucí k uvědomění si „alterity“. Diskuze se odehrává v Československé socialistické republice, kdy byly podrobovány medicínským a psychologickým zákrokům mající za cíl „(vy)léčení“. Zajímavým momentem je, že komunikační partneři_y prožívali_y proces sebeuvědomování velmi rozdílně, například „ještě před nástupem puberty“, „ve formální vztahu [...], kde se očekává jistý způsob jednání“, či „při čtení časopisu“. Uvědomování si vyplývá z pojetí sebe samých. druhým konceptem strategie „být jiný_á“ je „nenormativní sebepojetí“, které shledávám jako jedno z důležitých témat rozhovorů a celého tématu diplomové práce. Důvodem je, že se téma objevovalo ve všech provedených rozhovorech. Performace identity je koncipovaná jako teatrálnost. Koncepce odkazuje na „parodovanou identitu“, která se projevuje prostřednictvím popularizovaných stereotypních představ. Součástí pojetí identity je také to, jakým způsobem o sobě lidé přemýšlejí, jako tomu je v případě paní Ziny, která vlastní identitu dekategoriňuje. Strategie dekategoriňace spočívá v tom, že samu sebe nedokáže „relevantně“ klasifikovat, jak sama popisuje: „jestli jsem hetero, nebo homo, nebo bi, nebo co jsem. já nevím, ale moc to neřeším.“ Pojetím sebe samých jedinci zdůrazňují vlastní identitu a resistantní přístup, definován jako koncept „nezaměnitelnosti“. Poslední koncepcí strategie je „nezaměnitelnost“. Koncept odkazuje k alternativním způsobům žití nenormativních seniorů a seniorek a k resistantnímu přístupu k životu. To je ilustrováno výpověďmi, jako je například: „vymykám se té běžné ženě dnešních dnů“, „nerad řeším, kde mě píchlo“, nebo „oni ty starý, jsou někdy dětský“. Z příkladů vyplývá alternativní prezentace, či pojmenování a v rámci nenormativity. Strategie „být jiným_ou“ se prolíná s otázkou partnerství.

Signifikantní roli v životních liniích nenormativních starších osob sehráli druzí, specificky osoby, ke kterým jedinci během svého života chovali nějaké city. Jeden ze zajímavých kódů ve výpovědích komunikačních partnerů_ek je jazyk, přesněji řečeno, jak svoji intimitu popisují. U dvou mých jedinců je neheterosexuální vztah definován jako partnerství, zahrnující nejen emocionální rovinu, ale též rovinu sexuálního vztahu. Velmi zajímavá byla pro mě výpověď pana Radovana. Ten partnerství definoval jako hluboká přátelství, která ilustrují emocionální rovinu, kde je důležitá důvěra a oddanost druhé osobě. Koncepce hlubokých přátelství je slovním zabarvením toho, co znamená pro mé komunikační partnery_ky partnerství. Důvodem této klasifikace může být absence identifikačních termínů nenormativity, specificky to, že „lidé, kteří v období socialismu měli malé (často spíše žádné) terminologické

a politické prostředky“ (Sokolová 2012: 29) pro to oficiálně identifikovat nejen sami sebe, tedy vlastní identitu, ale také vztah.

Okolo tématu stárnutí se vedou rozporuplné diskuze. Heaphy, Yip a Thomson vnímají prožívání nenormativního stárnutí s menšími komplikacemi, což vysvětlují, že nynější senioři a seniorky žili_y v rámci své identity ‚ve skrytu‘, což je naučilo zvládat sociální nátlak (Heaphy, Yip, Thomson 2004: 884). Ze studie SAGE vyplývá, že nenormativní starší lidé se stárnutí obávají mnohem více, a to z důvodu osamělosti ve stáří, (ne)závislosti osoby či z důvodu finančního výpadku (SAGE 2014: 13). ‚Dělání nenormativního stáří‘ je spojováno s momenty jako je osobní rozvoj, neizolovanost a vděčnost. Osobní rozvoj je spojován transcendencí, která se projevuje v cestování či docházením hudebních sborů a různých kurzů, například na jazykové kurzy, či kurzy výpočetní techniky. Pozitivním a emancipačním mechanismem je neizolovanost, neboli rozšiřování sociálního kapitálu. Koncepce je založená na ‚investici‘ do sociálních kontaktů a setkávání se s ostatními jedinci, což je pro mnoho starších lidí cenným statkem. Navazování sociálních kontaktů probíhá otevřeným způsobem, tj. s normativními i nenormativními jedinci.

Poslední strategií je vděčnost, která se váže k pozitivnímu myšlení a prožívání stárnutí. o tom vypovídají projekce seniorů a seniorek a zejména v kontextu jejich zdravotního stavu. Dobrý zdravotní stav pro ně nese význam dobrého stárnutí. také tvrdí, že by se rádi_y vyvarovali nepohyblivosti. Pozitivní stárnutí zakončuje celkové zhodnocení nynějšího prožívání stáří, jímž je vděčnost. Ta pojednává o psychické stabilitě jedinců, a že tato „*životní obrátka*“ je jakýmsi vyvrcholením, ze které jsou vděční_é.

V neposlední řadě bych ráda upozornila na nedávno vyšlou publikaci *Queer Encounters with Communist Power*, kterou vydala historička a socioložka Věra Sokolová. V publikaci se zabývá uvědoměním si nenormativní identity osob, vyrůstající v komunistickém režimu Československé republiky (Sokolová 2022). Výzkum je založen na queer orální historii. Zároveň přichází s velmi zajímavými výsledky, které ve své knize popisuje, specificky se jedná o konfrontaci nenormativity a komunistického režimu. V odborných a neoborných člancích a knižních dílech je komunistický režim popisován s hostilním přístupem k těmto nenormativním genderovým identitám. Výsledky Sokolové přichází s tím že tomu tak nebylo, protože medicínské prostředí, konkrétně sexuologické poradny lékařů, se staly místem setkávání pro gaye, lesby a trans osoby (Ibid.). Domnívám a zároveň věřím, že toto téma bude do budoucna mnohem více reflektováno a zainteresováno nejen do veřejného diskurzu, ale též do legislativy.

Seznam použitých zdrojů

- Abid, A., & Guerrier, Y. (2003). The Interlocking of Gender with Nationality, Race, Ethnicity and Class: The Narratives of Women in Hotel Work. *Gender, Work and Organization*, 10(4), 413–432.
- Ayres, L. (2000). Narratives of Family Caregiving: Four Story Types. *Research in Nursing & Health*, 23, 359–371.
- Badinterová, E. (2005). *XY. O mužské identitě*. Paseka.
- Bártová, D. (1989). K problematice homosexuality. In *Sex? AIDS!* (s. 96–106). Horizont.
- Beauvoire, S. de. (1967). *Druhé pohlaví*. Orbis.
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (1995). Individualization and ways of living and loving. In *The Normal Chaos of Love* (s. 1–10). Polity Press.
- Beňová, K., Goga, S., Gjuričová, J., Hromada, J., Kodl, P., Louženský, J., Nová, J., Otáhalová, L., Pechová, O., Procházka, I., Sokolová, V., Strachoň, M., Štěpánková, M., Walek, C., & Wintr, J. (2007). *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR*. Úřad vlády ČR.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality*. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bertaux, D., & Kohli, M. (1984). The Life Story Approach: A Continental View. *Annual Review of Sociology*, 10, 215–237.
- Boggs, J. M., Dickman Portz, J., King, D. K., Wright, L. A., Helander, K., Retrum, J. H., & Gozansky, W. S. (2017). Perspectives of LGBTQ Older Adults on Aging in Place: A Qualitative Investigation. *J Homosex.*, 64(11), 1539–1560.
- Bolan, Ch. (2020). *A Secret Love*.
<https://www.netflix.com/watch/80209024?trackId=14277281&tctx=-97%2C-97%2C%2C%2C%2C>

- Bourdieu, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Karolinum.
- Brzek, A., & Pondělíčková-Mašlová, J. (1992). *Třetí pohlaví?* Scientia Medica.
- Buford, B. (1996). The Seductions of Story telling. *The New Yorker*, 11.
- Butler, J. (1993). *Bodies that Matter, on the Discursive Limits of „Sex”*. Routledge.
- Butler, J. (2014). *Trampoty s rodem: Feminizmus a podrývanie identity (2.)*. ASPEKT.
- Butler, J. (2016). *Závažná těla. O materialitě a diskurzivních mezích „pohlaví”*. Karolinum.
- Cannon, K. (2021). *Příběh Popelky* [Americká muzikálová komedie]. Sony Pictures Releasing.
https://www.primevideo.com/search/ref=atv_sr_sug_7?phrase=p%C5%99%C3%ADb%C4%9Bh%20popelky&ie=UTF8
- Cimický, J., & Sámková, J. (2018). Stáří jako fenomén. *Portál pro aktivní seniory*.
<https://www.i60.cz/clanek/detail/19096/stari-jako-fenomen>
- Clare, E. (2012). Exoti a Teplouši. In *Jinakost—Postižení – kritika společenské konstrukty nezpůsobivosti a hendikepu: Antologie textů z oboru disability studies*. Sociologické nakladatelství.
- Česká Televize. (2011). *Co kdybychom žili společně?* Česká televize.
<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10787724353-co-kdybychom-zili-spolecne/21538147871/>
- Čevela, R., Kalvach, Z., & Čeledová, L. (2012). *Sociální gerontologie: Úvod do problematiky*. Grada Publishing a.s.
- Daly, M., Morgan, R., Hunt, M. E., Rycenga, J., & Barufaldi, L. (2017). *The Mary Daly Reader*. New York University Press.
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=4500705>
- DeAnne K., H. M., & Jeanne F., D. (2004). Feminist Narrative Interpretations: Challenges, Tensions and Opportunities for Nurse Researches. *Aquichan*, 4(1), 40–49.

- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2013). *Collecting and Interpreting Qual. Materials* (4. vyd.). SAGE Publications.
- Dobešová, M. (2019). Homosexuální senioři – menšina v menšině, kterou všichni (i systém) přehlíží. *LUI*. <https://www.lui.cz/lide-zivot/15367-homosexualni-seniori-mensina-v-mensine-kterou-vsichni-i-system-prehlizi>
- Dresen, A. (2008). *Wolke 9 film und serien auf deutsch stream german online*. https://www.youtube.com/watch?v=-CTc9Sb0TWY&list=PLItOPxhA8I1RvTbpWmI_-5qgLpQNhKWGg&has_verified=1
- Drummond, M. (2006). Ageing gay men's bodies. *Gay and Lesbian Issues and Psychology Review*, 2(2).
- Dvořáková, P. (2018). LGBT kdo? Senioři? To se snad týká jen mladých, ne? *Deník referendum*.
- Edwards, R., & Mauthner, M. (2002). Ethics and feminist research: Theory and practice. In *Ethics in Qualitative Research* (s. 14–28). SAGE Publications.
- England, K. V. L. (1994). Getting Personal: Reflexivity, Positionality, and. *The Professional Geographer*, 46(1), 241–256.
- Fabbre, V. D. (2015). Gender Transitions in Later Life: A Queer Perspective on Successful Aging. *The Gerontologist*, 55(1), 144–153.
- Faderman, L. (1981). *Surpassing the Love of Men. Romantic Friendship and Love Between Women from the Renaissance to the Present*. Quill.
- Farkašová, E. (2005). Může být rozum „emocionální“ a objektivita „perspektivní“? (K problematice poznání vo feministických epistemologiách). In *Myšlení hranic: Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*. Sociologický ústav AV ČR.
- Fausto-Sterling, A. (1997). How to Build a Man. In *The Gender/Sexuality Reader* (s. 244–290). Routledge.

- Fifková, H., Weiss, P., Procházka, I., Jarolím, L., Veselý, J., & Weiss, V. (2002). *Transsexualita— Diagnostika a léčba*. Grada Publishing a.s.
- Fischer-Rosenthal, W., & Rosenthal, G. (2001). Analýza narativně-biografických rozhovorů. *Biograf*, 24, 34 odst.
- Forejtová, N. (2021). LGBT senioři: Tomáš (61) popsal svou cestu i reakci okolí. *Blesk.cz*.
<https://www.blesk.cz/clanek/zpravy-udalosti/670820/laska-nezna-vek-i-lgbt-seniori-maji-vztahy-tomas-61-nikdy-nevite-jak-okoli-zareaguje.html>
- Foucault, M. (2003). *Myšlení vnějšku*. Herrmann a synové.
- Foucault, M. (1999). *Dějiny sexuality I. : Vůle k vědění*. Herrmann a synové.
- Foucault, M. (2000). *Moc, subjekt a sexualita. Články a rozhovory*. Kalligram.
- Fredriksen-Goldsen, K. I. (2011). Resilience and Disparities among Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Older Adults. *The Public policy and aging report*, 21(3), 3–7.
- Freund, K. (1962). *Homosexualita u muže*. Státní zdravotnické nakladatelství.
- Funders for Lesbian and Gay Issues. (2004). „Ageing in Equity.“ *LGBT Elders in America*. Funders for Lesbian and Gay Issues.
<http://www.lgbtagingcenter.org/resources/pdfs/Aging%20In%20Equity.pdf>
- Fuss, D. (1991). Inside/out. In *Inside/out. Lesbian Theories, Gay Theories* (s. 1–12). Routledge.
- Gagnon, J. H., & Simon, W. (1986). Sexual scripts: Permanence and change. *Archives of Sexual Behavior*, 15(2), 1–24.
- Goffman, E. (1999). *Všichni hrajeme divadlo. Sebe prezentace v každodenním životě*. Nakladatelství Studia Ypsilon. <https://docplayer.cz/12899455-Vsichni-hrajeme-divadlo.html>
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In *Handbook of qualitative research* (s. 105–116). SAGE Publications.
- Habermas, J. (2001). Boje o uznání v demokratickém právním státě. In *Multikulturalismus: Zkoumání politiky uznání*. (s. 123–162). Filosofía.

- Hájek, M., Havlík, M., & Nekvapil, J. (2014). Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: Příklad orálněhistorických životopisných rozhovorů. *Sociologický Časopis*, 50(1), 29–56.
- Halberstam, J. (2005). *In a Queer Time and Place: Transgender bodies, subcultural lives*. New York University Press.
- Halperin, D. M. (1993). Is There a History of Sexuality? In *The Lesbian and Gay Studies Reader* (s. 416–431). Routledge.
- Harding, S. (2004). *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. Routledge.
- Hasmanová Marhánková, J. (2014). *Aktivní stárnutí jako idea, nástroj a kapitál. Kde hledat kořeny úspěchu konceptu aktivního stárnutí?* Sociologické nakladatelství.
- Hasmanová Marhánková, J. (2016). Předmluva: Neviditelná menšina—LGBT senioři/rky. In *LGBT senioři/rky – neviditelná menšina. Situace stárnoucích leseb, gayů, bisexuálních a trans osob v České republice a perspektivy LGBT přátelské zdravotní a sociální péče*. Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s.
- Hasmanová Marhánková, J. (2018). Sexualita a stárnutí – průsečíky ticha. Využití intersekcionalního přístupu při studiu zkušenosti stárnutí LGBT osob. *Gender & Výzkum*, 19(2), 55–74.
- Hasmanová Marhánková, J., Novotná, J., Olecká, I., & Špatenková, N. (2016). *LGBT senioři/rky – neviditelná menšina. Situace stárnoucích leseb, gayů, bisexuálních a trans osob v České republice a perspektivy LGBT přátelské zdravotní a sociální péče*. Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s.
- Haškovcová, H. (2010). *Fenomén stáří* (2.). Havlíček Brain Team.
- Heaphy, B., Yip, A. K. T., & Thompson, D. (2004). Ageing in a Non-Heterosexual Context. *Ageing & Society*, 24(6), 881–902.

- Himl, P., Seidl, J., Schindler, F., & a kol. (2013). *Miluji tvory svého pohlaví. Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*. Argo.
- Holmerová, I., Jurašková, B., Zikmundová, K., & a kol. (2007). *Vybrané kapitoly z gerontologie* (3.). EV public relations.
- hooks, b. (1991). Theory as Liberatory Practice. *Yale Journal of Law & Feminism*, 1(4).
- Horheimer, M., & Adorno, T. (1998). The Culture Industry as Mass Deception. In *Literary Theory. An Anthology*. Blackwell.
- Horký, O., & Tomalová, E. (2008). Biografie. In *Jak zkoumat politiku, Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. (s. 177–202). Portál.
- Hughes, M. (2006a). Queer Ageing. *Gay and Lesbian Issues in Psychology Review*, 2(2), 54–59.
- Hughes, M. (2006b). Queer ageing. *Gay and Lesbian Issues and Psychology Review*, 2(2), 2–18.
- Kadlecová, T., Kostiha, S., Macháčková, M., Pavlica, K., Pitoňák, M., Rumpel, A., Smetáčková, I., & Šoustal, R. (2020). *Specifika sociální práce respektující genderovou, sexuální a vztahovou rozmanitost*. Prague Pride.
- Kalvach, Z., Burcin, B., Mikeš, Z., & Pavlík, Z. (2004). Demografie stáří. In *Geriatric a gerontologie* (s. 50–66). Grada Publishing a.s. <https://ndk.cz/view/uuid:292e3620-d8fd-11e8-bc37-005056827e51?page=uuid:ffd9fac0-ea7c-11e8-9445-5ef3fc9bb22f>
- Kalvach, Z., & Holmerová, I. (2008). Geriatrická křehkost—Významný klinický fenomén. *MEDICÍNA PRO PRAXI*, 5(2), 66–69.
- Kalvach, Z., & Mikeš, Z. (2004). Gerontologie. In *Geriatric a gerontologie* (s. 47–49). Grada Publishing a.s. <https://ndk.cz/view/uuid:292e3620-d8fd-11e8-bc37-005056827e51?page=uuid:ffd9fac0-ea7c-11e8-9445-5ef3fc9bb22f>
- Katz, J. N. (2013). Vynález heterosexuality. *Gender, rové příležitosti, výzkum*, 14(2), 4–13.
- Kia, H. (2015). Hypervisibility: Toward and Conceptualization of LGBTQ Ageing. *SExuality Research and Social Policy. Journal of NSRC*, 13(1).

- Knauer, N. J. (2011). *Gay and Lesbian Elders: History, Law, and Identity Politics in the United States*. Ashgate Publishing Company.
- Knauer, N. J. (2012). 'Gen Silent': Advocating for LGBT Elders. *The Elder Law Journal*, 19(2), 29–349.
- Knauer, N. J. (2013). Identity/Time. *Laws*, 2, 362–375.
- Knocker, S. (2012). *Perspectives of Ageing: Lesbians, Gay Man and Bisexuals*. Joseph Rowntree Foundation.
- Knocker, S., & Smith, A. (2017). *Safe to be me. Meeting the needs of older lesbian, gay, bisexual and transgender people using health and social care services*. Age UK.
- Kolářová, K. (2007). „Já a moje Láska." Nad deníky Michaela Fielda Works and Days. In *Vztahy, jazyky, těla* (s. 405–422). Ermat.
- Kolářová, K. (2011). „Historie jednoho šťastného manželství". Rehabilitovaná jinakost, normativní identity Havelocka Ellise a jejich konstitutivní „druhé". *Dějiny-teorie-kritika*, 2, 261–288.
- Kolářová, K. (2012). Disability studies: Jiný pohled na „postižení". In *Jinakost – postižení – kritika: Společenské konstrukce nezpůsobilosti a hendikepu. Antologie textů z oboru disability studies*. (s. 11–40). Sociologické nakladatelství.
- Kollárik, R. (2007). Výkrik. In *Triangle*. Museion.
- Kosofsky Sedgwick, E. (1990). *The Epistemology of the Close*. University of California Press.
- Kozáková, Z. (2006). *Aktivizační přístupy k osobám seniorského věku*. Univerzita Palackého v olomouci.
- Kučera, M. (b.r.). *Formy citů: Lacanova teorie*. Karolinum.
- Kutálková, P. (2015). *Duhové rodiny ve stínu státu: Situace homoparentálních rodin s malými dětmi*. Prague Pride.
- Letherby, G. (2003). Quoting and counting: The qualitative/quantitative divide. In *Feminist research in theory and practice* (s. 80–98). Open University Press.

- Luhman, N. (2002). *Láska jako vášeň. Paradigm lost*. Prostor.
- Mannheim, K. (2007). Problém generací. *Sociální studia / Social Studies*, 4(1–2), 11–44.
<https://doi.org/10.5817/SOC2007-1-2-11>
- Maršálová, K., & Schmeidler, K. (2016). Ageismus hrozba sociální izolace ve stáří. *Geri a gero*, 5(1), 44–48.
- McAllister, Ch. (2018). Developing inclusive later life learning environments: Insights from intersectional analysis of ageing and lesbian, gay, transgendered and bisexual identities. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 9(1), 45–60.
- McRuer, R. (2018). Crip Resistance. In *Crip Times Book Subtitle: Disability, Globalization and Resistance* (s. 92–130). New York University Press.
- Morruga, Ch., & Anzaldúa, G. (2002). Preface 1981. In *This Bridge Called my Back: Writings by Radical Women of Color*. (s. xvi–i). Third Woman Press.
- Morrow, R. A. (1994). Deconstructing the Conventional Discourse of Methodology. Quantitative Versus Qualitative Methods. In *Critical theory and methodology* (s. 199–215). SAGE Publications.
- Nová, M. (2020). Chudoba ve stáří. In *Gerontologie pro sociální práci* (s. 217–224). Nakladatelství Karolinum.
- Ondrisová, S. (2002). Homofóbia a Heterosexismus. Postoje ku gejom, lesbickým ženám a bisexuálom. In *Neviditeľ'ná mešina. Čo (ne)vieme o seuálnej orientácii*. (s. 31–44). Nadácia občan a demokracia.
- Ondrušová, J. (2017). *Sociální gerontologie a geriatricie*. Karolinum.
<https://docplayer.cz/105302521-Socialni-gerontologie-geriatricie-jirina-ondrusova.html>
- Ondrušová, J. (2020). Úvod do sociální gerontologie. In *Gerontologie pro sociální práci* (s. 15–28). Nakladatelství Karolinum.
- Pacovský, V. (1990). *O stárnutí a stáří*. Avicenum.

- Plummer, K. (1995). *Telling Sexual Stories. Power, Change and Social World*. Routledge.
- Pratt, A. (1982). Introduction. In *Archetypal Patterns in Women's Fiction*. Indiana University Press.
- Procházka, I. (2009). *Kdy na to člověk přijde?* GaTe. <https://web.archive.org/web/20090605215408/http://gejt.cz/coming-out/kdy-na-to-clovek-prijde.html>
- Punch, K. (2015). *Úspěšný návrh výzkumu*. Portál. <https://ndk.cz/view/uuid:a7954180-e0d6-11e8-bc37-005056827e51?page=uuid:a80ecca0-f3c1-11e8-8d10-5ef3fc9ae867>
- Putna, M. (2012). *Křesťanství a homosexualita: Pokusy o integraci*. Torst.
- Rabušic, L. (2002). *Stárnutí populace jako pohroma nebo sociální výzva?* VUPS.
- Rahman, M., & Jackson, S. (2011). Gender, Sexuality and Structural Inequality. In *Gender and Sexuality: Sociological Approches* (s. 52–61). Polity Press.
- Ramazanoglu, C., & Holland, J. (2004). Introduction. In *Feminist methodology: Challenges and choices* (s. 1–16). SAGE Publications.
- Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. Oxford University.
- Ricœur, P. (b.r.). *Křehká identita: Úcta k druhému a kulturní identita*. Mlýn.
- Rich, A. (1986). Notes towards a Politics of Location. In *Blood, Bread, and Poetry: Selected Prose, 1979-1985* (s. 210–231). Norton.
- Rich, A. (2003). Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. *Journal of Womens History*, 15(3), 11–48.
- Rich, A. (2011). Nucená heterosexuality. *God Save the Queer*, 5, 6–13.
- Risman, B. (2018). Gender as a Social Structure. In *Handbook of the Sociology of Gender* (s. 19–44). Springer.
- Rommel, P. (2007). *Freigabebescheinigung*. Senator Film Verleih GmbH. <https://www.spio-fsk.de/asp/filestream.asp?dir=karte&file=0806%5C114343K%2Epdf>

- Rupp, L. (2002). *Vytoužená minulost: Dějiny lásky a sexuality od příchodu Evropanů po současnost*. One Woman Press.
- Řídký, J. (2013). „Neexistuje dobře přizpůsobený a šťastný homosexuál.“ Pozice homosexuality v českých populárně sexuologických příručkách 30.–90. Let 20. Stolet. In *Miluji tvory svého pohlaví. Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*. (s. 387–410). Argo.
- SAGE. (2014). *Out and Visible. The Experience and Attitudes of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Older Adults, Ages 45-75*. SAGE Publications.
- Sandberg, L. (2008). The Old, the Ugly and the Queer: Thinking old age in relation to queer theory. *Graduate Journal of Social Science*, 5(2), 117–139.
- Scott, J. W. (1999). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. In *Gender and the Politics of History* (s. 28–50). Columbia University Press.
- Seidl, J. (2012). *Od žaláře k oltáři. Emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. Host. <https://ndk.cz/view/uuid:0097d400-e3b7-11e7-8d21-005056827e52?page=uuid:d23eb380-7b1e-11e8-9588-5ef3fc9bb22f>
- Seidl, J., Wintr, J., & Nozar. (2012). Situace v lesbickém společenství. In *Od žaláře k oltáři. Emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. (s. 347–361). Host.
- Seidman, I. (2006). *Interviewing as Qualitative Research. A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. (3.). Teachers College.
- Sharman, J. (1975). *The Rocky Horror Picture Show* [Muzikálová hororová komedie]. 20th Century Fox.
- Schindler, F. (2013). Život homosexuálních mužů za socialismu. In *Miluji tvory svého pohlaví. Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí* (s. 271–386). Argo.
- Sokolová, v. (2022). *Queer Encounters with Communist Power: Non-Heterosexual Lives and the State in Czechoslovakia, 1948-1989*. Karolinum.

- Sokolová, V. (2004). Současné trendy feministického myšlení. In *ABC feminizmu* (s. 199–213). Nesehnutí.
- Sokolová, V. (2006). Koncepční pohled na „sexuální menšiny“ aneb vše je jen otázka správné orientace ... In *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989* (s. 253–266). Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- Sokolová, V. (2009). Otec, otec a dítě: Gay muži a rodičovství. *Sociologický časopis*, 1, 115–145.
- Sokolová, V. (2012). Skládání duhové mozaiky: Česká sexuologie a „gay“ a „lesbická“ orální historiev komunistickém Československu. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 13(2), 28–39.
- Stein, A. (2004). From Gender to Sexuality and Back Again: Notes on the Politics of Sexuality Knowledge. *A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 10(2), 254–257.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Sdružení podané ruce a Nakladatelství Albert.
- Šípošová, M. (2002). Pohľad do histórie. In *Neviditeľná menšina. Čo (ne)vieme o sexuálnej orientácii* (s. 22–32). Nadácia občan a demokracia.
- Šmausová, G. (1999). „Rasa“ jako rasistická konstrukce. *Sociologický časopis*, 35(4), 433–446.
- Šmausová, G. (2002). Proti tvrdošíjně předstávě o ontické povaze gender a pohlaví. *Sociální studia*, 7, 15–27.
- Šmausová, G. (2004). Věková struktura společnosti. In *Autonomie ve stáří – strategie jejího zachování* (s. 13–28). Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta.
- Vidovičová, L. (2008a). Co je to ageismus? *Ageismus.cz*. <https://www.ageismus.cz/>
- Vidovičová, L. (2008b). *Stárnutí, věk a diskriminace—Nové souvislosti*. Masarykova univerzita.
- Vokurková, I. (2021). Domovy pro seniory nepočítají s LGBT klienty. *Magazín Reportér*. <https://reportermagazin.cz/a/p3xFt/domovy-pro-seniory-nepocitaji-s-lgbt-klienty>
- Warner, M. (1999). Politics of Sexual Shame. In *The Trouble with normal: Sex Politics, and the Ethics of Queer Life* (s. 1–40). Harvard University Press.

West, C., & Zimmerman, D. H. (2008). Dělat Gender. *Sociální studia*, 1, 99–120.

Wittig, M. (2004). Nerodíme sa ako ženy. In *Lesby-by-by: Aspekty politiky identít* (s. 367–376).

ASPEKT.

Young, I. M. (1997). *Intersecting Voices: Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*.

Princeton University Press.

Young, I. M. (2008). Serialita genderu: Úvahy nad ženami jako sociálním kolektivem. *Sociální studia*, 5(1), 121–140.

Vztah **NEMUSÍ** být jen mezi osobami opačného pohlaví!

**Jsem studentkou
Univerzity Karlovy
a zabývám
se problematikou
NEHETEROSEXUÁLNÍHO
stárnutí.**

**Výzkum pro
diplomovou práci**

**Pro svoji diplomovou
práci hledám seniory
a seniorky (65+), kteří
nejsou a necítí se být
heterosexuály/kami.
Ve výzkumu zaručuji
DISKRÉTNOST
a ANONYMITU!**

Příloha 2

Informovaný souhlas

Velice Vám děkuji, že jste se rozhodl/a zúčastnit se výzkumu, který je prováděn v rámci mé diplomové práce, kde se soustředím na přiblížení zkušeností stárnutí neheterosexuálních seniorů a seniorek v kontextu životní fáze. Pro tento výzkum jste byl/a vybrán/a jako potenciaální účastník/účastnice, splňující klíčové charakteristicky lidí patřící do zkoumaného vzorku. Prosím, abyste si přečetl/a veškeré informace ohledně výzkumného projektu pro diplomovou práci, a v případě nějakých nejasností se doptal/a než vyjádříte svůj souhlas s účastí v tomto projektu.

Základní informace

Jedná se o výzkum, který je prováděn v rámci diplomové práce sledující vyjednávání neheterosexuálních identit seniorů a seniorek v kontextu České republiky. Diplomová práce je prováděná pod vedením Mgr. Kateřiny Kolářové, Ph.D. a vypracovávána na Katedře genderových studií, Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.

Postupy

Budete-li s účastí ve výzkumu souhlasit, provedu s Vámi neformální rozhovor dle předem připravených otázek, které se budou týkat témat relevantních z hlediska zmíněného projektu. Rozhovor může trvat od hodiny a půl až do tří hodin. S Vaším dovolením bude rozhovor nahráván, abych zajistila přesné zachycení vašich myšlenek a umožnila jejich následnou analýzu. V průběhu našeho rozhovoru si budu dělat také poznámky. Poté bude celý rozhovor přepsán a následně analyzován

Důvěrnost

Záznamy z tohoto výzkumu budou uchovány v soukromí. Všichni účastníci/účastnice výzkumu budou anonymizováni/y. Budou-li publikovány jakékoliv zprávy, nebudou obsahovat žádné informace umožňující identifikovat subjekty výzkumu, pokud nebudete explicitně požadovat, abych použila vaše jméno. Záznamy nebudou obsahovat žádné informace umožňující identifikovat město, ve kterém je výzkum prováděn a další zřejmé charakteristiky, které by Vás mohly identifikovat. Výsledky výzkumu budou zabezpečeny proti zneužití jinými

osobami, přístup k nim bude mít pouze autor výzkumu. Totéž platí pro nahrávky rozhovorů. Zvukové záznamy budou použity pouze k přepisu informací a pak budou smazány.

Dobrovolný charakter výzkumu

Účast na tomto výzkumu je dobrovolná. Je pouze na Vás, co během rozhovoru sdělíte, a na jaké otázky odpovíte. Vaším plným právem je neodpovídat, pokud nebudete chtít. Vzhledem k tomu, že rozhovor bude nahráván, můžete jeho nahrávání kdykoliv přerušit. Po skončení rozhovoru mě také můžete požádat o vyškrtnutí nějaké části, která pak nebude součástí analýzy ani výzkumu.

Potenciální výhody a rizika účasti ve výzkumu

Z účasti na výzkumu vám neplynou žádné bezprostřední výhody (např. finančního rázu), ale může Vám přinést například nový pohled na diskutovaná témata. Potenciální rizika plynou ze skutečnosti, že se budu ptát na Vaše osobní názory a zkušenosti, což může přinést jistou míru nepohodlí. Jakýkoliv rozhovor pak může představovat jistý průnik do Vašeho soukromí.

Kontakty a otázky

Tento výzkum provádí Bc. Aneta Podzimková. Můžete se mě kdykoliv na cokoliv zeptat. Budete-li mít k nějaké dotazy po skončení rozhovoru, můžete mě kontaktovat na telefonním čísle + 420 7xx 2x3 0xx či prostřednictvím emailu anapodzimkova@seznam.cz

Prohlášení o souhlasu

Přečetl/a jsem si uvedené informace. Zeptal/a jsem se na všechny potřebné otázky a otázky mi byly zodpovězeny. Souhlasím se svou účastí ve výzkumu.

Vzhledem k současné epidemiologické situaci Vás poprosím o vyjádření souhlasu emailem, či během naší konverzace před započítím samotného rozhovoru.

Příloha 3

Rešerše rozhovoru (2. koncept)

Chtěla bych Vás poprosit abyste mi vyprávěl_a o Vašem životě. Můžete začít třeba dobou, kdy si uvědomil_a, že začal_a toužit, nebo že kdy jste si uvědomil_a, že se Vám líbí osoby stejného pohlaví.

- Kdy jste si uvědomil_a, že se Vám líbí ženy/muži
- Kdy jste si uvědomil_a, že chcete žít se ženou/mužem?

Kdy jste začal_a myslet na stáří?

Měl_a jste nějaké představy o stáří o stárnutí jako takovém? Jakým způsobem se tyto představy proměnily?

A jak se tyto představy ne/naplňují?

- Co vás na stáří zaskočilo v dobrém i horším?

Kdy jste začal_a myslet na stáří či si stáří jako takové představovat?

Můžete mi prosím popsat, zda a jakým způsobem jste se na tuto životní fázi připravoval_a/jete? Jak tuto životní fázi pojmáte, prožíváte?

- Rezonovalo to téma nějak osobně?

Porozumění otázek

- Zaměřit se na období, kdy si jedinec uvědomil touhu do osobách stejného pohlaví, kdy po nich začal toužit, či kdy s nimi chtěl žít.
- Jak ho_ji to následně ovlivnilo v životě?
- Jak se prožívání tehdy změnilo?
- Jak ta cesta probíhala?
- Jak vypadaly tehdejší vztahy?
- Probíhaly u vás nějaké vnitřní rozpory/konflikty?
- Jaké emoce či pocity se Vám pojily ke stáří a stárnutí pojily?
- Jak jste si to stáří představoval_a (z hlediska partnerské situace, představivosti si stáří v páru)?
- Jak jste stáří prožíval_a když Vám bylo 50 let? Jaké je to nyní?
- Jak si představujete že budete žít až Vám bude 70/80/90 let, jak jste si to představoval_a, když Vám bylo 20let?
- Jaké to je , když si představíte, až Vám bude 80/90 let?
- V této otázce bych se chtěla zaměřit na to jaké strategie a životní rozhodnutí neheterosexuální senioři_ky volí?
- Vnímáte nějaké bariéry v tom vašem stárnutí?
- Vnímáte nějaké momenty vylučování z participace na společenském životě?
- Jakým způsobem senioři_ky prožívají vlastní stárnutí v souvislosti s neheterosexuálním sebeprožíváním?
- Uvědomují si senioři_rky nějaké rozdílnosti ve stárnutí?

Klíčové momenty života

Jsou nějaké klíčové momenty ve stáří, které byste zařadil_a mezi ty šťastnější a mezi ty horší?

Zda a jaké rozdílnosti si senior_ka uvědomuje ve stárnutí?